

TREĆI REICH I »VELIKA ALBANIJA« POSLE KAPITULACIJE ITALIJE (1943—1944)

Živko Avramovski

UVOD

Nemački interes za Albaniju do rata 1941. godine

Nemačko interesovanje za Albaniju u političkom i ekonomskom pogledu potiče od prvog svetskog rata. Doduše i u vreme stvaranja albanske nezavisne države pod patronatom velikih sila Nemačka je aktivno učestvovala u političkim kombinacijama. Izbor nemačkog princa Vilhelma Vida (Wielhelm zu Wied) za albanskog kneza imao je u pozadini nemački interes da preko vladalačke kuće ostvari svoj uticaj u Albaniji, koja je za Nemačku bila interesantna pre svega u strateškom pogledu, a zatim i kao zemlja koja za budućnost obećava mogućnost isporuka sirovina.¹ Albansko pitanje ponovo je postalo aktuelno u toku prvog svetskog rata kada je Albanija okupirana iako nije učestvovala u ratu. Na njenoj teritoriji našle su se armije većeg broja zaraćenih zemalja. Pojavili su se planovi za potčinjavanje Albanije kako od strane Italije, koja je 1917. godine proglasila albansku nezavisnu državu pod svojim protektoratom, tako i od strane Austro-Ugarske Monarhije, koja je takođe imala svoje planove za dominaciju nad Albanijom. Pri tome je postojala razlika između stavova vojnih vrhova na čelu sa načelnikom Generalštaba generalom Konradom (Conrad von Hötzendorf) i Ministarstva inostranih poslova. General Konrad je tražio podelu Albanije sa Grčkom, kojoj bi bio ustupljen južni deo zemlje a Severna i Srednja Albanija da se priključe Austro-Ugarskoj.² Ministar inostranih poslova baron Buriijan (Bu-

¹ Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York 1959, 511 i L. G. Arš, I. G. Senkevič, N. D. Smirnova, *Kratkaja istorija Albanii*, Moskva 1965, 180—181.

² Monath Herbert, *Die politisch-völkerrechtliche Entwicklung Albaniens 1913—1939*, *Zeitschrift für Völkerrecht*, Berlin 1940, Bd, XXIV sv. 3, 297. i A. Ju. Pisarev, *Ekspansionistskie plani Avstro-Ventrii na Balkanah v godj prvoj mirovoj vojni i jugoslavskaja problema*, *Balkanskij istoričeskij sbornik*, II, *Akademija nauk Moldavskoj SSR*, Kišinjev 1970, 179. Isti članak objavljen je takođe na ruskom jeziku i u časopisu *Balkanica*, II, Beograd 1971.

rian) smatrao je, nasuprot tome, da je najpovoljnije rešenje za Austro-Ugarsku ako Albanija ostane samostalna država pod austrougarskim protektoratom.³ On se slagao sa generalom Konradom kad je bilo u pitanju ustupanje južne Albanije Grčkoj.

U pitanjima oko rešenja sudbine Albanije imala je udela i nemačka vlada. Ona je naginjala likvidaciji nezavisne albanske države. Državni sekretar u Ministarstvu inostranih poslova fon Jagov (von Jagow) smatrao je da bi samostalna albanska država bila suviše slaba i da bi Italija, iako pobeđena u ratu, uvek imala dovoljno snage da se nametne takvoj albanskoj državi. On je smatrao da Albaniju treba podeliti tako što bi umanjenoj Srbiji trebalo omogućiti izlaz na Jadransko more pripajanjem severne Albanije.⁴ Načelnik nemačkog Generalštaba general Falkenhajn (Falkenheyn) smatrao je da severnu Albaniju treba prisajediniti Crnoj Gori zajedno sa ostatkom srpske države, sve pod crnogorskom dinastijom.⁵

O sudbini Albanije diskutovano je 11. novembra 1915. godine u razgovorima između barona Burijana i fon Jagova u Berlinu. Burijan je i ovog puta insistirao na stavljanju Albanije — posle namirenja Grčke — pod protektorat Austro-Ugarske. Međutim, fon Jagov je opet izrazio uverenje da ne treba praviti još jedan eksperiment sa samostalnom albanskom državom.⁶

Iz netog se vidi da nemačko Ministarstvo inostranih poslova i Generalštab nisu imali aspiracija da se Nemačka javi kao učesnik u podeli Albanije. Kasnije se ovaj stav, međutim, izmenio. U Nemačkoj su se pojavile dve struje. Jedna je bila u javnosti, podstaknuta od strane princa Vilhelma Vida, koji je posle ofanzive Centralnih sila protiv Srbije u jesen 1915. godine preduzimao korake da dobije podršku nemačke vlade i cara Vilhelma II da se ponovo vrati na albanski presto.⁷ Njegovu akciju pomagali su neki publicisti, naučni radnici i privrednici. Oni su podržavali zahtev princa Vida da se vrati na albanski presto i pri tome objašnjavali da bi to bilo u nemačkom ekonomskom i političkom interesu, jer bi Vid svoju politiku vodio saglasno sa nemačkim intencijama. Pišući o tome dr Uderštet (Uderstädt) je ukazivao da je Albanija najprirodnija ulazna kapija sa jadranske strane za ceo zapadni Balkan — Srbiju, Grčku i Bugarsku — odnosno, za sve one oblasti koje imaju vanredan značaj kao tržište za nemačku industrijsku robu i da istovremeno predstavlja prirodni most za saobraćaj južne Nemačke i austrijskih

³ Bogumil Hrabak, *Separatni mir sa Srbijom u političkoj strategiji centralnih sila (1914—1915)*, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini*, knjiga VI za god. 1969, 162—162.

⁴ Isto, 164.

⁵ Vid. A. Scherer, J. Grunewald (priređivači), *L'Allemagne et les problèmes de la paix pendant la première guerre mondiale*, I, Paris 1962, dok. br. 160; B. Hrabak, n. d., 165.

⁶ Pri tome je baron Burian otvoreno potvrdio nameru da plan za stvaranje samostalne Albanije nema za cilj njenu stvarnu nezavisnost, već isključenje konkurentskih zemalja za uticaj u njoj ili podelu teritorija, odnosno, da se time teži da se, sem južne Albanije koja je nuđena Grčkoj, sva ostala teritorija stavi pod direktnu kontrolu isključivo Austro-Ugarske. (*L'Allemagne*, dok. br. 164).

⁷ Živko Avramovski, *Pretenzije princa Vilhelma Vida za povratak na albanski presto (1914—1918)*, *Godišnjak Arhiva Kosova*, IV—V, Priština 1971, 85—112.

krunskih zemalja sa Bliskim i Dalekim istokom. Ukazivao je i na prirodna bogatstva Albanije — rude hroma, bakra, žive, gvožđa, nalazišta nafte, asfalta i dr. — koja mogu da budu eksploatisana od strane nemačke industrije, koja oskudeva takvim sirovinama. S druge strane, nemačka industrija bi za otvaranje rudnika i drugih pogona u Albaniji dobila velike poslove i isporuke tehničke opreme i mašina, a isto tako dobila mogućnost i za plasiranje viška svoga kapitala. On je cenio da bi intenziviranjem albanske poljoprivrede Nemačka mogla da bude bolje snabdevena uljem, duvanom, sirovim kožama, svilom, drvetom i drugim proizvodima, koje je inače uvozila iz Engleske. Zato je podržavao povratak princa Vida na albanski kneževski presto, kao stvaranje političke garancije za takvu nemačku ekonomsku politiku i ulaganje kapitala u Albaniji.⁸ U jednom drugom napisu u proleće 1918. godine Uderštet je dao još primamljiviju sliku albanskih prirodnih bogatstava i koristi koje bi nemačka privreda mogla da ima od toga ako bi njen čovek došao na albanski presto.⁹

Kao posebno značajno za Nemačku dr Uderštet je ukazivao na korišćenje Valone, kao idealne luke, koja bi nemačkoj trgovini mogla da služi za veze sa Bliskim istokom. Do prvog svetskog rata Nemačka je u ove svrhe koristila denovsku luku. Uderštet je predviđao da posle rata dugo vremena neće moći da se regulišu odnosi sa Italijom, kao neprijateljskom državom, pa da zato ne treba računati sa mogućnošću daljeg korišćenja denovske luke. Kao zamenu za ovo on je predviđao Valonu, koja ima prednosti i u odnosu na Denovu. Pozivao je nemačku vladu da ne čeka regulisanje tih pitanja na mirovnoj konferenciji posle završetka rata, već da još u toku rata sama preduzme potrebne mere i druge sile stavi pred svršen čin.¹⁰

U javnosti je istupao i prof. dr Ketler (Kettler), osnivač i predsednik Nemačko-albanskog društva i glavni port-parol princa Vida. On je ustajao protiv uništenja albanske države ili njenog stavljanja pod protektorat Austro-Ugarske ili Italije. Tvrdio je da je nezavisna albanska država uslov za mir i stabilnost na Balkanu, ali da ta država mora da bude usko povezana sa Nemačkom i Austro-Ugarskom preko nemačkog kneza.¹¹

Može se reći da su ovo nezvanične kombinacije i mišljenja koja nisu mogla bitno da utiču na sudbinu Albanije u prvom svetskom ratu. Mnogo značajnije su bile pretenzije koje su se javljale u nemačkim vojnim vrhovima i u Ministarstvu kolonija. Državni sekretar u Ministarstvu kolonija izneo je u jednoj belešci od 26. decembra 1915. godine, koju je predao Ministarstvu inostranih poslova, ratne ciljeve Ministarstva kolonija. U njoj je formulisao plan za stvaranje nemačkog srednjoafričkog carstva, koje bi zahvatalo čitavu

⁸ Uderstädt, E. R., Albanien als wirtschaftliches Kolonialgebiet für Deutschland und Oesterreich-Ungarn, *Deutsche Industrie- und Handels Zeitung*, br. 16, Hannover 1917.

⁹ Uderstädt, E. R., Die Verletzung der albanischen Neutralität durch die Entente, *Deutsche Industrie- und Handels Zeitung*, br. 22, Hannover 1918.

¹⁰ Uderstädt, E. R., Die Adria Frage, *Deutsche Industrie- und Handels Zeitung*, br. 17/18, Hannover 1918.

¹¹ Kettler, Albanien und andere Balkanfragen, *Nord und Süd*, mart 1918.

tropsku Afriku sa tendencijom širenja i na portugalske kolonije i na Belgijski Kongo.¹²

Vrhovna komanda ratne mornarice (Admiralski štab) istovremeno je iznela svoje ratne ciljeve u kojima se tražilo obezbeđenje mreže uporišta — vojnopomorskih baza — u Indijskom i Atlantskom okeanu, na Severnom i Sredozemnom moru. Cilj ovih baza bio bi obezbeđenje Nemačkog centralnoafričkog carstva. Kao najpogodnija baza u Sredozemnom moru označena je Valona. Admiralski štab je zahtevao da Valona sa okolinom mora da postane nemačka i da dobije teritorijalnu vezu sa Austro-Ugarskom, a u slučaju potrebe i sa Bugarskom i Grčkom.¹³

Svi ovi planovi pali su u vodu zajedno sa porazom Centralnih sila. Posle prvog svetskog rata otpočela je borba pobjedničkih sila Antante oko uticaja u Albaniji i sticanja koncesija za eksploataciju albanskih naftonosnih polja.¹⁴ Nemačka se u ovim posleratnim godinama nije javljala kao konkurent za uticaj u Albaniji. Posle pobjede nacional-socijalizma u Nemačkoj Albaniji u prvo vreme opet nije posvećivana posebna pažnja. Hitler je pred sobom imao mnogo bliže zadatke i ciljeve na zapadnoj i jugoistočnoj nemačkoj granici. Sem toga, posle potpisivanja tzv. Oktobarskog protokola 1936. godine,¹⁵ kada počinje uža saradnja između hitlerovske Nemačke i Musolinijeve Italije, Nemačka je i formalno priznala Italiji »pravo« dominacije na Jadranu i u Sredozemnom moru i pazila je da se ne eksponira u Albaniji, koju je Musolini već tretirao kao italijansku provinciju.

Do promene u nemačkoj politici prema Albaniji došlo je posle anšlusa Austrije i ženidbe kralja Zogua u proleće 1938. godine. Italijanski ministar inostranih poslova grof Čano (Galeazzo Ciano) izražavao je bojazan da posle izvršenog anšlusa Austrije Nemačka može da nasledi ambicije koje je u odnosu na Albaniju imala stara Austro-Ugarska. Ovo strahovanje bilo je potkrepljeno izveštajima italijanskih predstavnika u Albaniji da je nemački poslanik u Tirani Panvic (Eberhard von Pannwitz) posle anšlusa Austrije počeo da se povezuje sa viđenijim albanskim prvacima koji su u toku prvog svetskog rata imali veze sa austrougarskim vlastima. U Rimu je ocenjeno da Panvic počinje da se ponaša kao naslednik Dvojne Monarhije. Ovo je grof Čano otvoreno stavio do znanja nemačkom ambasadoru u Rimu Makenzenu (Hans Georg von Mackensen). Čano mu je, u ime Musolinija, 23. maja 1938. godine izjavio da delatnost poslanika Panvica u Albaniji zabrinjava italijansku vladu i da predstavlja mešanje u italijanske poslove. Vrlo precizno je naglasio da Musolini smatra da je pitanje Albanije za Italiju »čisto porodično pitanje«, kao što je to bilo pitanje Austrije za Nemačku. Ovo izjednačavanje pitanja Albanije sa pitanjem Austrije, odnosno austrijskog priključenja Nemačkoj, jasno je pokazivalo u kakvom smeru ide italijanska politika u Albaniji. Uostalom, Čano nije ostavio nikakvu dilemu. On je tražio od Makenzena da Nema-

¹² Fischer Fritz, Griff nach der Weltmacht, Düsseldorf 1961, 409—410.

¹³ Isto, 411.

¹⁴ Živko Avramovski, Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji 1925. do 1939. godine, Zbornik radova *Istorija XX veka*, V, Beograd 1963, 163 i dalje.

¹⁵ To je početak »Osovine«, kako je ovaj sporazum Musolini nazvao u svom govoru u Milanu 2. novembra 1936. godine.

čka ne dira u činjenicu da je Albanija iz strateških razloga neophodna Italiji, iako ova posljednja trenutno nema nameru da sprovede neki konkretan plan. Pored toga, Čano je pokušao da opravda italijansko »isključivo pravo« na Albaniju velikim kapitalom koji je ona tamo investirala. Nemački ambasador fon Makenzen uveravao je grofa Čana da se nemačka politika u Albaniji rukovodi Hitlerovom teorijom o razgraničenju »životnog prostora« između Nemačke i Italije i da je od poslanika Panvica dobio uveravanja da nije preduzimao nikakve korake koji bi značili sprovođenje politike, koja bi odstupala od usvojene linije i poštovanja italijanskih interesa.¹⁶

Posle dobijenog izveštaja od Makenzena o Čanovim prigovorima državni sekretar u Ministarstvu inostranih poslova Vajczer (Weizsäcker) odgovorio je da i on ima izveštaje koji govore da Čanovi navodi nisu tačni. Iz ovog pisma se vidi da je bilo kontakata između poslanika Panvica i albanskih prvaka, ali se tvrdi da su posle anšlusa Austrije te kontakte sa nemačkim poslanstvom tražili neki albanski krugovi, koji su dobili nadu da će se sada Nemačka više zainteresovati za sudbinu Albanije i preuzeti zaštitničku ulogu u odnosu na nju. To znači da se radilo o ljudima koji su putem povezivanja sa Nemačkom hteli da se oslobode prevelike italijanske kontrole.¹⁷ Ova nemačka umirivanja nisu imala dejstva na italijansku vladu. Ona je i dalje s nepoverenjem gledala na delatnost nemačkog poslanika Panvica i drugih službenika poslanstva. Ovo je izazvalo dugu prepisku između Rima, Berlina i Tirane.¹⁸

Italijanske sumnje u pogledu nemačkog interesa za Albaniju porasle su posle ženidbe kralja Ahmeda Zogua sa mađarskom kneginjom Žeraldinom Aponji. Čano je zaključio da su predstavnici mađarskog plemstva već prilikom svačbenih svečanosti pokazali želju da podrže kurs suprotstavljanja italijanskoj dominaciji u Albaniji. Ovo je i Čano ocenio kao ozbiljnu opasnost za italijanske ciljeve, jer je računao s mogućnošću da Mađari mogu biti samo »prethodnica germanizma«, odnosno da bi to predstavljalo samo prvi korak izvlačenja Albanije ispod italijanske kontrole i stvaranje uslova za jačanje nemačkog uticaja.¹⁹ On je sasvim precizno formulisao svoj stav da Nemačka uz pomoć austro-ugarske baštine ima nameru da pređe u ofanzivu i da u Albaniji »zauzme ekonomske i političke pozicije za kojima otvoreno teži«. On se plašio

¹⁶ Živko Avramovski, Italijanska okupacija Albanije i držanje jugoslovenske vlade, *Istorijski glasnik*, br. 1, Beograd 1963, 7.

¹⁷ Isto. U tom smislu nemačkom poslaniku u Tirani Panvicu (Panwitz) postavio je pitanje albanski poslanik u Rimu Džafer Vila. On je pitao da li će se nemački interes za Albaniju posle anšlusa povećati. Panvic je odgovorio da Nemačka polaže na čvrstinu Osovine Rim—Berlin i na prijateljske odnose sa Jugoslavijom, čime je jasno stavio do znanja da Nemačka ne namerava da se zamera Italiji i Jugoslaviji zbog Albanije. (Ž. Avramovski, Italijanska okupacija Albanije, nap. br. 12.)

Iz kasnijih dokumenata se vidi da je Nemačka ipak uspostavljala veze sa albanskim uticajnim ljudima, koji su pokazivali protivljenje italijanskoj vlasti u Albaniji. Zbog takvih veza je tumač nemačkog poslanstva u Tirani Šajger (Scheiger) na zahtev italijanske vlade morao biti povučen iz Tirane.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (u daljem tekstu — PA) Handakten Staatssekretär Albanien Bd. 1, Izveštaj generalnog konzula u Tirani Šlipa ministru inostranih poslova Ribentropu, br. 4193, Rim, 23. VIII 1943.

¹⁸ Ž. Avramovski, Italijanska okupacija Albanije, 8 i dalje.

¹⁹ Tajni arhiv grofa Ciana, Zagreb, 1952, 211.

da bi jačanje nemačkog uticaja u Albaniji imalo šire posledice i na celokupne nemačko-italijanske odnose na Balkanskom poluostrvu. Zato je predlagao Musoliniju da Italija što pre definitivno likvidira Albaniju kao državu i prijoci je Italiji, kako bi na taj način uspostavila ravnotežu koju je Nemačka poremetila u svoju korist pripajanjem Austrije.²⁰

Kralj Ahmed Zogu je osetio da je u politici italijanske fašističke vlade prema Albaniji nastupio momenat kada je ona spremna da zada poslednji udarac albanskoj državnoj nezavisnosti, pa prema tome i njegovoj vlasti. On je pokušao da umiri grofa Čana i Musolinija izjavama da je problem Albanije i prema njegovom gledištu italijansko unutrašnjopolitičko pitanje, što znači da neće dozvoliti skretanje Albanije ka nekoj drugoj državi. Međutim, Čano nije verovao ovakvim Zoguovim izjavama. Smatrao je da je to samo Zoguov manevar da iskoristi sve mogućnosti za dobijanje italijanske finansijske pomoći, bez koje nije mogao da održava svoj državni aparat, ali da je u stvari spreman da odbaci Italiju čim nađe dovoljnu političku podršku i finansijsku pomoć na drugoj strani. Čano je smatrao da kao zamena za Italiju, pored Jugoslavije, dolazi u obzir i Nemačka. Da bi se izbegla mogućnost zaokreta kralja Zogua ka Jugoslaviji ili Nemačkoj, Čano je 2. maja 1938. godine predložio Musoliniju da se prvom zgodnom prilikom izvrši aneksija Albanije, a da se odmah pristupi sprovođenju priprema za takav akt u samoj Albaniji.²¹ U narednim mesecima ovo pitanje je stalno držano u centru pažnje. To nije izmaklo posmatranju nemačke diplomatije. Nemački ambasador u Rimu fon Makenzen izveštavao je sredinom juna 1938. godine Ministarstvo inostranih poslova da Čano i Musolini planiraju da anektiraju Albaniju čim to dozvole međunarodne prilike i da s tim potezom treba računati u bliskoj budućnosti.²² I sredinom jula Makenzen je obavestavao o italijanskoj nameri da anektira Albaniju i da je u Ministarstvu inostranih poslova objašnjeno da će to pitanje morati da se odloži do naredne godine, jer dotle neće biti »zrelo«.²³

Iz ovih izveštaja se vidi da je nemačka vlada bila obavestena o italijanskim priprema za aneksiju Albanije, ali nije preduzela ništa da to spreči. To znači da je prepustila Musoliniju da svoju nameru ostvari.

Početak 1939. godine ponovo je došlo do uzbune u Rimu u pogledu nemačkih namera u Albaniji. Januara meseca Čano je prilikom posete Jugoslaviji postigao sa Stojadinovićem sporazum o zajedničkoj akciji za likvidiranje Albanije i njenu podelu između Italije i Jugoslavije.²⁴ Međutim, uskoro je došlo do obaranja Stojadinovićeve vlade, što je unelo neizvesnost u Rimu, jer se nije znalo kako će reagovati nova vlada na italijansku akciju u Albaniji. U isto vreme došao je izveštaj ambasadora u Berlinu Atolika (Bernardo

²⁰ Isto, 212.

²¹ Isto, 213.

²² Ž. Avramovski, Italijanska okupacija Albanije, 8.

²³ Makenzen je otvoreno diskutovao sa funkcionerima italijanskog *Ministarstva inostranih poslova* o italijanskoj nameri da pokori Albaniju. (Isto).

²⁴ Živko Avramovski, Pitanje podele Albanije u razgovorima Stojadinović—Čano januara 1939. i stav nekih diplomatskih i vojnih ličnosti, *Godišnjak Pokrajinskog državnog arhiva*, Priština 1965, 131—157.

Attolico) da Nemačka ima nameru da stavi ruku na albansku naftu. Naime, Atoliko je izveštavao da mu je državni sekretar u Ministarstvu inostranih poslova Vajczeker izjavio da postoji zainteresovanost nemačkih firmi za preuzimanje jedne petrolejske koncesije u Albaniji, koja je ranije pripadala engleskoj kompaniji Anglo-Persian Oil Company. Ovo je u Rimu dovedeno u vezu sa delatnošću nemačkog poslanika u Tirani Panvica, što je nemačko ministarstvo demantovalo.²⁵ U vezi sa ovim glasovima grof Čano je pretpostavljao mogućnost da je nova jugoslovenska vlada upozorila Zogua o italijanskim namerama da likvidira albansku nezavisnost i da je Zogu preduzeo neke mere da se zbliži sa Nemačkom i da je zainteresuje za suprotstavljanje italijanskoj agresiji. To je uticalo da on (Čano) zaključuje da što hitnije treba likvidirati pitanje aneksije Albanije, kako bi se izbeglo stvaranje novih okolnosti koje bi mogle da osujete italijanske namere. Zato je pozvao nemačkog ambasadora Makenzena i naglasio mu je da italijanska vlada gleda na Albaniju kao i na svaku drugu italijansku provinciju i da bi svako nemačko mešanje u albansko pitanje izazvalo veliki gnev italijanske javnosti. Makenzen je o ovome hitno obavestio Berlin i već narednog dana preneo je Čanu uveravanja nemačke vlade o njenoj lojalnosti prema italijanskim interesima u Albaniji. On je objasnio da je zaista dobijena ponuda za preuzimanje jedne engleske petrolejske koncesije, ali da u tom pitanju nije ništa učinjeno i da neće biti učinjeno. Hitnost kojom je stigla izjava nemačke vlade uverila je grofa Čana u njenu lojalnost.²⁶

Nakon ovih događaja Musolini je odlučio da aneksiju Albanije treba odložiti do završetka kampanje u Španiji, a da se dotle nastavi rad na unutrašnjem razjedanju Albanije.²⁷ Nemački upad u Čehoslovačku 15. marta 1939. godine, bez ikakvog prethodnog obaveštenja Italije, revoltirao je Musolinija i Čana i oni su odlučili da odmah odgovore upadom u Albaniju, u kom cilju su izdali potrebna naređenja. Međutim, pojavile su se vesti o navodnoj akciji Nemačke za uvođenje protektorata nad Hrvatskom. Musolini je ocenio da bi italijanski upad u Albaniju mogao da znači veliko slabljenje Jugoslavije što bi mogli da iskoriste hrvatski separatisti i proglase otcepljenje Hrvatske, koja bi prihvatila nemački protektorat. To bi značilo izbijanje Nemačke na Jadran, što je za Musolinija i Čana predstavljalo najneprihvatljivije rešenje. Zato je opet odložena akcija u Albaniji, a od Nemačke je zatraženo objašnjenje o njenoj politici prema Hrvatskoj. Nemačka vlada je odgovorila da nema nikakvih ciljeva u bilo kojoj zoni Mediterana koji Hitler priznaje kao italijansku uticajnu sferu i da će se dezinteresovati za hrvatsko pitanje, čije će rešenje kad se ono pojavi prepustiti Italiji.²⁸

²⁵ Direktor Političkog odeljenja *Ministarstva inostranih poslova* Verman (Ernst Voermann) pisao je poslaniku Panvicu da je državni sekretar Vajczeker, pošto je dobio informacije o postojanju ponude za preuzimanje jedne engleske petrolejske koncesije, to samo informativno pomenuo u razgovoru sa Atolikom i da su Italijani to pogrešno shvatili. (Ž. Avramovski, Italijanska okupacija Albanije, 12.)

²⁶ Dnevnik grofa Čana, Zagreb 1948, 40.

²⁷ Ž. Avramovski, Italijanska okupacija Albanije, 13—14.

²⁸ Akten zur Deutschen auswärtigen Politik Serie D, Band VI (u daljem tekstu: ADAP, D, VI), dok. br. 45 i 55.

Ž. Avramovski, Italijanska okupacija Albanije, 14—15.

Kad je početkom aprila italijanska vlada dala ultimatum kralju Zoguu, koji je očigledno bio samo uvod u oružanu akciju, nemačko Ministarstvo inostranih poslova poručilo je grofu Čanu da Nemačka srdačno pozdravlja svako jačanje Italije i njenog uticaja.²⁹ Ovaj stav je jasno bio stavljen do znanja i kralju Ahmedu Zoguu. On je preko albanskog poslanika u Berlinu zatražio izjavu nemačke vlade o tome kakvo bi bilo njeno držanje u slučaju iskrcavanja italijanskih trupa na albansku teritoriju. Direktor Političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova Verman (Ernst Woermann) odgovorio je da Nemačka nema nikakvih sopstvenih interesa na Jadranu i da njena intervencija protiv Italije ne dolazi u obzir.³⁰

Iz ovih dokumenata jasno se vidi da je Nemačka odobrila italijansku aneksiju Albanije. Ohrabren od Nemačke Musolini je početkom aprila izvršio okupaciju Albanije.

Italijanska okupacija Albanije bila je samo deo plana o dominaciji na Jadranu i u Mediteranu. Bilo je zamišljeno da Albanija postane italijanska »tvrđava koja će neumoljivo vladati Balkanom« i mostobran za dalje nadi ranje u pravcu Vardarske doline i Solunskog zaliva.³¹ Zato je posle okupacije Albanije i proglašenja personalne unije sa Italijom od strane italijanske diplomatije i obaveštajne službe, razvijena živa iredentistička propaganda i obaveštajna delatnost, čiji je cilj bio priključenje teritorija naseljenih albanskim življem koje su ulazile u sastav Grčke i Jugoslavije. U toku leta 1939. godine italijansko Ministarstvo inostranih poslova dalo je instrukcije svojim organima da razviju sistematsku akciju na Kosovu u cilju njegovog otepljenja od Jugoslavije u momentu »neizbežne jugoslovenske krize«. Sem toga, stalnu akciju u ovom smislu vodila je italijanska vojna obaveštajna služba (SIM). Za ove ciljeve ona je koristila katoličku crkvu i kosovske emigrante u Albaniji, a isto tako i pripadnike nekih begovskih porodica na jugoslovenskoj teritoriji.³²

Italijanski plan ekspanzije na Balkanskom poluostrvu otpočeo je da se ostvaruje napadom na Grčku 28. oktobra 1940. godine. Musolini je smatrao da će grčka vojska posle kratkog otpora kapitulirati i da će se Italija lako domoći još jednog uspeha, što bi popravilo položaj Italije kao partnera Nemačke u Osovini. Zato je on ovu akciju pripremao u tajnosti od Hitlera. Hteo je da Hitleru pokaže svoju samostalnost u odlučivanju. Uskoro se, međutim, pokazalo da je uspeo samo u tome da iznenadi Hitlera svojom akcijom.³³ Nasuprot tome grčki odlučan otpor slomio je sve njegove nade na brzu i laku pobedu. Posle prvih uspeha italijansko napredovanje je zaustavljeno i počeli su porazi italijanske vojske.³⁴ Nemački vojni izaslanik u Rimu general Rintelen (Eno von Rintelen) izveštavao je početkom novembra 1940.

²⁹ ADAP, D, VI, dok. br. 158, str. 161.

³⁰ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Vermanova beleška od 5. IV 1939.

³¹ Dnevnik grofa Ciana, 79.

³² Živko Avramovski, Prilog pitanju italijansko-albanske iredentističke propagande na Kosovu i Metohiji u vreme minhenske krize i okupacije Albanije, *Istorijski glasnik* br. 2—3, Beograd 1964, 214, 224.

³³ Gerhand Schramm von Thaden, Griechenland und die Grossmächte in zweiten Weltkrieg, Wiesbaden 1955, 92—117.

³⁴ Vid. A. Papagos, Grčka u ratu 1940—1941, Beograd, 1954, 258—261.

da je italijanska ofanziva propala. Kao uzroke navodio je pogoršanje vremen-
skih prilika, koje su inače težak teren učinile neprohodnim, zatim nedovoljnim
italijanskim pripremama zbog Musolinijeve uverenja u slab otpor Grka, kao
i transportnim teškoćama koje su onemogućavale upućivanje pojačanja u
ljudstvu i materijalu. On je izražavao strahovanje da se može dogoditi da
Grci preduzmu kontraofenzivu pre nego što Italijani uspeju da se reorganizuju
i pripreme za uspešan otpor.³⁵

Ova predviđanja nemačkog vojnog izaslanika pokazala su se kao tačna.
Grčka armija se brzo sredila i sredinom novembra prešla u kontraofanzivu.
Italijanska vojska je bila odbačena na albansku teritoriju. Njeni gubici bili
su tako veliki da je čitav položaj na frontu postao ozbiljan.³⁶ Hitler je bio
veoma nezadovoljan Musolinijevim napadom na Grčku. Time je na Balkanu
stvoren front, a Nemačka je bila zainteresovana da iz strateških i ekonomskih
razloga Balkan ostane van rata i da tako obezbeđuje nemačko južno krilo
i snabdeva nemačku ratnu industriju važnim strateškim sirovinama i namir-
nicama.³⁷

Početak rata u Grčkoj, koji nije ničim bio izazvan od strane Grčke,
pokazao je da postoje veće Musolinijeve ambicije u istočnom Sredozemlju.
To je dovelo do engleskih mera za obezbeđenje istočnog Sredozemlja — jačeg
vojnog posedanja ostrva Krita, Lemnosa i drugih strateški važnih tačaka.³⁸
Tu su stvorene engleske ratne vazduhoplovne baze koje su omogućavale
bombardovanje i rumunskih petrolejskih izvora i time dovele u opasnost ne
samo snabdevanje nemačkih trupa gorivom, već su ugrozile i čitavo južno
krilo nemačke armije koja je pripremala agresiju protiv Sovjetskog Saveza.
Zbog svega toga već početkom novembra Hitler je odlučio da interveniše
u grčko-italijanskom ratu i naredio je da se pripremi plan za napad na
Grčku preko Mađarske, Rumunije i Bugarske (Plan »Marita«).³⁹ Međutim,
zbog nastupajuće zime bilo je moguće da ova nemačka intervencija otpočne
tek u proleće 1941. godine. Posle italijanskih poraza sredinom novembra
Hitler je u ličnom pismu Musoliniju izrazio svoje nezadovoljstvo zbog itali-
janske akcije u Grčkoj. Musolini je odgovorio da je najteži trenutak kam-
panje prošao i obećavao je da će Italija angažovati nove snage u ratu,
naglašavajući da je 30 divizija već spremno da iz Italije bude prebačeno na
front.⁴⁰

³⁵ Burdick, Charles B. »Operation Cyklamen« Germany and Albania 1940—
1941, *Journal of Central European Affairs*, 19/1959—60, 23.

³⁶ Papagos, n. d., 267 i dalje.

³⁷ O tome su bili potpisani specijalni sporazumi sa svim balkanskim zemljama,
kojima je Nemačka obezbedila dovoz dopunskih količina nafte, obojenih metala,
industrijskih biljaka i drugih strateških sirovina u zamenu za isporuke oružja. Vidi
o tome Ž. Avramovski, Ekonomski i politički ciljevi nemačkog izvoza naoru-
žanja u balkanske zemlje uoči drugog svetskog rata, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1,
Beograd 1972, 62—88.

³⁸ Burdick, n. n., 23.

³⁹ Greiner Helmuth, Die oberste Wehrmachtsführung 1939—1943. Wiesbaden
1951, 239, G. D. Kirjakidis, Grecija vo vtoroj mirovoj vojne, Moskva 1967,
71, 78.

⁴⁰ Hitler e Mussolini, Lettera e documenti, Milano 1946, 11—19. Burdick, n.
n., 24.

Međutim, prvih dana decembra nova grčka ofanziva raspršila je Musolinijev optimizam kao mehur od sapunice. U silovitom napadu grčka vojska je probila italijansku liniju i počela napredovanje u pravcu Valone.⁴¹ Komandant italijanskih trupa u Albaniji general Ubaldo Sodu (Ubaldo Soddu) izveštavao je da je položaj italijanske vojske očajan i tražio je od vlade da izlaz nađe hitnom političkom intervencijom. Musolini je bio obeshrabren. On je priznao Čanu da više ništa ne može da se učini i da mora da se traži primirje uz posredovanje Hitlera.⁴² Čano je odmah pozvao ambasadora u Berlinu Alfierija (Dino Alfieri). Musolini je dao Alfieriju instrukciju da odmah ode u Berlin i traži hitno nemačku pomoć.⁴³ Alfieri je 7. decembra 1940. godine bio primljen kod Ribentropa i tražio je od ovoga nemačku vojnu intervenciju protiv Grčke preko Rumunije i Bugarske. Ribentrop je odbio mogućnost izvođenja ovakvog nemačkog poduhvata zbog vremenskih prilika i zbog vojno-političke situacije u Evropi. Nije prihvatio ni Alfierijev predlog da Nemačka utiče na Jugoslaviju i Bugarsku da pomognu Italiji. Od Jugoslavije je Italija tražila da dozvoli prolazak italijanske vojne motorizovane kolone od hiljadu kamiona preko jugoslovenske teritorije do Albanije. Jugoslovenska vlada je odbila ovaj zahtev. Uopšte uzev, u vreme italijanskog napada na Grčku došlo je do zaoštavanja italijansko-jugoslovenskih odnosa. Ovo naročito posle bombardovanja Bitolja 5. novembra 1940. godine od strane italijanske avijacije. Ovo je cenjeno u jugoslovenskim vladajućim krugovima kao italijanska provokacija sa namerom da uvuče Jugoslaviju u rat, što bi neminovno moralo da povuče za sobom i ulazak Nemačke u rat na Balkanu i tako olakša italijanski položaj. Međutim, zaplašena jugoslovenska vlada tražila je nemačko posredovanje i uz njenu pomoć ovaj sukob je bio likvidiran.⁴⁴

Posle razgovora sa Ribentropom Alfieri je bio primljen kod Hitlera. I njemu je on otvoreno izneo situaciju u koju je dospela italijanska vojska u Albaniji i tražio je pomoć.⁴⁵ Hitler je bio ljut zbog italijanskog poraza u Grčkoj. On je uputio oštre kritike na račun borbenih osobina italijanskih trupa i na račun nepromišljenosti preduzetog poduhvata, ali je na kraju ipak obećao da Italiji uputi kao pomoć transportne avione. Kroz dva dana prvi nemački avioni već su leteli na liniji između Italije i Albanije.⁴⁶

U razgovoru sa ambasadorom Alfierijem Hitler je prvi put najavio mogućnost upućivanja nemačkih trupa u Albaniju. Pošto iz političkih razloga u to vreme još nije bilo moguće upućivanje nemačkih trupa preko Rumunije i Bugarske, Hitler je naredio da se prouči mogućnost upućivanja dve oklopne divizije direktno u Albaniju preko luke u Draču.⁴⁷ On nije imao dovoljno

⁴¹ Papagos, n. d., 276 i dalje.

⁴² Kirjakidis, n. d., 76.

⁴³ Alfieri Dino, *Dictators Face to Face*, London 1954, 82, i Thaden, n. d., 136.

⁴⁴ Ž. Avramovski, *Bombardiranje na Bitola na 5. XI 1940 godina i prašanje za ostavkata na general Milan Nedić*, *Glasnik*, Skopje 1963, br. 1, 123.

⁴⁵ Alfieri, n. d., 85.

⁴⁶ Isto, 88.

⁴⁷ Burdick, n. n., 25.

konkretnih informacija o stanju na frontu u Albaniji. Zato je pre donošenja konačne odluke o upućivanju trupa u Albaniju tražio da general Rintelen, vojni izaslanik u Rimu, izvrši inspekciju italijanskog fronta u Albaniji i da dostavi izveštaj.⁴⁸

Iz Rintelenovih izveštaja se vidi da su Italijani samo veoma nerado tražili nemačku pomoć iz krajnje nužde. U stvari, oni bi najradije hteli da do upućivanja nemačkih trupa u Albaniju uopšte ne dođe, jer su se očigledno plašili da bi to moglo da ima za posledicu jačanje nemačkog interesa za Albaniju. Zato, čim su mislili da se stanje na frontu unekoliko stabilizovalo, italijanski komandanti u Albaniji izjavili su da je kritičan period rata prošao i da je Alfieri bio upućen u Nemačku u momentu kada je situacija zaista bila kritična, ali da se stanje izmenilo i da više nije aktuelno pitanje upućivanja nemačkih trupa u Albaniju. Oni su tražili samo dalju pomoć u transportnim avionima i kamionima. Čano je na osnovu ovakvih izveštaja odmah posle Alfierijevog razgovora sa Hitlerom i Ribentropom (Joakim von Ribbentrop) ovome telefonirao da su novosti sa fronta povoljne i da od Nemačke ne treba ništa tražiti, jer će Italija proći kroz kritičnu fazu rata bez teških posledica.⁴⁹ Zbog svega ovoga Hitler je u direktivi br. 20 od 20. decembra 1940. naglasio da je situacija u Albaniji još nejasna i da »ozbiljna odluka« (tj. upućivanje trupa u Albaniju) ne može biti doneta dok se ne dobiju konkretne činjenice.⁵⁰

Musolini i Čano su u stvari hteli da se »časno« izvuku iz situacije, tako što bi izdržali u Albaniji dok Nemačka napadne Grčku preko Rumunije i Bugarske — plan »Marita«. Oni su 21. decembra 1940. pozvali vojnog izaslanika u Berlinu generala Marasa (Efisio Marras) i s njim analizirali situaciju. Maras ih je obavestio da Hitler ne može da napadne Grčku pre marta meseca 1941. godine i sugerirao da je bolje sačekati dotle, jer da je nekorisno tražiti nemačke trupe za front u Albaniji zbog transportnih teškoća, koje ne dozvoljavaju da ta pomoć bude zaista efikasna i blagovremena. Umesto toga on je predložio da se traže dve oklopne divizije za front u Libiji, što bi učvrstilo tamošnji položaj Italije. Međutim, krajem decembra 1940. i početkom januara 1941. italijanska vrhovna komanda je opet izmenila svoj stav. General Maras je ponovo dobio instrukcije da od šefa OKW feldmaršala Kajtela (Wilhelm Keitel) traži upućivanje nemačkih trupa u Albaniju. General Maras je imao razgovor sa Kajtelom 28. decembra i pored pomoći u ratnom materijalu izneo je kao specijalnu molbu da bi bilo dovoljno ako Nemačka uputi u Albaniju jedan brdski pešadijski puk. Ovo je obrazložio time što bi prisustvo nemačkog puka pozitivno delovalo na moral italijanske vojske, a istovremeno negativno na moral grčke vojske.⁵¹ Očigledno je da se ovim priznaje da je prednost

⁴⁸ Thaden, n. d., 144.

⁴⁹ Položaj Italije bio je utoliko teži što je trpela poraze i u Africi, pa je bila prinuđena da od Nemačke traži upućivanje jedne oklopne divizije i opreme za naoružanje deset italijanskih divizija. Zato su Musolini i Čano hteli da bar u Albaniji izadu sami na kraj sa Grcima, bez upućivanja nemačkih trupa (Burdick, n. n., 25—26).

⁵⁰ Burdick, n. n., 26.

⁵¹ Isto, 27; Thaden, n. d., 155.

Grka bila u moralnoj superiornosti njihovih trupa koje su vodile odbrambeni rat protiv italijanske agresije.

I pomoćnik načelnika italijanske vrhovne komande general Guconi (Alfredo Guzzoni) izneo je 3. januara 1941. nemačkom vojnom izaslaniku generalu Rintelenu da je ideja za upućivanje jednog nemačkog puka dobra i da to treba realizovati. On je izjavio da italijanska komanda očekuje grčki napad u pravcu Valone ili Berata, ali je izrazio uverenje da će italijanska vojska moći da izdrži taj napad. Međutim, posle obilaska fronta, Rintelen je zaključio da stanje italijanske vojske ne dozvoljava nikakve ofanzivne operacije. Kao razlog on je naveo nepostojanje rezerve u namirnicama i municiji, slom transportnog sistema, haotično stanje u lukama koje su zahtevale kompletnu reorganizaciju. Desetog januara 1941. grčka vojska je opet napala italijanski front. Ona nije uspeła da probije front; ovaj je napad uverio Rintelena da italijanska vojska može da se brani na tadašnjim linijama, ali da za ofanzivne akcije nije sposobna.⁵²

U vreme kada je general Rintelen obilazio front u Albaniji, nemačka vrhovna komanda (OKW) diskutovala je o mogućnosti nemačke vojne intervencije. Hitler je 9. januara pozvao u Berghof najviše vojne ličnosti i s njima konferisao o pitanju slanja trupa u Albaniju. On je izneo da u slučaju odluke za upućivanje nemačkih trupa u Albaniju one moraju biti dovoljno jake da razbiju grčke grupacije zapadno od Soluna i time pruže efikasnu podršku izvođenju operacija prema planu Marita. Iz toga se jasno može zaključiti da bi operacije u Albaniji trebalo da budu sastavni deo istovremene ofanzive protiv Grčke sa pravca Rumunije i Bugarske. Da bi bilo moguće razbiti grčki front u Albaniji, Hitler je predlagao saradnju nemačkih brdskih i italijanskih motorizovanih jedinica uz sadejstvo oklopnih snaga i ofanzivne artiljerije. Posle savetovanja Hitler je naredio da se u Albaniju pošalje jedna inspekcijska grupa nemačkih oficira koja bi ispitala stanje na frontu i u zemlji (kao dopuna inspekcijskom obilasku generala Rintelena) i istovremeno pripremila smeštaj za nemačke trupe. Uporedo sa ovom naredbom Hitler je naredio da se pripreme dve i po divizije (jedna brdska, jedna motorizovana i pola oklopne divizije). Ako bi se Musolini složio, ove trupe bi trebalo da budu prebačene iz Brindizija u Drač i da zajedno sa italijanskom vojskom u Albaniji napadnu grčki front nekoliko dana pre početka kampanje po planu »Marita«.⁵³ Dva dana kasnije (11. januara 1941) OKW je izdala direktivu br. 22 u kojoj se, pored ostalog, govorilo i o mogućoj ekspediciji nemačkih trupa u Albaniju i naređivalo da se izvrše pripreme za upućivanje trupa jačine jednog armijskog korpusa, uključujući prvu alpsku diviziju i oklopne snage. Prebacivanje trupa trebalo je da se izvrši u zavisnosti od odobrenja italijanske vlade i rezultata rada izviđačke grupe u Albaniji. Do otpočinjanja prolećne ofanzive zadatak ovih trupa bio bi da stvore jaku rezervu koja bi onemogućavala svaku novu krizu na albanskom frontu, a zatim da pomognu italijanskim trupama da razbiju grčki front na najvažnijim pravcima i tako

⁵² Rintelen Eno von, Mussolini als Bundesgenosse. Erinnerungen des deutschen Militärattachés in Rom 1936—1943, Tübingen 1951, 121; Thaden, n. d., 156.

⁵³ Burdick n. n., 28.

podrže frontalan napad armije feldmaršala Lista iz Bugarske. Ova planirana ekspedicija u Albaniju dobila je naziv operacija »Ciklame«.

Italijani su 13. januara 1941. dali saglasnost za upućivanje nemačke izviđačke grupe u Albaniju. OKW je za ovaj zadatak odredila pukovnika Jodla (Ferdinand Jodl), načelnika štaba 49. alpskog korpusa sa još četiri oficira, među kojima stručnjake za oklopne jedinice i pitanje snabdevanja. Zadatak izviđačke grupe bio je da upozna teren, ispita mogućnosti smeštaja dve divizije i jednog oklopnog puka i njihovo redovno snabdevanje. Jodl je sem toga imao zadatak da prouči mogućnost angažovanja snaga na frontu južno od Florine. Ova grupa otputovala je 14. januara u Albaniju.⁵⁴

Dva dana kasnije, 15. januara 1941. godine, održana je još jedna konferencija u Berghofu. Glavni operativni oficir OKW general Paulus (Friedrich Paulus) izvestio je Hitlera da će prva alpska divizija biti spremna za pokret do 20. januara, a četvrta do 10. februara. Istovremeno, štab ratne mornarice dobio je zadatak da ispita mogućnost paralelnog prebacivanja trupa u Albaniju i Libiju i koja pristaništa u Albaniji mogu da se pripreme za iskrcavanje pre prispeća nemačkih trupa.

Pošto su sve ove mere preduzete, za 19. i 20. januara bio je zakazan sastanak na najvišem nivou između predstavnika Nemačke i Italije na Brenneru. Uoči ove konferencije održani su 18. januara preliminarni razgovori između feldmaršala Kajtela i generala Guconija. Guconi je opet izjavio da bi upućivanje nemačkih trupa u Albaniju bilo korisno, ali da nije neophodno. On u osnovi nije odbio upućivanje trupa, ali je naglasio da je van svake diskusije upućivanje jednog armijskog korpusa, zato što to ne dozvoljavaju transportne prilike. Kao realnu mogućnost pomenuo je upućivanje jedne alpske divizije sa lakim naoružanjem, ali je i to označio kao neurgentno. Naglasio je da italijanska ofanziva nije moguća pre aprila meseca, osim u slučaju povlačenja jakih grčkih snaga sa albanskog fronta i prebacivanja na bugarsku granicu. Zato je zamolio feldmaršala Kajtela da se odluka o upućivanju nemačkih trupa u Albaniju odloži do marta meseca. Kajtel je prihvatio ove zahteve. Na zvaničnoj sednici sledećeg dana⁵⁵ ponovljeni su stavovi koje je Guconi izneo feldmaršalu Kajtelu. Hitler se složio da se razmotri mogućnost odlaganja donošenja konačne odluke o izvođenju operacije Ciklame (»Cyklamen«) za mart mesec. Posle sednice on je naredio OKW da se jedinice predviđene za operaciju »Ciklame« drže u redovnom stanju do donošenja konačne odluke.

Početak februara meseca vratila se iz Albanije izviđačka grupa pukovnika Jodla. On je u svom izveštaju zaključio da pobjeda u Albaniji ne može da se očekuje ni u slučaju angažovanja nemačkih trupa. Pošto je konstatovano da za odbrambene svrhe upućivanje nemačkih trupa u Albaniju nije potrebno, jer se italijanski front stabilizovao, odlučeno je — u saglasnosti sa italijanskom vrhovnom komandom — da se obustave dalje pripreme za operaciju

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Sednici su sa nemačke strane prisustvovali Hitler, Keitel, Ribbentrop, Rintelen, admiral Puttkammer i pukovnik Schmidt, Hitlerov lični ađutant. Sa italijanske strane su to bili Mussolini, grof Ciano, general Guzzoni i general Marras (Burdick, n. n. 29—30).

»Ciklame«. Jedinice predviđene za ovu operaciju bile su podeljene i delom upotrebljene za napad na Grčku (plan »Marita«), a delom kao okupacione trupe u Norveškoj.

Italijani su 9. marta 1941. godine počeli ofanzivu na front u Albaniji, ali se posle nekoliko dana pokazalo da nema nikakvih nada za uspeh. Zajedno sa porazima italijanske vojske u Africi to je delovalo ubitačno na moral u italijanskoj vojsci i ugled Italije. Njen položaj u Albaniji spasila je nemačka akcija protiv Grčke i Jugoslavije aprila 1941. godine.⁵⁶

I

ODREĐIVANJE DEMARKACIONE LINIJE IZMEĐU NEMAČKE I ITALIJANSKE OKUPACIONE ZONE NA KOSOVU I U ZAPADNOJ MAKEDONIJI

Nemački interes za »Trepču« do aprilskog rata 1941.

U ratu protiv Jugoslavije i Grčke glavnu reč je vodila Nemačka. Neuspesi u Africi i Albaniji uticali su da Italija igra sve podređeniju ulogu kao partner Nemačke u Osovini. Nemačka je iskoristila italijanske neuspehe da u okupiranim balkanskim zemljama sprovede svoje interese, iako je ranije davala svečana uveravanja Italiji da istočni deo Balkana spada u njenu uticajnu sferu.⁵⁷ Italija je pod parolom stvaranja »Velike Albanije«, čiju je nezavisnost ona likvidirala u proleće 1939. godine, uspela da od rasparčane Jugoslavije pripoji veći deo Kosova i deo zapadne Makedonije. To je, međutim, bilo mnogo manje od italijanskih pretenzija, koje su išle mnogo dalje na istok.⁵⁸ Prilikom podele Jugoslavije Nemačka je vodila računa o svojim interesima za eksploataciju jugoslovenskog rudnog blaga, koje je imalo veoma veliki značaj za snabdevanje nemačke ratne privrede u uslovima rata, kada su prekomorski izvori sirovina bili nedostupni. Zato je prilikom izlaženja u susret željama svojih saveznika za teritorijalno proširenje na račun Jugoslavije strogo vodila računa da najvažnije rudnike zadrži pod svojom kontrolom. U vezi sa ovakvom politikom demarkaciona linija između nemačke i italijanske okupacione zone na Kosovu bila je povučena tako da rudnik »Trepča« ostane u nemačkim rukama.

Nemačka je pokazala interesovanje za preuzimanje olova i cinka iz »Trepče« još uoči rata. Veliki program naoružanja, koji je sprovodio nacistički

⁵⁶ Burdick, n. n., 30.

⁵⁷ N. D. Smirnova, Balkanska politika fašističkoj Italiji, Moskva, 1969, 214—224. i V. Kljaković, Nemačko-italijanski dogovor oko interesnih sfera na Balkanu, posebno u Jugoslaviji, referat podnet na skupu »Treći Rajh i Jugoslavija 1933—1935«, održanom u Beogradu, 4. do 6. oktobra 1973 (u rukopisu).

⁵⁸ Avramovski, Prilog pitanju italijansko-albanske iredentističke propagande..., 135.

režim, najpre tajno, a od 1935. godine javno, zahtevao je velik uvoz strateških sirovina, u prvom redu obojenih metala kojima je Nemačka oskudevala.⁵⁹ Kako nije imala devize da ove sirovine nabavlja na svetskom tržištu,⁶⁰ ona je nastojala da se ovih proizvoda domogne iz zemalja jugoistočne Evrope putem dopunskih kompenzacionih sporazuma za isporuku ratne opreme u zamenu za strateške sirovine, pre svega obojene metale.⁶¹

Kad je u pitanju Jugoslavija, Nemačka je naročiti interes pokazivala za Borski rudnik i rudnik »Trepču«, odnosno za bakar i olovo. Povoljna prilika za nemačke intencije ukazala se za vreme velikog štrajka rudara »Trepče« u leto 1939. godine. Tada su engleski vlasnici, radi vršenja pritiska na štrajkače i radi onemogućavanja da se olovo isporučuje Nemačkoj, obustavili proizvodnju. Nemci su iskoristili zatvaranje rudnika da jugoslovenskoj vladi ponude da stave na raspolaganje tehničko osoblje i da otkupe celokupnu proizvodnju rudnika i sugerisali joj da rudnik stavi pod državnu kontrolu. Ovi nemački pokušaji postali su poznati engleskoj kompaniji, pa je 4. septembra morala da prihvati najvažnije zahteve štrajkača i da otpočne proizvodnju.⁶²

Nemačka je ipak uspeła da obezbedi najveći deo proizvodnje »Trepče« za svoje potrebe. Poverljivim protokolom od 5. oktobra 1939. godine postignut je sporazum po kome je ona obećala Jugoslaviji isporuku ratnih aviona i drugog ratnog materijala, a zauzvrat je obezbedila dobijanje važnih sirovina, od kojih su najznačajniji bili bakar i olovo. Jugoslavija se obavezala da Nemačkoj isporučuje 500 tona olova i 2000 tona olovnog koncentrata me-

⁵⁹ Ukupno uzevši, Nemačka je samo 32% potreba za mineralnim sirovinama zadovoljavala sopstvenom proizvodnjom, a ostalo je morala da uvozi (Braslavski i Vnešnja trgovlja kapitalističkih stran na prvom etape obščeg krizisa kapitalizma, Kiev 1958, 163). Naročito je bio velik manjak domaće proizvodnje obojenih metala — bakra, hroma, aluminijuma, nikla i dr., u kojima je sopstvenom proizvodnjom pokrivano samo 2—10% potreba.

(Promišlenost Germanii v period vojni 1939—1945, Moskva 1956, 243 i Čempalov, I. N., Germanskaja ekspansija na Balkanah v 1933—1938, Učenie zapiski Uraljskogo gos. universiteta, Sverdlovsk, Vipusk dvatcat pjatij, istoričeskij, Sverdlovsk 1958, 51.)

⁶⁰ Zbog programa naoružanja Nemačka je najveći deo kapaciteta svoje industrije angažovala za ratnu industriju, pa je imala sve manje mogućnosti za izvoz industrijskih proizvoda. To je dovelo do spoljnotrgovinskog deficita i do odliva deviznih i zlatnih rezervi. Ove rezerve iznosile su 1932. godine 3046 miliona RM, a 1934. spale su na samo 241 milion (Berov Ljuben, K'm v'prosa za v'nnšnot'rgovskata orientacija na b'lgarskija fašizm 1929—1945 gg. *Trudove na Visšija iкономičeski institut »Karl Marks«*, Sofija 1954, knj. I, 131. v. Živko Avramovski, Balkanske zemlje i velike sile, Prosveta, Beograd 1968, 100.)

Počev od 1936. godine nemački devizni deficit iznosio je milijardu rajhsmaraka godišnje (Eichholtz Dietrich, Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939—1945, Band I, 1939—1941, Berlin 1969, 15.)

⁶¹ Avramovski, Ekonomski i politički ciljevi nemačkog izvoza naoružanja u balkanske zemlje, 63.

⁶² Vidi više o tome u Ž. Avramovski, Pokušaji Nemačke da veliki štrajk rudara »Trepče« iskoristi za kontrolu nad rudnikom. *Kosovo* br. 2, Priština 1973, 245—251.

sečno, a da posle puštanja u pogon topionice olova u Zvečanu isporuke rafiniranog olova povećana na 1000 tona mesečno.⁶³

Posle sloma Francuske Nemačka je zatražila od jugoslovenske vlade da čitavu svoju spoljnu trgovinu podredi potrebama nemačke ratne privrede. Ona je ovaj svoj zahtev uspela da nametne i 1. avgusta 1940. godine izmenjana su pisma između predsednika vladinih odbora za privrednu saradnju Milivoja Pilje i dra Landfrieda, čime se jugoslovenska vlada obavezala da obustavi svaku isporuku važnih metala i poljoprivrednih proizvoda, koji mogu da utiču na ratni potencijal, zemljama koje se nalaze u ratu protiv Nemačke.

U septembru mesecu jugoslovensko-nemački vladini privredni odbori postigli su sporazum o robnoj razmeni u narednoj ekonomskoj godini. Ukupna vrednost jugoslovenskog izvoza u Nemačku bila je određena na 240 miliona RM. Pošto je žetva 1940. godine bila slaba i Jugoslavija nije bila u stanju da liferuje pšenicu, prednost je data liferovanju ruda i metala. Tako je Jugoslavija preuzela obavezu da, između ostalog, isporučuje mesečno 1000 tona olova, 3000 tona olovne rude i 3000 tona cink koncentrata, 2800 tona bakra (od čega 300 tona za reeksport u Italiju), 1200 tona antimona, kao i godišnje 400.000 tona boksita, 10.000 tona hromne rude, 150.000 tona piritu i dr. I u ovom protokolu uneta je jugoslovenska obaveza da o svakoj liferaciji Engleskoj prethodno mora da obavesti Nemačku.⁶⁴

Izmenom pisama od 1. avgusta Nemačka je obezbedila i celokupnu proizvodnju bakra, sem količine koja je ostavljena Jugoslaviji za njene sopstvene potrebe. Međutim, Nemačka se time nije zadovoljila, pa je na Petenovu vladu i na vlasnika akcija Borskog rudnika izvršen pritisak da sve akcije prodaju jednom nemačkom konzorcijumu. Pošto je 4. februara 1941. godine potpisan ugovor, uskoro je Nemačka preuzela oko 84% svih borskih akcija i tako obezbedila punu kontrolu nad francuskom kompanijom borskih rudnika i nad proizvodnjom u Boru, a nešto kasnije francusku kompaniju pretvorila u nemačko akcionarsko društvo.⁶⁵

»Trepča« nije mogla biti otkupljena jer su vlasnici akcija bili nedostupni. Zato je odlučeno da ovaj rudnik bude stavljen pod kontrolu Nemačke kao neprijateljska imovina. Čim je doneta odluka za napad na Jugoslaviju, preduzete su mere da svi važni rudnici i druga industrijska postrojenja, od značaja za nemačku ratnu privredu, budu stavljeni pod nemačku kontrolu. U tu svrhu formirane su specijalne tehničke jedinice, koje su imale zadatak da nastupaju sa prvim borbenim jedinicama i odmah posedaju unapred označene rudnike i industrijske objekte. Jedna od takvih jedinica bio je i 13. tehnički bataljon, pod komandom pukovnika Venta (Wendt), koji je nastupao

⁶³ B. Đorđević, Pregled ugovorne trgovinske politike od osnivanja Države Srba, Hrvata i Slovenaca do rata 1941, Zagreb 1960, 174—175 i Avramovski, Ekonomski i politički ciljevi nemačkog izvoza naoružanja u balkanske zemlje, 80—82.

⁶⁴ PA, WPA, HmKG, Geheim, Jugoslawien, Bd. 2, Tekst pisma Milivoja Pilje Landfridu i njegov odgovor od 1. avgusta 1940. i Klaus O l h a u s e n, Zwischenspiel auf dem Balkan, Die Deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941, Stuttgart 1973, 261—262.

⁶⁵ Ž. Avramovski, Pretvaranje francuske kompanije Borskih rudnika u nemačko akcionarsko društvo, Bor i okolina, Prošlost i tradicionalna kultura, Bor 1973, 189—209.

sa nemačkim trupama iz Bugarske prema Nišu. Delovi ovog bataljona (»Kommando Trepča«) ušli su zajedno sa snagama 60. pešadijske divizije 17. aprila 1941. godine u Kosovsku Mitrovicu i preuzeli rudnik. Odmah sutradan stigao je i inženjer Krauze (Krause), predstavnik kompanije Mansfeldsche Kupferschiefer Bergbau AG, koji je bio određen za direktora rudnika i još pre početka napada na Jugoslaviju čekao u Beču sa ljudima koji su bili određeni da preuzmu Borski rudnik.⁶⁶

Pored rudnika »Trepča« za Nemačku su na ovom području bile od značaja naslage azbesta na zapadnoj strani ibarske doline i rudnici hroma na severnim padinama Ljubotena. Zato su u oblast Ljubotena puštene bugarske trupe, a ovi rudnici su priključeni rudnicima hroma oko Raduše u severnoj Makedoniji, koji su stavljeni pod direktnu nemačku upravu. Kosovskomitrovačka oblast, sa srezovima Mitrovica, Podujevo, Vučitrn i Novi Pazar, bila je organizovana kao posebna administrativna oblast, nominalno u sastavu Nedićeve Srbije, ali u stvari pod neposrednom nemačkom upravom. Na ove oblasti imala je pretenzija i Italija, ali su Nemci ovde uspostavili svoju kontrolu pre no što je postignut sporazum sa italijanskom vladom o podeli rasparčane jugoslovenske teritorije.

Određivanje demarkacione linije u toku aprila i maja 1941. godine

Nemačka je morala da odluči o željama svojih satelita u pogledu anektiranja jugoslovenskih teritorija. Već su bile poznate bugarske aspiracije na Makedoniju. Još prilikom razgovora o pripremama za izvođenje plana »Marita« za napad na Grčku bugarska je vlada postavila velike teritorijalne zahteve na račun Grčke. Kad je vlada Cvetković—Maček pristupila Trojnom paktu, bugarska vlada je dala svoju saglasnost za nemačke garantije date tim povodom, ali je naglasila da to ne znači nikakvo principijelno odricanje Bugarske od svojih teritorijalnih revandikacija u odnosu na Jugoslaviju. Takođe su bili poznati italijanski planovi za priključenje Dalmacije. Kad je posle 27. marta odlučeno da napadne Jugoslaviju i da je razbije, Hitler je znao da ne može da mimoide želje svojih satelita, koje je želeo da pridobije za aktivnu saradnju u predstojećem ratu protiv Jugoslavije. Pogotovu što je nameravao da posle okupacije Jugoslavije i Grčke što hitnije povuče nemačke trupe radi njihove upotrebe u planiranom napadu na Sovjetski Savez, a da okupaciju jugoslovenskih i grčkih teritorija prepusti nemačkim saveznicima. Davanje teritorijalnog proširenja na račun Jugoslavije trebalo je da jače priveže uz Nemačku Mađarsku, Bugarsku i Italiju i da ojača unutrašnjopolitički položaj njihovih vlada. Na drugoj strani time je trebalo da se maksimalno oslabi Srbija, koju je Hitler smatrao glavnim krivcem za nepovoljan razvoj događaja u Jugoslaviji.

Prva sumarna razmatranja podele Jugoslavije izvršena su na jednoj sednici u Vrhovnoj komandi Vermahta (OKW) 3. aprila 1941. godine. Ovi

⁶⁶ Ova grupa zatekla je prilikom ulaska u Trepču neoštećene pogone i lager od 1885 tona olova, 43 tone cink-hlorida, 4025 kg bizmuta i 1771 kg srebra. (NAW, T 77, R 1300, snimak br. 000962 i 000977.) Ž. Avramovski, Treći Rajh i Borski rudnik, Bor, 1975.

stavovi su uneti već u prva naređenja OKW za napad na Jugoslaviju — Weisung 25 i Weisung 26 od 27. marta i od 3. aprila 1941. U ovim dokumentima je predviđeno ustupanje Makedonije Bugarskoj, gotovo cele dalmatinske obale Italiji, a za »Staru Srbiju bez Makedonije« predviđeno je da najpre ostane kao »oblast nemačke vojne uprave«. Ovi stavovi su od strane Hitlera zastupani u razgovorima i sa poslanicima Mađarske i Bugarske. Tako, u stvari, osnovne linije Hitlerovih »privremenih smernica o podeli Jugoslavije«, koje je OKW 12. aprila dostavila podređenim organima i zainteresovanim ministarstvima, bile su poznate i pre zvaničnog unošenja u ove smernice. »Privremenim smernicama« predviđeno je samo stvaranje taktičke granice prema italijanskoj okupacionoj zoni, a italijanska granica prema NDH, Srbiji i »novobugarskoj Makedoniji« nije bila precizno omeđena. Nemačka je znala da postoje italijanske aspiracije i na delove Makedonije i Kosovo, gde živi velik broj Albanaca, ali do sredine aprila nije postojao zvaničan italijanski zahtev za anektiranje ovih teritorija. Nemački vojni izaslanik u Rimu, general Eno fon Rintelen prvi put je obavestio OKW 15. aprila da je italijanski general Guconi izjavio da »u Jugoslaviji Italijani imaju naročiti interes za oblast Kosova nastanjenu Albancima, naročito na gradove Prizren i Đakovicu«. To je prvi zvanični italijanski zahtev za priključenje delova Kosova. U međuvremenu italijanska štampa je razvijala kampanju za priključenje Kosova Albaniji. Zbog toga je poslanik Bencler (Benzler), predstavnik nemačkog Ministarstva inostranih poslova u štabu XII armije, izveštavao 12. aprila da postoji opasnost od italijansko-bugarskog sukoba, jer bugarska vlada želi da njene trupe uđu u Prizren.⁶⁷ Zato je Ribentrop 14. aprila telegrafisao Bencleru da bugarska aneksionistička propaganda treba da ima u vidu italijanske aspiracije na teritorije naseljene Albancima.⁶⁸

Pošto je ocenio da razvoj situacije u ratu protiv Jugoslavije nameće skoro potrebu razgovora sa vladama Italije, Bugarske i Mađarske oko podele jugoslovenske teritorije, odnosno oko pitanja koja iskrsavaju zbog zajedničke okupacije Jugoslavije i Grčke i zbog stvaranja NDH, Ribentrop je 16. aprila uputio pismo OKW, Ministarstvu privrede, Ministarstvu unutrašnjih poslova, Uredu za Četvorogodišnji plan i rajhsfireru SS za 18. aprila posle podne upute svoje predstavnike u Beč na sednicu, na kojoj je trebalo da se pripremi nemački stav za predstojeće pregovore sa savezničkim državama. Već u ovom pismu Ribentrop je ukazao da teritorijalno razgraničenje koje treba da se postigne nije konačno, ali da će bez obzira na njegov privremeni karakter uveliko uticati na buduće stanje. Ova sednica predstavnika zainteresovanih nemačkih ministarstava prethodila je razgovorima Ribentropa sa grofom Čanom, koji su bili zakazani za 21. i 22. aprila u Beču.

Interministerijalna sednica održana je 18. i 19. aprila, pod predsedništvom načelnika Političkog odeljenja u Ministarstvu inostranih poslova ambasadora Ritera (Ritter). Glavna pitanja koja su razmatrana bila su: 1) kako povući granicu koja odgovara nemačkim interesima a da to ne naiđe na nepremostive teškoće u »koncertu« država koje učestvuju u podeli Jugoslavije i 2) kako

⁶⁷ Olshausen, n. d. 64, 154.

⁶⁸ Isto, 158.

»države naslednice« da budu obavezane da poštuju nemačke vojne i ekonomske interese u novopripojenim jugoslovenskim oblastima. Iz razmatranja je izvučen zaključak da je teško doneti jasne odluke, jer se etničke i istorijske granice i vojno-političke aspiracije sukobljavaju na gotovo celoj graničnoj liniji određenoj »privremenim smernicama«. Pri tome se radilo kako o koliziji nemačkih interesa sa interesima njenih saveznika, tako i interesâ Bugarske i Italije. Pošto su utvrđeni neposredni interesi Nemačke za anektiranje i posedovanje važnih teritorija, u prvi plan su izbili nemački ekonomski interesi na teritorijama koje treba da pripadnu njenim satelitima. Zaključeno je da je za nemačku nepovoljnije ako oblasti važne u ekonomskom pogledu pripadnu Italiji nego drugim zemljama. Ovaj zaključak je važio i za rudnik Trepču i oblast Kosovske Mitrovice, kao i za rudnike hroma u Makedoniji i na Ljubotenu.

Istovremeno je održana i sednica ekonomskih stručnjaka pod predsedništvom rukovodioca Trgovinsko-političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova Karla Klodiusa (Carl Clodius), kome su prisustvovali predstavnici Ministarstva finansija, Ministarstva privrede i Vojno-privrednog štaba OKW. Oni su ukazivali na važnost da Trepča, kao glavni snabdevač nemačke industrije olovom, bude priključena Srbiji, a da praktično ostane u nemačkim, rukama i da rudnici hroma severno od Skoplja pripadnu Bugarskoj, s tim da Nemačka zadrži pravo njihove eksploatacije. Oni su zauzeli stanovište da sve koncesije koje postoje i koje se planiraju za budućnost Bugarska mora da ustupi Nemačkoj.⁶⁹

Da bi pitanje razgraničenja sa Italijom bilo razjašnjeno pre sastanka Hitlera i Musolinija, Ribentrop je 17. aprila telegrafisao ambasadoru u Rimu da pozove Čana u »privatnu posetu« Beču. Ova poseta ostvarena je 21. i 22. aprila 1941. godine. Pre toga Hitler je 19. aprila primio Borisa, koji je tražio da dođe radi razmatranja »makedonskog problema«. Boris je tražio aneksiju cele Makedonije do stare jugoslovenske-albanske granice. I pored rezerve da će ta pitanja konačno biti rešena u sporazumu sa Musolinijem, Hitler je pokazao spremnost da prihvati bugarske aspiracije, polazeći od nemačkih ekonomskih interesa. Zato je Ribentrop telegrafisao ambasadoru u Rimu neka javi grofu Čanu pre njegovog polaska u Beč da Nemačka smatra kako će se italijanska vlada složiti da pitanje Makedonije treba da se reši »u bugarskom smislu« i da »cela oblast koja je u pitanju«, zajedno sa Ohridom, pripadne Bugarskoj.⁷⁰

Čano je u Beč doneo kartu sa ucrtanim granicama na Kosovu i u Makedoniji, koje je italijanska vlada želela kao istočne granice »Velike Albanije«. Ova linija je polazila od jugoslovensko-grčke granice istočno od Prespanskog

⁶⁹ NAW, T 77, R 1295, sn. br. 782, 784; Olshausen, n. d. 159—160.

⁷⁰ ADAP, D, XII/2, dok. br. 368, 379, 385, 398.

Ribentrop je preko Klodiusa obavestio bugarsku vladu 25. aprila o odluci da se deo zapadne Makedonije ustupi Italiji, odnosno »Velikoj Albaniji«, a kao kompenzaciju je ponudio ustupanje nekih teritorija u Pomoravlju oko Vranja. [Zografski Dančo, Makedonija u balkanskoj politici Trećeg Rajha, referat podnet na naučnom skupu »Treći Rajh i Jugoslavija 1933—1945«, Beograd 4—6. oktobra 1973, str. 12 (rukopis), i Vojin Popović, Bugarska vojska u okupiranoj Srbiji, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 3, Beograd 1952.]

jezera i išla na sever zahvatajući široki pojas zapadne Makedonije i celo Kosovo sa »Trepčom«. Ta linija je vrlo osetno odstupala od »privremenih smernica« od 12. aprila, koje su predviđale ustupanje cele Makedonije do jugoslovensko-albanske granice Bugarskoj. Za Kosovo je predviđeno da ostane u sastavu Srbije pod nemačkom vojnom upravom, izuzev uski pojas teritorije pored jugoslovensko-albanske granice, sa gradovima Prizrenom i Dakovicom, koja je, zajedno sa delom Sandžaka, ostala kao teritorija sa još nejasnim razgraničenjem. Ribentrop je 21. aprila izneo grofu Čanu da je Hitler obećao Borisu celu Makedoniju do jugoslovensko-albanske granice, uključujući Ohrid, pa da zato Čanov zahtev mora da pretrpi korekciju. U pogledu granice prema Srbiji Ribentrop je objasnio da Hitler želi što više umanjiti Srbiju, zbog čega će veće teritorije biti date NDH i Albaniji, ali da kod konačnog utvrđivanja južne granice na Kosovu treba voditi računa o istorijskim okolnostima. Čano je pristao da se na jugu Makedonije učini jedan prodor kod Ohrida, kako bi ovaj pripao Bugarskoj, a od ostale teritorije zapadne Makedonije nije odustajao. O pitanju Kosova u zapisniku nije ništa zabeleženo. Pošto je upoznao Hitlera sa italijanskim željama i razgovorima sa Čanom od 21. aprila, Ribentrop je narednog dana izjavio Čanu da Hitler želi da zadrži Kosovsku Mitrovicu sa »Trepčom« i rudnike hroma severno od Skoplja za Nemačku. Postignut je kompromis prema kome je povučena demarkaciona linija koja je zapadnu Makedoniju sa Tetovom, Gostivarom, Debrim, Kičevom, Strugom i celim Prespanskim jezerom ostavljala Italiji, sem Ohrida, koji je dat Bugarskoj. Bugarskoj su ostavljeni i rudnici hroma u oblasti Ljubotena, a Kosovska Mitrovica sa »Trepčom« Srbiji. Južno od Kosovske Mitrovice demarkaciona linija je skretala na istok i dopirala do tačke 10 kilometara zapadno od Vranja a odatle se ponovo vraćala na jugozapad i izbijala severno od Kačanika, zahvatala Ljuboten sa severne i zapadne strane i nastavljala ka jugu do Ohrida. To je takozvana »Bečka linija«.

»Bečka linija« nije bila odmah i sprovedena u delo. U toku meseca maja nastale su mnoge korekcije. Već sutradan posle sporazuma Ribentrop-Čano u Beču, Hitler je na predlog OKW 23. aprila potpisao odluku o demarkacionoj liniji između nemačkih i italijanskih okupacionih trupa na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske, Sandžaka i Kosova, koja je odstupala od »Bečke linije«. Ova linija je na teritoriji Sandžaka i Kosova išla linijom Nova Varoš — Sjenica — Novi Pazar (uključujući mesta) — Kosovska Mitrovica (uključno) — železnička pruga Mitrovica — Priština — Uroševac (uključujući mesta), s tim što »uključno« znači da ova mesta ostaju pod nemačkom okupacijom.⁷¹

Posle dobijanja naređenja o demarkacionoj liniji između nemačkih i italijanskih okupacionih trupa u Jugoslaviji, štab nemačke 2. armije u Beogradu obavestio je štab 2. italijanske armije o proširenju italijanske okupacione zone. Pošto je OKW demarkacionu liniju nanela na kartu razmera 1 : 1,000,000, štabovi 2. nemačke i 2. italijanske armije formirali su pet mešovitih komisija koje su na svojim sektorima imale zadatak da odrede tačno protezanje ove linije, vodeći pri tome računa da teritorija pojedinih opština koja predstavlja

⁷¹ Jovan Marjanović, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941, Beograd 1963, 21.

ekonomsku celinu ne bude podeljena. Komisija koja je trebalo da utvrdi demarkacionu liniju na Kosovu sastala se u Kosovskoj Mitrovici početkom maja meseca 1941. godine. Dok je Nemačka uspela da na teritoriji Bosne povuče liniju koja je išla južnije od demarkacione linije od 23. aprila, tako da su svi rudnici i rudarska naselja u toj oblasti pripali Nemačkoj, na sektoru Kosova Italijani su tražili pomeranje demarkacione linije na sever i istok u svoju korist. Ovo je traženo zato što je demarkaciona linija između nemačke i italijanske okupacione zone na ovom području istovremeno predstavljala »granicu« između Nedićeve Srbije i »Velike Albanije«, pa je bilo jasno da bi njeno tadanje postavljanje značilo prejudiciranje budućih granica u slučaju pobeđe Osovine. Italija se nadala da neće naići na veliko nemačko suprotstavljavanje za proširenje svoje zone u Sandžaku i na Kosovu polazeći od Hitlerove želje da Srbiju što više umanj i oslabi. Nemački članovi mešovite komisije koja se sastala u Prijepolju (to su bili oficiri 11. nemačkog armijskog korpusa iz sastava 2. armije) prihvatili su izvesno pomeranje demarkacione linije na sever u korist Italije. Zapisnik komisije upućen je 14. maja na mišljenje OKH, a ova ga je prosledila OKW. Istovremeno vojni zapovednik Srbije uputio je 21. maja predlog da se ne vrši ustupak Italiji u Sandžaku zbog ležišta gvozdene i manganove rude koja su se nalazila na teritoriji o kojoj je bilo reči. Zbog političkih implikacija cele stvari, OKW je predmet dostavila na odlučivanje Ministarstvu inostranih poslova. Krajem juna meseca doneta je odluka da se prihvati korekcija linije od 23. aprila u korist Italije. Time su Rudo, Priboj, Nova Varoš, Sjenica i Duga Poljana pripali Italiji. Demarkaciona linija koja je tada povučena uglavnom se poklapala sa »Bečkom linijom« određenom u razgovorima Ribentropa i Čana 22. aprila.⁷²

Najveće izmene demarkacione linije od 23. aprila bile su izvršene na teritoriji Kosova. Prvobitan nemački plan izražen u »privremenim smernicama« od 12. aprila, kao što je već rečeno, predviđao je da celo područje između jugoslovensko-albanske granice od Andrijevice od Prizrena i linije razdvajanja između 2. i 12. nemačke armije, koja je išla na istok Šar-planinom i dalje do jugoslovensko-bugarske granice severno od Bosiljgrada, treba da ostane u sastavu područja nemačkog komandanta Srbije. Linija OKW od 23. aprila išla je 60—70 km severnije i istočnije od jugoslovensko-albanske granice i vodila računa o italijanskim željama za povećanje Albanije. Međutim i ona je odstupala od »Bečke linije«. OKW je zauzela stav da sporazum u Beču ne utiče na nemačku okupaciju teritorija oko Prištine. Ona je još nedelju dana pre potpisivanja odluke o demarkacionoj liniji preko vojnog izaslanika u Rimu generala Rintelena obavestila italijansku Vrhovnu komandu da se ne protivi italijanskoj okupaciji Kosova. Na osnovu toga je 19. aprila italijanska vojska ušla u Prizren, Đakovicu i Peć. Međutim, Prištinu i železničku prugu Priština—Uroševac OKW nije htela da ustupi. Time je teritorija istočno od ove pruge, obećana Italiji u razgovorima u Beču, ostala i dalje u nemačkim rukama.⁷³

⁷² Olshausen, n. d. 194—196.

⁷³ Pri tome je igrala ulogu i želja da se zadrži rudnik uglja Obilić. Vojno-privredni stručnjaci su kasnije optuživali Ministarstvo inostranih poslova da je nedovoljno obavesteno pristupilo pregovorima sa Italijom i zato ustupilo teritorije od velikog ekonomskog značaja za Nemačku.

Na traženje Ministarstva inostranih poslova OKW je 9. maja preduzela mere za fiksiranje granične linije u oblasti severozapadno od Mitrovice. Ovdje je linija bila pomena na zapad tako da se protezala 10 kilometara zapadno od železničke pruge Mitrovica—Priština, i to počev od doline Ibra 10 kilometara severno od Mitrovice do kote 800 kod sela Čikatova. Ovo je učinjeno da bi rudnik Trepča kao ekonomska celina ostao u nemačkim rukama, jer se radnička kolonija i dva okna za vađenje uglja nalazila zapadno od železničke pruge. Sem toga, ova teritorija je za Nemačku bila značajna zbog naslaga azbesta odličnog kvaliteta, koji je za nemačku privredu imao izuzetnu važnost. Italijani su učinili ustupak na ovom području, ali su 10. maja postavili zahtev kod Nemačke vrhovne komande da nemačke trupe predaju italijanskim trupama teritoriju istočno od železničke pruge Priština—Uroševac shodno »Bečkoj liniji«. Pre toga oni su dobili saglasnost nemačkog Ministarstva inostranih poslova da italijanske trupe budu pomerene do linije određene u Beču. OKH i OKW su se suprotstavljale ustupanju ove teritorije Italiji pre svega zbog železničke pruge i drumova Skoplje—Mitrovica, koji bi ustupanjem tražene teritorije na deonici od Uroševca do Prištine ostali u italijanskim rukama. Međutim, pošto su Italijani garantovali pravo transporta nemačkih trupa ovim saobraćajnicama, OKH i OKW su se složile da prihvate primenu bečkog sporazuma na ovom području. Posle konsultacije sa Ministarstvom inostranih poslova OKW je 19. maja odobrila predavanje teritorije zapadno od železničke pruge Priština—Uroševac Italijanima. Na osnovu ove odluke OKW, 31. maja su predstavnik štaba 2. nemačke armije i italijanski oficir za vezu pri ovom štabu potpisali protokol o predaji ove teritorije Italiji. Protokol je stupio na snagu odmah, pa su 1. juna 1941. godine italijanske trupe ušle na pomenutu teritoriju. Sada je demarkaciona linija išla linijom Čikatovo—Jugović—Prapaštica—brdo sveti Ilija, 10 km zapadno od Vranja, gde je bila tromeđa između nemačke, bugarske i italijanske okupacione zone. Odatle je linija skretala ka jugozapadu, izbijala na okuku Binačke Morave zapadno od Bujanovca, pratila tok ove reke i kod Starog Kačanika ponovo izbijala na železničku prugu Skoplje—Priština.⁷⁴

Do velikih teškoća i nesporazuma došlo je oko određivanja demarkacione linije na Šar-planini u rejonu Ljubotena. Na severnim padinama Ljubotena nalazi se rudnik hroma Jezerina, sa više odvojenih okana. Zbog velike važnosti hroma za nemačku ratnu privredu Uprava za ratnu privredu i naoružanje OKW (Wehrwirtschaft und Rüstungsamt OKW) zatražila je 19. aprila da oblast Ljubotena do Tetova pripadne Srbiji i tako rudnici hroma ostanu u nemačkim rukama. Ovaj predlog je, očigledno, polazio od podele Jugoslavije »privremenim smernicama« od 12. aprila, kojima je predviđeno da čitava teritorija Kosova do Šar-planine (granice razdvajanja 2. i 12. nemačke armije) pripadne Srbiji, odnosno području vojnog komandanta Srbije. Međutim, sporazum Ribentrop—Čano u Beču 22. aprila ostavio je Ljuboten daleko od teritorije Nedićeve Srbije, odnosno područja nemačkog vojnog komandanta Srbije. To je sada bila demarkaciona linija između Italije i Bugarske. Nemačka je u principu odbijala da se direktno meša u bugarsko-italijanske sukobe oko razgraničenja, ali se za područje Ljubotena angažovala vrlo aktivno da spreči

⁷⁴ Olshausen, n. d. 199—200.

prelazak rudnika hroma u italijanske ruke. Sporazumom u Beču bilo je jasno precizirano da Nemačka polaže pravo na eksploataciju ovih rudnika i povlačenjem »Bečke linije« bilo je obezbeđeno da oni pripadnu Bugarskoj. Međutim, ostali su nesporazumi gde zapravo »Bečka linija« na ovom području treba da prolazi. OKW je 29. aprila naredila da se bugarska okupaciona zona proširi. Dotle je linija razdvajanja nemačkih i bugarskih okupacionih trupa išla grebenom Ljubotena do Kačanika, koji je pripadao Bugarima. Sada je OKW, koja je napuštala teritoriju zapadno od železničke pruge Skoplje—Pristina, pomerila bugarsku okupacionu zonu ka severu, tako da je linija išla od Starog Kačanika (uključno za Bugare) dolinom Lepenca do sela Štrpce (uključno) i dalje do sela Mušnikova (isključno). Odatle je skretala ka jugoistoku između sela Lešak i Neprošteno, 6 kilometara severno od Tetova, sekla tetovsku kotlinu i kod Grupčina povijala ka jugozapadu sve do Ohrida. Posle deset dana, 9. maja 1941, OKW je na zahtev Ministarstva inostranih poslova ovu liniju pomerila još nešto severnije, tako da je išla uzvišenjima koja se protežu severno od doline reke Lepenca, čime su dolina ove reke i svi severni ogranci Ljubotena pripali Bugarskoj. Italija se nije slagala sa ovako povučenom demarkacionom linijom. Ona je 16. maja postavila predlog da linija ide grebenom Ljubotena 6 kilometara južno od doline reke Lepenca, ali je OKW ovaj predlog odbacila. 20. maja je štab 12 nemačke armije zatražio da bugarske trupe posednu teritoriju nalazišta hromne rude kod sela Štrpce i zapadno od njega. OKW je ovaj predlog uputila na mišljenje Ministarstvu inostranih poslova. Pošto je ovo Ministarstvo krajem maja dalo svoju saglasnost, 3. juna je štab 12. armije obavestio bugarske trupe da mogu da posednu ovu teritoriju. Međutim, 27. maja italijanske jedinice su, pozivajući se na liniju koju je povukla mešovita komisija, prodrle u dolinu Lepenca prema selima Jašince i Štrpce, koja su bila obećana Bugarskoj. OKW je odbila da interveniše protiv ovog italijanskog prodora, jer je čitavo ovo pitanje prešlo u nadležnost Ministarstva inostranih poslova, kao politički problem. Glavni cilj Italijana bio je da dođu u posed rudnika hroma »Jezerina«. To je 10. jula 1941. godine prvi put i zvanično zatraženo u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova od strane savetnika italijanske ambasade Kozmellija (Cosmelli). Međutim, Ministarstvo inostranih poslova je ovaj zahtev odbilo obrazlažući da ovaj rudnik nesumnjivo pripada bugarskoj okupacionoj zoni i podvlačeći njegov značaj za nemačku ratnu privredu. Pitanje demarkacione linije u oblasti Ljubotena nije definitivno rešeno ni do kraja 1941. godine. Tek na sednici nemačkog i italijanskog vladinog odbora u Rimu marta 1942. godine Nemcima je, uz najveći pritisak, pošlo za rukom da prisude Italijane da se saglase da rudnik Jezerina pripada teritoriji koja je data Bugarskoj i da ostaje radi eksploatacije u nemačkim rukama do kraja rata.⁷⁵

Demarkaciona linija između nemačke, italijanske i bugarske okupacione zone u Sandžaku, na Kosovu i u Makedoniji koja je utvrđena do kraja maja 1941. godine uglavnom se poklapa sa granicama nanetim na karti o podeli Jugoslavije, koju je nemačko Ministarstvo inostranih poslova dostavilo diplomatskim predstavništvima u inostranstvu već 17. maja 1941. godine.⁷⁶ Me-

⁷⁵ Isto, 201—202.

⁷⁶ ADAP, D, XII/a, dok. br. 534 i priložena karta.

đutim, ova linija je nastala kao kompromis između italijanskih i nemačkih želja, pa njome ni jedna ni druga strana nije bila zadovoljna. Italija je i kasnije, u toku čitave 1941. i 1942. godine pokušavala da ostvari svoje pretenzije i postigne izmenu demarkacione linije tako da Kosovska Mitrovica sa »Trepčom« pripadne »Velikoj Albaniji«, što znači Italiji. Ali, Nemci ne samo što ovakve zahteve nisu prihvatili već su i sami nastojali da demarkacionu liniju pomere više na jug, kako bi nalazišta uglja kod Obilića došla pod njihovu kontrolu i tako bilo obezbeđeno potrebno gorivo za rudnik. Paralelno sa pregovorima Italija je razvijala živu kampanju na terenu među mesnim albanskim življem da i ono traži pripajanje Kosovskomitrovačke oblasti »Velikoj Albaniji«, što je dovelo do zaoštavanja italijansko-nemačkih odnosa na ovom području. Pokušaji Italije da se domogne Kosovske Mitrovice i »Trepče« prestali su tek početkom 1943. godine, kada je položaj italijanskih trupa na Kosovu, u Zapadnoj Makedoniji i u Albaniji postao veoma ugrožen zbog pritiska naraslih snaga Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Albanije.⁷⁷

Prilikom pregovora u Beču 21. i 22. aprila Čano je tražio i proširenje »Velike Albanije« na jugu, na račun grčke teritorije od jugoslovensko-grčke granice do linije koja je išla severoistočno od Florine do Arte na jugu. Međutim, o ovom zahtevu u Beču nisu vođeni detaljni razgovori. Hitler i Musolini su se posle sporazumeli da »celokupan kompleks Grčke treba da ostane za rešavanje posle završetka rata«.⁷⁸ U to vreme demarkaciona linija između nemačkih i italijanskih trupa u Grčkoj išla je rekom Kalamas od njenog ušća severno od Igumenice, a zatim skretala na istok severno od Janjine do Metsovonskog prolaza, a odatle povijala na sever i izbijala na albansko-grčku granicu naspram Erseke. U toku pregovora sa opunomoćenicima generala Čolakoglua (Tsolakoglu) za formiranje kvislinške vlade, italijanski predstavnik Anfuzo (Anfuso) tražio je da ova vlada prizna sve izmene granica koje osovinske sile budu zatražile. Pošto su ovo grčki predstavnici odbijali, a Nemačkoj je bilo važno da što pre bude formirana vlada koja bi bila protivteža legalnoj grčkoj vladi, što se u to vreme nalazila na Kritu, u protokol koji je potpisan 29. aprila 1941. godine u Atini nije uneta nikakva klauzula o grčkim obavezama za teritorijalne ustupke.⁷⁹

Čolakoglu je nastojao da privoli Nemačku da zadrži okupacione trupe u Grčkoj, kako ova ne bi bila prepuštena italijanskoj okupaciji, ali Hitler je želeo što hitnije povlačenje nemačkih trupa radi njihove upotrebe u predstojećem ratu protiv SSSR i nije hteo da slabi položaj Musolinija, od koga je očekivao da štiti nemački južni bok na Mediteranu. Zato je ostao na odluci da se Grčka, sem nekih strateških tačaka, prepusti okupaciji nemačkih saveznika. Trakija je ustupljena Bugarskoj, a ostali deo Italiji. Najpre je 12. maja italijanskim trupama prepuštena teritorija zapadno od planine Pinda do linije od grčko-albanske granice kod Erseke do luke Itea u Korintskom zalivu. Posle osvajanja Krita otpočeli su 2. juna pregovori u Atini između italijanske

⁷⁷ Vidi o tome Živko Avramovski, Nemačko-italijanske suprotnosti zbog Kosovske Mitrovice 1941—1943, *Kosovo* br. 1, Priština 1972, 357—370.

⁷⁸ ADAP, D, XII/a, dok. br. 378, 385 i 398 i K. Olshausen, n. d. 235, 236, 245.

⁷⁹ K. Olshausen, n. d., 238—239.

11. armije i nemačke 12. armije o ustupanju i ostale grčke teritorije italijanskim okupacionim trupama. Do kraja juna nemačke trupe su se povukle iz Tesalije, sa Peloponeza i Atike, a zadržale su pod svojom okupacijom samo veći deo ostrva Krit, zatim ostrva Melos, Eubeja, Skiros, Lemos i Mitilena (Lezbos), a na severu širu oblast Soluna. Solunska okupaciona oblast protezala se od reke Strume, na istoku, do linije Edesa—Verija—Katerini, na zapadu. Pošto je Italija tražila priključenje Florine Albaniji, a na ovu oblast je iznela pretenzije i Bugarska, Nemačka je odlučila da pomeri zapadne granice solunske okupacione zone do linije koja je išla od Prespanskog jezera na jugoistok zapadno od Florine i Kozanija i jugozapadno od Servije na istok ka Solunskom zalivu.⁸⁰

II

ULAZAK NEMAČKIH TRUPA NA KOSOVO, U ZAPADNU MAKEDONIJU I ALBANIJU I PROGLAŠENJE ALBANSKE »NEZAVISNE« DRŽAVE

Ocena stanja u Albaniji avgusta 1943. godine i pripreme za preuzimanje kontrole u slučaju povlačenja Italije

Čim je došlo do iskrcavanja anglo-američkih trupa na Siciliji, a zatim do obaranja Musolinija i formiranja vlade maršala Badolja (Badoglio) 25. jula 1943. godine, Nemačka je izgubila veru u dalju vrednost savezništva Italije, iako je nova vlada izjavila da će nastaviti rat kao saveznik Nemačke. Ovo je bilo sasvim opravdano, jer je Badoljova vlada već početkom avgusta meseca uspostavila tajne kontakte sa zapadnim saveznicima preko jednog svog generala, koji je upućen u Madrid. On je u ime Badoljove vlade predložio pokretanje pregovora za kapitulaciju Italije. Od tada su počeli tajni pregovori koji su trajali mesec dana i završili se potpisivanjem italijanske kapitulacije 3. septembra 1943. godine u Sirakuzi na Siciliji.¹

Od proleća 1943. godine položaj Italije na Balkanu bio je jako pogoršan. Već u martu 1943. šef Vojnog kabineta italijanskog kraljevskog namesnika u Albaniji general Gabrijeli (Gabrielli) izjavio je predstavniku nemačkog Generalnog konzulata da je iz Rima dobio obaveštenje da nemački komandant Srbije smatra da je stanje u Albaniji pogodno za iskrcavanje trupa zapadnih saveznika. Prema ovom izvoru italijanski vojni organi u Albaniji imali su obaveštenje da je Nemačka nameravala da svoje dve divizije stacionirane u Srbiji prebaci na neki drugi front, ali da je od toga odustala zbog toga što očekuje mogućnost iskrcavanja anglo-američkih trupa u severnoj Grčkoj i južnoj Albaniji. Ovo je uticalo da italijanski vojni organi u Albaniji preduzmu

⁸⁰ Isto, 241—245.

¹ Kapitulacija je bila objavljena 8. septembra, na dan iskrcavanja anglo-američkih trupa kod Salerna. Vidi V. Čerčil, Drugi svetski rat, V, Obruč se steže, Prosveta, Beograd, b. g., 95—108.

veliku akciju protiv partizana u južnoj Albaniji, kako bi uspostavili kontrolu nad ovim osjetljivim područjem.² Međutim, i ova akcija se završila bez rezultata. Italijanske snage ostale su razbacane u pojedinim garnizonima, sa nesigurnim međusobnim vezama koje su partizani u svako doba mogli da preseku. Zbog takvog položaja Italijanima je bilo važno da oslobode sve svoje snage stacionirane duž demarkacione linije prema bugarskoj okupacionoj zoni u Makedoniji, kako bi ih angažovali na jugu Albanije prema obali. Zbog toga su bili spremni da potpišu sporazum o razgraničenju sa Bugarskom i da tako oslobode dve divizije, koje su zbog stalnih suprotnosti oko razgraničenja bile stacionirane duž demarkacione linije.

Pad Musolinija još više je oslabio italijanske pozicije u okupiranim delovima Balkana. U Albaniji je to uticalo na dalje jačanje narodnooslobodilačkog pokreta. Narodnooslobodilačke snage dobile su jak priliv novih boraca, naročito iz redova omladine. Nasuprot tome, oružane snage albanske kvislinške vlade počele su da se osipaju. Generalni konzulat Nemačke u Tirani izveštavao je Ministarstvo inostranih poslova da je jedan deo vladine žandarmerije prišao ustaničkim snagama. Isto tako dva lovačka bataljona vladine vojske, stacionirana u Miljotiju i Lješiu, napustila su kasarne i ponela sa sobom naoružanje uključujući mitraljeze i puškomitraljeze. Jedan deo vojnika ovih bataljona prišao je partizanima, a jedan deo se razišao kućama.³

Posle italijanske ofanzive narodnooslobodilački pokret je izašao ojačan. Dobio je nov priliv boraca i brojao 20 bataljona. Desetog jula formiran je Glavni štab NOV Albanije.⁴ Početkom avgusta izvršen je pokušaj za stvaranje sporazuma između Narodnooslobodilačkog fronta i Balli Kombetara, ali je zbog neprihvatljivih uslova koje je nametnuo Balli Kombetar u sporazumu u Mukji, Druga konferencija Narodnooslobodilačkog fronta, koja je počela radom 1. septembra u Labinotu, osudila ove manevre i odbacila ugovor.⁵

U isto vreme je Balli Kombetar preduzeo mere da obezbedi vlast u zapadnom delu Makedonije, koja je u aprilskom ratu priključena »Velikoj Albaniji«. Njegovi predstavnici Mithat Frašeri, Ali Kelcira i Hasan Dosti

² U sklopu mera protiv narodnooslobodilačkog pokreta 15. marta 1943. godine, zaključen je sporazum između komandanta italijanskih trupa generala Dalmaca (Dalmazzo) i rukovodstva Balli Kombetara. Balli Kombetare (Nacionalni front) bio je velikoalbanska nacionalistička organizacija, koja se protivila aneksiji Albanije Italiji, ali je njena reakcionarna, antikomunistička politika dovela do saradnje najpre sa italijanskim, a kasnije sa nemačkim trupama u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta zbog njegovog revolucionarnog programa. (N. D. Smirnova, *Obrazovanje Narodnoj Respubliki Albanii*, Moskva 1960, 104).

³ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, telegram ambasadora u Rimu Makenzena Ministarstvu inostranih poslova br. 1184, Rim, 13. III, 3736 od 2. VIII i 3886 od 7. VIII 1943, dostavlja sadržaj telegrama generalnog konzulata u Tirani.

⁴ *La lutte du peuple albanaise contre le occupants fascist et le alliés, European Resistance Movements 1939—45, Volume 2, Second international conference on the history of the resistance movements*, (Milano, 26—29. mart 1961), Pergamon Press, Oxford, London, New York, Paris 1964.

⁵ Balli Kombetar je nametnuo stav da se kao buduće rukovodstvo NOP-a formira Komitet za spas Albanije, u kome bi on imao ravnopravan odnos sa Narodnooslobodilačkim frontom. To je predstavnik NOF-a prihvatio, što je Druga konferencija ocenila kao prekoračenje kompetencija. (Smirnova, *Obrazovanje...*, 104—108, Vidi i *La lutte du peuple albanaise*, 129.)

došli su u Debar i okupili debranske glavare i još neke predstavnike iz Tetova, Gostivara i Struge. Oni su nastojali da u Debru formiraju »Debarski nacionalni komitet«, koji bi rukovodio balističkim organizacijama u zapadnoj Makedoniji, eliminisao narodnooslobodilački pokret i uspostavio punu kontrolu nad celom teritorijom. Kad im to nije pošlo za rukom, oni su napravili sporazum sa predstavnicima štaba debarskog partizanskog odreda, u odsustvu komandanta Hadži Lešija, da se formira zajednički operativni štab i da snage nacionalista i partizana sarađuju u borbi protiv Nemaca i u obezbeđenju reda na terenu. Ovaj sporazum su predstavnici Balli Kombetara napravili sa namerom da oslabe uticaj NOP-a i da ojačaju svoje oružane snage na teritoriji zapadne Makedonije. U oceni sekretara Oblasnog komiteta KP Makedonije ocenjeno je da su predstavnici Balli Kombetara i bajraktari stvarno preuzeli vlast u Debru i da im je cilj da stvore dominaciju i u Tetovu, Gostivaru, Strugi i Kičevu, kako bi u slučaju plebiscita uspeali da po svaku cenu ove krajeve priključe Albaniji. Međutim, ovi planovi Balli Kombetara propali su. Posle povratka u Debar komandant debarskog odreda Hadži Leši je jasno procenio ciljeve nacionalista i raskinuo dogovor koji su oni uspeali da nametnu njegovim podređenim saradnicima. Predstavnici Balli Kombetara morali su da napuste Debar i njihov uticaj u zapadnoj Makedoniji je oslabio.⁶

Ovakav razvoj situacije pokazivao je da će u slučaju ispadanja Italije iz rata na sektoru Albanije ostati breša, koja bi bila lako iskorišćena za iskrcavanje savezničkih snaga. To je moglo da ugrozi čitav balkanski front i dovede do gubitka teritorija koje su za Nemačku imale veliki vojno-strateški i vojno-privredni značaj, jer je nemačka ratna industrija dobijala sa Balkanskog poluostrva veoma važne sirovine, pre svega obojene metale: bakar, olovo, hrom, antimon i dr., bez kojih ratna proizvodnja ne bi mogla da se odvija. Da bi se sprečila ovakva opasnost, već posle pada Musolinija izrađen je na nalog Hitlera plan »Akse« (Achse — Osovina), koji je predviđao prebacivanje nemačkih vojnih snaga na Balkan i u Italiju za slučaj italijanske kapitulacije. Zadatak ovih snaga bio je da posednu teritoriju koju je dotle držala italijanska armija i da razoružaju italijanske trupe, kako bi produžile rat na tom frontu i likvidirale narodnooslobodilačke pokrete.⁷ U tom cilju Nemci su već krajem jula počeli da koncentrišu svoje trupe na demarkacionoj liniji prema »Velikoj Albaniji« u Srbiji i Makedoniji. Već sredinom meseca avgusta ne-

⁶ Kodra Masar, Albanska narodnost u Makedoniji u narodnooslobodilačkoj borbi, doktorska disertacija u rukopisu, 97—99.

U to vreme izvršen je pokušaj i od strane NOP Makedonije za saradnjom sa nacionalističkim albanskim grupama u Makedoniji. Oktobra 1943. godine bio je postignut sporazum sa grupom Balli Kombetara pod vodstvom Mefaila Zajazija o zajedničkoj borbi protiv nemačkih trupa, ali je Zajazi uskoro prešao na stranu Nemaca i nastavio borbu protiv Narodnooslobodilačke vojske. To je poslužilo demaskiranju Balli Kombetara kao otvorenog saradnika okupatora. (Mile Todorovski, Partizanske odredi i Narodnoosvoboditelna vojska na Makedonija vo osvoboditelna vojna i revolucija 1941—1944, Skopje 1972, 181.)

⁷ Brezovski Velimir, Osloboditelna vojna vo Makedonija vo 1943. na teritorijata na SR Makedonija, Skopje, 1971, 195—196. Za nemačke pripreme za preuzimanje pozicija u Italiji vidi V. L. Izraeljan, L. N. Kutakov, Diplomacija agresorov, Germano-italo-japonskij fašistskij blok. Istorija ego voznikovenija i kraha, Moskva 1967, 227.

mačke vazduhoplovne snage bile su prebačene u Albaniju, a oklopne i druge jedinice nalazile su se u pokretu iz Beograda u pravcu Kosova i Albanije.⁸

Razvoj događaja do sredine avgusta nije ostavljao sumnju u skoru kapitulaciju Italije, pa su nemački nadležni organi preduzeli konkretne mere za preuzimanje vlasti na teritoriji koju su držale italijanske trupe na Kosovu, zapadnoj Makedoniji i Albaniji. Operativni štab Vermahta (Wermachtführungsstab) uputio je 21. avgusta pismo Ministarstvu inostranih poslova u kome konstatuje da se na osnovu događaja poslednjih nedelja moralo računati sa ispadanjem Italije kao nemačkog saveznika i da ta kriza treba da bude iskorišćena da se na Balkanu temeljito izmeni stanje stvari, koje bi bilo opterećeno mnogim slabostima upravo zbog izlaženja u susret italijanskim aspiracijama. Zato je ukazivao da treba preduzeti mere koje će doprineti da se uštedi u angažovanju nemačkih vojnih efektivna na Balkanu, jer su oni bili potrebni na drugim frontovima, i da se obezbedi dalja proizvodnja i otprema u Nemačku veoma važnih sirovina za normalan rad nemačke ratne industrije. Štab je izneo da vrhovna komanda Vermahta nema na raspolaganju dovoljne vojne i policijske snage da suzbije stalni porast partizanskog rata i akata sabotaze, pa da zbog toga podvlači potrebu da se pomenuti ciljevi postignu metodom političkog i ekonomskog zadovoljavanja i smirenja nemačkih balkanskih saveznika.⁹

Ovakva razmatranja Operativnog štaba Vermahta u punoj meri su važila i za Albaniju. On je smatrao da su Albanci još uvek naklonjeni Nemačkoj. »Oni žele svoju državnu nezavisnost. Onaj ko im je bude doneo njihov je prijatelj. Treba očekivati da će Anglo-Amerikanci prvom zgodnom prilikom objaviti albansku nezavisnost. Iz tog razloga izgleda hitno potrebno da se sa nemačke strane preduhitri sa ovakvom izjavom, kako bi se sprečilo da se Albanci ne okrenu na stranu neprijatelja.«¹⁰

⁸ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, telegram Šteengrahta ministru inostranih poslova, Berlin, 21. VIII 1943.

Brezovski Velimir, n. d., 196. i Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom VII, knj. 2, Beograd 1954, 136—137.

⁹ Anatomie der Aggression. Neue Dokumente zu den Kriegszielen der faschistischen deutschen Imperialismus im zweiten Weltkrieg. Herausgegeben und eingeleitet von Gerhard H a s s und Wolfgang S c h u m a n n, Berlin 1972, dok. br. 42.

U ovom dokumentu se tvrdi da je stalni porast partizanskih snaga rezultat loših političkih i ekonomskih odnosa stvorenih na Balkanu. On je smatrao da ispadanje Italije treba iskoristiti kao dobru priliku da se preduzmu mere koje bi vodile znatnom zadovoljenju NDH, Srbije, Crne Gore i Albanije. Teškoće koje su postojale Operativni štab Vermahta je pripisivao »neorganskom razbijanju jugoslovenske države«, koje je usledilo upravo iz obzira prema italijanskim aspiracijama, što je dovelo do nepoštovanja etničkih granica prilikom deobe Jugoslavije i stvorilo nezadovoljstvo ne samo u Srbiji i Crnoj Gori, već i u NDH. Krivica za ovo pripisivana je Nemačkoj, što je potencirala i neprijateljska propaganda, koja je pokušavala da »dokaže da Nemačka nije u stanju da upravlja tuđim oblastima, a da se ne govori o stvaranju jedne nove Evrope«. Da bi se ovome pariralo, Operativni štab Vermahta je predlagao da se Dalmacija da na civilnu upravu NDH, a da se Srem od nje oduzme i stavi pod nemačku vojnu upravu u Srbiji. Takođe je predlagao da se razmotri i mogućnost priključenja Srbiji delova Istočne Bosne i Crne Gore. (Anatomie der Aggression, 196—197). O mišljenju da je NOP prouzrokovan »neorganskom« podelom Jugoslavije vidi J. Marjanović. Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941, 16.

¹⁰ Anatomie der Aggression, 198.

Nemačko Ministarstvo inostranih poslova delilo je ovo mišljenje. U to vreme ono je već preduzelo korake u Albaniji. Ribentrop je preko nemačke ambasade u Rimu uputio instrukciju generalnom konzulu u Tirani Šlipu (Schliep).¹¹ U instrukciji je istaknuto da se može očekivati savezničko iskrčavanje u južnu Italiju i da Italija može zbog toga sasvim da povuče svoje trupe sa Balkana, pa prema tome i iz Albanije i delova Jugoslavije. Za takav slučaj, pored vojnih mera koje su već bile u toku, Ribentrop je ukazivao na potrebu donošenja političke odluke o budućem stavu Nemačke prema Albaniji. »Pri ovoj odluci za nas mora biti merodavna misao da mi u slučaju vojne odbrane albanske jadranske obale, a naročito naspram Otrantskog puta, politički umirimo Albaniju tako da našim trupama, koliko god je moguće, bude olakšan zadatak ove odbrane, tj. da po mogućnosti ne bude potrebno upotrebiti nikakve nemačke vojne snage, ili samo vrlo male, za održavanje mira i reda u Albaniji i da prilazni putevi za snabdevanje naših trupa, koje bi se borile na obali, budu potpuno bezbedni.«¹²

Da bi se postigli navedeni ciljevi, Ribentrop je naglašavao potrebu da Nemačka u datom momentu prizna Albaniju kao nezavisnu državu. Za to je, kako je Ribentrop formulisao, bilo neophodno da »nađemo, odnosno dovedemo do stvaranja takve vlade koja će biti sposobna za pregovore i koja će imati pozitivno držanje prema nama«. Imajući u vidu tako postavljene zadatke, Ribentrop je tražio od generalnog konzula Šlipa da ga obavesti o unutrašnjoj političkoj situaciji i o licima koja bi mogla da dođu u obzir za stvaranje pronemačke vlade.¹³

Ribentrop je takođe ukazivao da Ministarstvo inostranih poslova ima izveštaje dobijene preko drugih službi da je pored Narodnooslobodilačkog fronta Albanije¹⁴ u formiranju i jedna albanska nacionalna vlada na čelu sa miriditskim prvakom Djon Markaj Djonijem, u kojoj bi učestvovali Mithat Frašeri, Hasan Dosti, Abas Kupi, Basit Cana i Faik Suko. Pošto uspostavljanje veze sa Narodnooslobodilačkim frontom Albanije za Nemačku nije dolazilo u obzir zbog uticaja Komunističke partije Albanije i njegove saradnje sa antihitlerovskom koalicijom, Ribentrop je tražio obaveštenje da li je moguće da Nemačka stupi u vezu sa pomenutom nacionalnom vladom ili sa nekim drugim ličnostima. On je pisao: »Za nas bi takođe bilo važno da znamo da li biste vi u datom slučaju mogli da uspostavite vezu sa jednom takvom ličnošću, tamo popularnom, koja bi uz našu političku i vojnu podršku mogla, što je moguće brže, da dobije zemlju u svoje ruke i da stane na čelo jedne takve nacionalne vlade.«¹⁵

¹¹ Šlip je radi prijema ove instrukcije, koja je imala najpoverljiviji karakter, 21. avgusta hitno prebačen nemačkim vojnim avionom iz Tirane u Rim, gde mu je saopštena sadržina Ribentropovog telegrama. (PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifr. telegram Ribentropa Nemačkoj ambasadi u Rimu br. 3388, specijalni voz »Vestfalija«, 21. VIII 1943.)

¹² PA, kao nap. 11.

¹³ »Meni samom nije jasno kako sada tamo stoje prilike i ko bi posle eventualnog povlačenja Italijana tamo dobio kormilo u ruke«, pisao je Ribentrop. (PA, kao nap. 11.)

¹⁴ U ovom i drugim kasnijim nemačkim dokumentima NOF se naziva »Organizacija za nacionalno oslobođenje Albanije«.

¹⁵ PA, kao nap. 11.

Kao jednu od ličnosti pogodnih za saradnju sa Nemačkom Ribentrop je pomenuo i Sulejmana Barjaktarija, koji je — prema izveštajima koje je imalo nemačko Ministarstvo inostranih poslova — izjavio da bi se borio protiv Italije, ali ne protiv Nemačke i da bi se, navodno, borio i protiv Engleza ako bi dobio nemačku podršku.¹⁶

Generalni konzul Šlip odgovorio je na Ribentropov telegram i ukazao da ne postoji nikakva nacionalna vlada van Narodnooslobodilačkog fronta Albanije, koji je ujedinio sve snage od komunističke do nacionalističkog Balli Kombetara, već da se radi o formiranju jedne kontravlade u okviru NO fronta, što znači da bi i ona bila pod uticajem komunističke, pa prema tome neprihvatljiva za Nemačku.¹⁷

Generalni konzul Šlip imao je kontakte sa Balli Kombetarom. Od njega je dobio obaveštenje da se bori protiv Italijana, ali da se protiv Nemaca neće boriti. Takođe je Šlip bio obavešten da je vođa zogističke grupacije Abas Kupi zauzeo slično držanje. Prilazak Balli Kombetara Narodnooslobodilačkom frontu Šlip je objašnjavao opštom željom albanskog naroda da se zbaci italijanska vlast, ali da su »van toga Albanci međusobno u najvećoj meri netrpeljivi i nejedinstveni«. On je dalje izveštavao da se do tada u Albaniji nisu istakle »nikakve državničke ličnosti koje imaju opšti autoritet ili popularnost i koje nisu, pre svega, opterećene saradnjom sa Italijom«. On je ocenjavao da bi se pogodni ljudi, koji bi u određenom momentu, uz nemačku vojnu i političku pomoć, mogli da uzmu vlast u svoje ruke i stanu na čelo jedne »nacionalne vlade«, najpre mogli naći u redovima Balli Kombetara, ali ni veza sa ovom grupom njemu nije izgledala preporučljiva zbog njenog povezivanja sa Narodnooslobodilačkim frontom Albanije.¹⁸

Za Sulejmana Barjaktarija izneo je mišljenje da on u Albaniji važi kao autsajder, bez znatnijeg broja pristalica, koji uz to pati od manije proganjanja. Time je Sulejman Barjaktari bio isključen kao potencijalni kandidat na koga bi se Nemačka oslanjala prilikom uspostavljanja kontrole u Albaniji.

Za stanje u zemlji i raspoloženje stanovništva Šlip je pisao da su Albanci »kao pravi orijentalci uopšte oportunisti i da velika masa više ne veruje u pobedu Osovine, ali za Nemce i Nemačku oseća poštovanje i poverenje«. On je ocenio da među Albancima prevladuje želja za odlazak Italijana¹⁹

¹⁶ Prema ovim obaveštenjima Sulejman Barjaktari je vodio pregovore za saradnju sa Dražom Mihajlovićem, ali su oni propali zbog spornih pitanja u pogledu Kosova. U Ministarstvu su, imajući u vidu ranije dobre veze Barjaktarija sa Srbijom, smatrali da njegovi pregovori sa Dražom Mihajlovićem nisu bili nemogući. (PA, StS, Albanien, Bd. 1. Šifrovani telegram državnog sekretara u Ministarstvu inostranih poslova Steengracha poslaniku Zonlajtneru (Sonleitner) u specijalnom vozu, br. Pol. IV 1646, Berlin, 21. VIII 1943.)

¹⁷ Očigledno je da je Šlip smatrao sporazum u Mukji kao važeći, jer on još nije bio zvanično odbačen od strane NOF-a.

¹⁸ PA StS, Albanien, Bd. 1, Šifrovani telegram otpravnikama poslova ambasade u Rimu Ministarstvu inostranih poslova br. 4193, Rim, 23. VIII 1943, dostavlja mišljenje generalnog konzula Šlipa.

¹⁹ Šlip je objašnjavao da je za mržnju Albanaca prema Italiji od nemalog značaja bio italijanski pokušaj da u Albaniji uvede fašizam »koji je od strane većine Albanaca označen kao njima organski tuđ«. On je ukazivao istovremeno da bi u tome »trebalo tražiti objašnjenje za to da i nacional-socijalizam, uprkos opštem poštovanju za ličnost firera, jedva da je naišao na dublji interes«. Ovu

i da bi oni »poklanjanje nezavisnosti prihvatili sa zahvalnošću«. On je, međutim, sumnjao u spremnost albanskog naroda za aktivnu saradnju sa Nemačkom, a naročito što se tiče stanovnika »Stare Albanije«. O tome je on pisao: »U pogledu jedne aktivne saradnje nameću se sumnje, ukoliko bi ona išla preko jednog platonskog prijateljstva, i to utoliko više ukoliko bi se približavale neprijateljske snage. Zabrinutost da Albanija može postati ratno poprište zahvatila je široke krugove. Protiv neprijateljskih snaga većina starih Albanaca verovatno ne bi mešala prste u naše poslove.«²⁰

Polazeći od ovakvog stanja i raspoloženja u »Staroj Albaniji« generalni konzul Šlip je preporučivao da se ulože naponi na Kosovu za pronalaženje ličnosti koje bi ušle u novu vladu, spremnu da sarađuje sa Nemačkom. Ovo je razumljivo ako se ima u vidu da su nemačke vojne vlasti na delu Kosova koji su držale pod svojom direktnom kontrolom, u dotadašnjem periodu stvorile kvislinške organe vlasti i oružane odrede i uvukle u upravni aparat i aparat bezbednosti neke albanske nacionaliste i reakcionare na koje su sada mogli da računaju.

Pošto su veze Tirane sa Kosovom bile veoma otežane, Šlip je sugerirao da se u Mitrovicu uputi rezervni major fon Šajger (Franz Carl von Scheiger), u to vreme službenik u Ministarstvu inostranih poslova, za koga kaže da je »najbolji poznavalac Albanije, tečno govori albanski i već godinama tačno poznaje sve albanske ličnosti koje dolaze u obzir«.²¹ Major Šajger bio je rodom iz Graca. Do kraja prvog svetskog rata bio je austrougarski oficir i u periodu 1917/1918. nalazio se sa službom u Albaniji. Kao delimičan invalid bio je 1919. godine preveden u rezervu u činu kapetana, a kasnije unapređen u čin majora. Posle prvog svetskog rata boravio je 20 godina u Albaniji, naučio jezik i služio kao tumač u nemačkom poslanstvu. U to vreme upoznao je albanske prilike i stvorio dobre veze sa raznim albanskim uticajnim ličnostima. U toku drugog svetskog rata opet je bio službenik nemačkog Generalnog konzulata u Tirani. Zbog veza koje je održavao sa albanskim ličnostima, italijanska vlada je zaključila da je njegov rad uperen protiv italijanskih interesa i tražila od nemačkog Ministarstva inostranih poslova da opozove Šajgera iz Generalnog konzulata u Tirani, što je ovo moralo da prihvati i krajem 1942. godine Šajger je bio povučen iz Albanije i postavljen u Ministarstvu inostranih poslova. Pošto je Šajger uživao nepoverenje Italijana, Šlip je predložio da njegov zadatak bude prikriven iza neke fiktivne vojne misije i da sedište njegovog ureda bude na Kosovu.²²

formulaciju namenjenu ministru inostranih poslova treba, naravno, razumeti tako da u albanskom narodu ni nacional-socijalizam nije naišao na ma kakav odziv. To je ujedno i opomena da se izbegava nametanje nacionalsocijalističke ideologije albanskom narodu, da se kod njega ne izazove osećanje odbojnosti i mržnje kao prema Italiji.

²⁰ Kao nap. 18.

²¹ Isto

²² PA, Pol. I. M., Abwehr, Albanien, Bd. 1, kratka autobiografija majora Šajgera, Vučja jama, 1. IX 1943. i Staatssekretär, Albanien Bd. 1. Šifrovani telegram otpornika poslova ambasade u Rimu Ministarstvu inostranih poslova br. 4193, Rim, 23. VIII 1943, dostavlja sadržaj izveštaja generalnog konzula Šlipa.

Neubacher Hermann, Sonderauftrag Südost 1940—1945, Bericht eines fliegenden Diplomaten, Göttingen, Berlin, Frankfurt 1956, 107.

Ribentrop je prihvatio predlog generalnog konzula Šlipa, a s tim se složio i Hitler, pa je već 1. septembra 1943. godine poslanik Zonlajtner (Sonleitner) telegrafisao iz Vučje jame direktoru Četvrtog političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova, da se postara da major Šajger dobije pravo da ponovo nosi uniformu i majorski čin i da mu se dodeli zadatak kod nemačke divizije koja treba da posedne teritoriju »Velike Albanije« kako bi mu bilo omogućeno da neupadljivo izvršava poverljivu političku misiju u vezi sa pronalaženjem pronemački orijentisanih ljudi, koji bi mogli biti uzeti u obzir za formiranje nove vlade u momentu ispadanja Italije iz rata.²³

U uputstvu ministra inostranih poslova za delatnost majora Šajgera od 1. septembra 1943. godine, njegov zadatak nije ograničen na pronalaženje pronemački orijentisanih ličnosti od kojih bi mogla biti formirana nova vlada u momentu kapitulacije Italije. Naime, u uputstvu je pisalo da Šajger »ima zadatak da u Albaniji utiče u nemačkom smislu na stanovništvo koje se nalazi u partizanskom ratu protiv Italije, kako bi ga po mogućnosti pridobio za jednu pozitivnu saradnju i pripremio novi politički poredak u Albaniji za slučaj nemačke okupacije zemlje«. Pošto ovakva delatnost u vreme prisustva italijanskih trupa i drugih italijanskih organa nije mogla ostati neprimećena, Šajger je za sve vreme do kraja italijanske okupacije Kosova, zapadne Makedonije i Albanije morao svoju akciju da vodi iz nekog mesta koje leži na teritoriji pod kontrolom nemačkih trupa.²⁴

Major Šajger nije bio podređen niti vojnim, niti diplomatskim predstavništvima na Jugoistoku, već direktno Ministarstvu inostranih poslova kome je neposredno slao izveštaje. U tu svrhu njemu je bila dodeljena jedna radio-stanica sa dometom do Berlina (1500 km), kao i jedna manja, koja bi služila za lokalne potrebe (sa dometom do 100 km). Sem toga, njemu su dodeljena dva radio-telegrafista i jedan šifrant i pogodan šifrantski materijal, koji je u slučaju potrebe mogao biti brzo uništen. Tako je formiran Šajgerov štab (Scheigerstelle).²⁵

Radi uspešnijeg obavljanja zadatka Šajger je bio snabdeven sa 6 kg zlatnika (francuski »napoleoni«, engleski i američki zlatni novac) uz napomenu da »ako bi majoru Šajgeru bila potrebna dalja sredstva plaćanja, može u svako doba da ih zatraži«. ²⁶ Za davanje ovog zlata bila je data specijalna dozvola ministra inostranih poslova Ribentropa, uz prethodnu Hitlerovu saglasnost.²⁷

²³ PA, Staatssekretär, Albanien Bd. 1, Beleška poslanika Zonlajtnera za direktora Četvrtog političkog odeljenja *Ministarstva inostranih poslova* Ritera, bez broja, Vučja jama, 1. IX 1943.

²⁴ PA, Pol. I. M. Abwehr, Albanien, Bd. 1, Uputstvo ministra inostranih poslova za delatnost majora Šajgera u Albaniji, Vučja jama, 1. IX 1943.

²⁵ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Beleška poslanika Zonlajtnera za državnog sekretara u *Ministarstvu inostranih poslova* Šteengrahta, Vučja jama, 1. IX 1943. i PA, Pol. I. M. Abwehr, Albanien, Bd. 1, Pismo Frovajna (Frohwein) Vrhovnoj komandi Vermahta br. 1902, Berlin, 7. IX 1941.

²⁶ Kao nap. 23.

²⁷ PA, kao nap. 23 i PA, Pol. I. M. Abwehr, 12, Albanien Bd. 1, Uputstvo ministra inostranih poslova za delatnost majora Šajgera u Albaniji, Vučja jama, 1. IX 1943. i beleška sačinjena u specijalnom vozu ministra inostranih poslova »Vestfalija«, 8. IX 1943.

U očekivanju sloma Italije i mogućnosti savezničkog iskrcavanja na Balkansko poluostrvo Nemačka je ojačala svoje snage na Jugoistoku. Početkom avgusta osnovana je Viša komanda Jugoistoka sa dve armijske grupe: »E« pod komandom generala Lera (Löhr) u Grčkoj i »F« pod komandom feldmaršala fon Vajksa (Maximilian von Weichs), koji je ujedno bio i viši komandant Jugoistoka. Teritorija ove komande prostirala se na celom Balkanu i graničila sa teritorijom koja je bila u nadležnosti štaba nemačkih snaga u severnoj Italiji pod komandom feldmaršala Keserlinga (Kesserling). Adekvatno organizaciji operativnih vojnih snaga uvedena je i organizacija vojnoteritorijalne komande i obaveštajne službe. U vezi sa ovim i Ministarstvo inostranih poslova imenovalo je svog specijalnog opunomoćenika za Jugoistok.²⁸ Na ovaj položaj imenovan je Herman Nojbaher (Hermann Neubacher), koji je do rata bio gradonačelnik Beča, od 1940. opunomoćenik za ekonomska pitanja u Bukureštu, a od 1942. angažovan i oko sanacije ekonomsko-finansijskog položaja Grčke.²⁹

Zadatak specijalnog opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova bio je da koordinira spoljnopolitičku delatnost na Balkanu. Međutim, njegova kompetencija se nije protezala na NDH i samo sporadično na Bugarsku. U Zagrebu je Ministarstvo inostranih poslova zadržalo poslanika Kašea (Kasche), a u Sofiji Bekerlea (Beckerle) i delovalo preko njih. Tako se Nojbaherov delokrug protezao na Srbiju sa Banatom, Crnu Goru, »Veliku Albaniju« i Grčku. Iz Beograda i Atine su opunomoćenici Ministarstva inostranih poslova povučeni, a postavljeni generalni konzuli, koji su bili podređeni Nojbaheru. Njegovo sedište bilo je u Beogradu. Na ovaj položaj Nojbaher je imenovan krajem avgusta 1943. godine, a početkom septembra je već preuzeo dužnost u Beogradu, mada zbog angažovanosti u Albaniji i Grčkoj, nakon kapitulacije Italije, nije i formalno preuzeo službeni ured sve do oktobra meseca.³⁰

Kapitulacija Italije i formiranje Namesništva i vlade u Tirani

Nojbaher u svojim sećanjima piše da prilikom imenovanja na položaj specijalnog opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok nije dobio nikakve instrukcije za rad na Kosovu, zapadnoj Makedoniji i Albaniji jer je ova teritorija još uvek bila sastavni deo Italije. Međutim, kad je proglašena kapitulacija Italije, strateški značaj Albanije je naglo porastao, pa

²⁸ Jovan Marjanović, Neubacherov plan i akcija za stvaranje velikosrpske federacije (1943—1944), referat podnet na naučnom skupu »Treći Rajh i Jugoslavija 1933—1945«, održanom od 4. do 6. oktobra 1973. u Beogradu (u rukopisu).

²⁹ Prema izjavi dra Georga Kisela pred istražnim organima Jugoslavije posle završetka drugog svetskog rata, Nojbaher je postavljen za opunomoćenika *Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok* kao jaka ličnost. To nije odgovaralo Ribentropovom umanjenom ugledu i uticaju, ali je morao da ga prihvati zbog Nojbaherovih dobrih veza sa Himlerom i njegovom okolinom (Kaltenbruner, Schellenberg).

³⁰ H. Neubacher, n. d., 105.

je ona postala njegov najvažniji zadatak na Jugoistoku.³¹ U uputstvu koje je telefonom dobio iz Ministarstva inostranih poslova 9. septembra³² naglašeno je da Hitler želi jednu »na sopstvenu inicijativu nezavisnu Albaniju«. Naloženo mu je da se odmah narednog dana pridruži nemačkoj diviziji u Eljbasanu, koja je tamo upućena još pre kapitulacije Italije i da sa štabom divizije nastavi do Tirane. Saopšteno mu je takođe da će s njim putovati i major Šajger. Već 10. septembra Nojbaher i Šajger krenuli su avionom iz Beograda u Eljbasan, ali, pošto tamo avion nije mogao da se spusti, nastavili su direktno u Tiranu. Pre toga, u Albaniji je već bio stacioniran jedan puk padobranaca, a neposredno pre Nojbaherovog dolaska bilo je upućeno jedno odeljenje od 60 vojnika Abvera 2. divizije »Brandenburg«. Padobranske snage su imale zadatak da hitno posednu luku u Draču, kako ne bi došlo do iznenadnog iskrcavanja anglo-američkih trupa koje su se nalazile u Italiji. Kad se Nojbaherov avion spustio, na tiranskom aerodromu su se, uporedo sa italijanskim, već nalazile i nemačke vojne jedinice.³³

Pre polaska u Tiranu Nojbaher je 9. septembra održao u Beogradu sastanak sa Džaferom Devom i Vehbijem Frašerijem.³⁴ Od njih je Nojbaher tražio angažovanje albanskih nacionalista za dobijanje nezavisnosti i podnošenje žrtava, jer će »uspeh albanske nacije utoliko čvršće da se održi, ukoliko su časnije žrtve koje su podnete bezobzirnom gotovošću za angažovanje albanskih boraca za slobodu«, što je očigledno značilo da je tražio angažovanje ovih snaga u borbi na strani Nemaca. Istovremeno kad i Nojbaher Džafer Deva i Vehbi Frašeri odleteli su u Albaniju radi političke pripreme njihove buduće aktivnosti.³⁵ Ta aktivnost sastojala se u angažovanju nacionalističkih, antikomunističkih snaga u Albaniji za borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta, kako bi bio olakšan položaj nemačkih trupa koje su ulazile u Albaniju. Cilj nemačke diplomatije i vojne obaveštajne službe bio je da nemačkim trupama omoguće što neometanije saobraćajne veze i spreče rasturanje snaga u borbama sa albanskim partizanskim snagama, kako bi se mogle koncentrisati na jadranskoj obali i utvrditi je radi uspešne odbrane u slučaju pokušaja savezničkog iskrcavanja. Da bi bio postignut ovaj cilj, Nemačka je odlučila

³¹ On piše da je toliko bio angažovan u Albaniji da je tek oktobra meseca 1943. godine mogao zvanično da preuzme beogradsko poslanstvo od Benclera, koje je sada postalo njegov službeni ured (H. Neubacher, n. d. 105).

³² U svojim sećanjima Nojbaher piše da je telefonsko uputstvo dobio 10. septembra, a u Tiranu stigao 11. Međutim, iz njegovih izveštaja vidi se da je on u Tiranu stigao 10. septembra, a ne 11. Ovde su usvojeni kao tačni datumi iz izveštaja.

³³ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 921, Beograd, 9. IX 1943. (H. Neubacher, n. d., 107.)

³⁴ Džafer Deva je, zajedno sa Ferad Dragom, bio najuticajnija ličnost u »Albanskom narodnom savezu«, koji je 1941. godine bio formiran u Kosovskoj Mitrovici. Dok je Ferad Draga bio pristalica priključenja kosovskomitrovačke oblasti »Velikoj Albaniji« u uniji sa Italijom, Deva je bio pronemački raspoložen i pristalica stvaranja iredentističkog nukleusa od ove oblasti uz oslonac na Nemačku. Ali Hadri piše da je Deva, u stvari, još pre aprilskog rata bio agent nemačke obaveštajne službe. (Vidi Ali Hadri, n. d. 122, 142, 303). Vehbi Frašeri je bio sin Mehdi Frašerija, na koga je pao nemački izbor za predsednika buduće albanske vlade.

³⁵ H. Neubacher, n. d. 106—107.

da igra na kartu albanske »nezavisnosti« i želela je da se pred albanskim nacionalistima prikaže kao oslobodilac Albanije od italijanske vlasti i da naglašeno istakne svoju zaslugu za ponovno uspostavljanje albanske državnosti i suvereniteta. Takođe je zauzet stav da se do završetka rata ne menjaju demarkacione linije koje su određene u ranijim dogovorima sa Italijom i Bugarskom, odnosno tolerisano je priključenje Kosova i zapadne Makedonije »Velikoj Albaniji«. To je bio još jedan mamac da se velikoalbanski nacionalisti pridobiju za saradnju sa nemačkim oružanim snagama. Polazeći od navedenih ciljeva koje je Nemačka želela da postigne Nojbaher je tražio od feldmaršala fon Vajksa da se s nemačke strane ne postupa jednako prema »Velikoj Albaniji« i prema Crnoj Gori, u koju su takođe ulazile nemačke trupe. On je u ime političkih ciljeva Nemačke na Jugoistoku insistirao da u »Velikoj Albaniji« treba odustati od svakog većeg angažovanja vojno-administrativnih organa i odmah uspostaviti maksimum samoupravljanja. Sve to da se ne bi normalnom shemom jednog vojno-administrativnog okupacionog aparata naškodilo političkoj paroli o »samostalnoj Albaniji«.³⁷

Nemačke trupe koje su ušle u Albaniju razoružale su šest italijanskih divizija, kao i delove divizije »Firenze«, stacionirane u zapadnoj Makedoniji. Vlada Ekrema Libohove nastavila je da funkcioniše. Ona je na sednici od 10. septembra odlučila da i dalje ostane na dužnosti i izrazila spremnost da saraduje sa nemačkim vojnim organima, pod uslovom da joj se obezbedi materijalna pomoć, jer su državne blagajne bila prazne.³⁸

Međutim, Nemci nisu hteli da naslede proitalijansku vladu. Oni su hteli nove ljude koji su osvedočeni antikomunisti, a istovremeno su se za vreme italijanske vlasti istakli kao protivnici Italije. Time je Nemačka želela da se prikaže kao donosilac nacionalnog oslobođenja koji se oslanja na »zdrave nacionalne snage«, a ne na kolaboracioniste Italije, koja je albansku nezavisnost likvidirala. Ovaj plan je naišao na teškoće već na početku njegovog sprovođenja. Nasuprot ranijim izveštajima o ugledu koji Nemačka uživa u albanskom narodu, sada su nemački predstavnici u Albaniji morali da konstatuju da je narod zauzeo veoma rezervisano držanje prema njima. U svom izveštaju Ministarstvu inostranih poslova od 12. septembra 1943. godine Nojbaher je naglašavao da albansko stanovništvo nije bilo iznenađeno kapitulacijom Italije i nije pokazalo spremnost za saradnju sa Nemačkom.³⁹ Razlog za ovakvo držanje Nojbaher je video u nepovoljnom razvoju odnosa

³⁶ Kao nap. 33.

³⁷ Iz istih razloga Nojbaher je istupao protiv plana da se za obezbeđenje pozadinskih veza nemačkih trupa na albanskoj teritoriji upotrebe bugarske trupe i tražio vremena da to obezbeđenje pripremi pomoću albanskih snaga. (PA, kao nap. 33.)

³⁸ PA, Staatssekretär, Albanien Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula u Tirani Šlipa Ministarstvu inostranih poslova br. 33, Tirana, 10. IX 1943. Boro Petkovski, Nekoi aspekti na germanskata politika na Balkanot i nejzinot odraz na zadušuvanje na NOD vo zapadna Makedonija, Referat održan na simpoziju »Slobodnite teritorii vo Makedonija vo 1943.«, Debar, 26—28. marta 1974, str. 14—15 (u rukopisu).

³⁹ »Ti događaji (slom političke vlasti i oružane sile Italije na teritoriji Albanije, Ž. A.) nisu izazvali kod stanovništva Albanije, a naročito kod prestoničkih krugova, najpre nimalo volje za nacionalno nastupanje, već brižnu uzdržljivost

na frontovima i u intenzivnoj engleskoj propagandi poslednjih meseci, koja je u Albaniji, a naročito u Tirani, izazvala kod većine stanovništva uverenje da će Osovina izgubiti rat. Kapitulacija Italije je sigurno morala da ojača ovakvo uverenje albanskog naroda. Zato nastojanja Nojbahera i ostalih nemačkih ličnosti da pridobiju Albance za saradnju putem podsticanja nacionalnih osećanja i isticanja parole o uspostavljanju albanske nezavisnosti nisu naišla na željeni odziv. U vezi s tim Nojbaher je pisao: »Mi smo kod niza ličnosti, koje su na osnovu svog ranijeg držanja izgledale podesne, u pitanju neodložne nacionalne inicijative za nezavisnu Albaniju naišli na uzdržljivost, formalna, pa čak i pravna dvoumljenja. Bilo je očigledno da su se ovi ljudi više od svega brinuli da sporazumom sa Nemačkom, pre pobeđe saveznika koju su oni smatrali bliskom, ne dovedu u opasnost svoju ličnu bezbednost i imovinu, kao i interese zemlje.«⁴⁰

Prvi cilj nemačke akcije bio je da se od pogodnih ličnosti, sa kojima je uglavnom već ranije održavana veza i postojalo je uverenje da su pronemački nastrojeni, formira Nacionalni komitet, koji bi u trenutku nastupanja vanrednog stanja posle kapitulacije Italije proklamovao nezavisnost, imenovao privremenu vladu i sazvao narodnu skupštinu. Shodno dobijenoj instrukciji o »po sopstvenoj inicijativi nezavisnoj Albaniji«, Nojbaher je »svojim albanskim prijateljima« ukazivao da moraju sami preuzeti inicijativu, jer je Nemačka »iskreno i nesebično« spremna da prizna i zaštititi Albaniju koja bi proglasila svoju nezavisnost. On je ukazivao na potrebu da se formira vlada koja će »na temelju nezavisnosti priznate od strane Nemačke u prijateljskom sporazumu sa nemačkom oružanom silom čuvati interese stanovništva.«⁴¹ Međutim, zbog rezervisanog držanja mnogih ličnosti na koje je Nemačka računala, njihovi predstavnici su morali da u Albaniji na brzinu traže nove ljude za stvaranje Nacionalnog komiteta.

Povoljnija situacija za Nemačku bila je na Kosovu. Tamo su Nemci pridobili za kolaboraciju i angažovali u lokalnim organima vlasti »pouzdana i politički oprobane Albance«. Pre svega tu treba pomenuti Džafera Devu, koji je za čitavo vreme do povlačenja nemačke vojske bio njihov najpoverljiviji čovek.⁴²

Odmah od kapitulacije Italije otvoreno su se opredelili za saradnju sa Nemcima i vrlo aktivno se zalagali za stvaranje jednog reprezentativnog Nacionalnog komiteta Ibrahim beg Bičaku iz Eljbasana i već pomenuti Vehbi Frašeri. Najaktivniji u nastojanjima za formiranje Nacionalnog komiteta bili su Bičaku i Džafer Deva. Do 13. septembra oni su radili odvojeno. Svaki je

čak i kod naših prijatelja«, izveštavao je Nojbaher. (PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram Ministarstvu inostranih poslova br. 942, Beograd, 12. IX 1943.)

⁴⁰ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa Ministarstvu inostranih poslova br. 33, Tirana, 10. IX 1943. Nojbaher piše da se nije radilo o dilemi da li treba proglasiti nezavisnost, već da li to učiniti »u znaku Vermahta«, ili sačekati »da se završi dvoboj jakih« (H. Neubacher, n. d., 108—109).

⁴¹ PA, Staatssekretär, Albanien, Ed. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa Ministarstvu inostranih poslova br. 33, Tirana, 10. IX 1943.

⁴² Isto.

od njih pokušavao da pronađe dovoljno saradnika i u tome se služio beskrajnim političkim pogađanjima, koja nisu obećavala brzo rešenje. To nije odgovaralo Nemačkoj, pa je Nojbaher vršio pritisak pretnjom da će u slučaju neuspeha u nastojanjima da se formira Nacionalni komitet vlada Nemačke morati da uvede okupacioni sistem. »Našim prijateljima uvek sam naglašavao samo neophodnost da nemačka vojska i diplomatija, u najvišem interesu zemlje, budu stavljene naspram jedne nacionalne vlade sposobne za pregovore, jer su u suprotnom sasvim neizbežni zahvati u upravu i privredu. Ne može se, čak, izbeći okupacioni režim, koji mi ne želimo, ako sudbinu nacije ne uzmu u svoje ruke ljudi svesni odgovornosti.«⁴³

Posle tri dana političkih pogađanja grupe Ibrahim beg Bičakua i Džafera Deve ujedinile su se 14. septembra i formirale Nacionalni komitet pod predsedništvom Bičakua. Istog dana objavljena je proklamacija o »nezavisnosti«. Odmah narednog dana Nacionalni komitet je obrazovao Izvršni odbor, kao uže telo od pet članova, koje je imalo da vodi tekuće poslove kao privremena vlada.

Čim su formirani Nacionalni komitet i Izvršni odbor, vlada Ekrema Libohove podnela je 14. septembra ostavku. Pošto nova vlada još nije bila imenovana, ministarstvima su privremeno rukovodili generalni sekretari.⁴⁴

Proklamacija o »nezavisnosti« koju je objavio Nacionalni komitet 14. septembra bila je stilizovana u saglasnosti sa Nojbaherom.⁴⁵ On je izveštavao Ministarstvo inostranih poslova da je proklamacija u svojoj prvobitnoj verziji sadržala rečenicu u kojoj se govorilo da je »nezavisna Albanija u svojim etničkim granicama postala od sna stvarnost«. Kako je Nojbaher ocenio da ova rečenica u stvari izražava i pretenzije na Mitrovačku oblast, nije dozvolio da ona ostane u tekstu koji je konačno usvojen za proklamovanje. Umesto

⁴³ H. Neubacher, n. d., 109. Ovim citatom Nojbaher sam demantuje svoje tvrdnje da se nije mešao u politička pogađanja između pomenutih grupa Albanaca i da je zbog toga 12. IX napustio Tiranu i otišao u Beograd. Uostalom, već sutradan on se vratio u Tiranu. (H. Neubacher, n. d., 108.)

⁴⁴ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula u Tirani Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova* br. 34, Tirana, 16. IX 1943.

⁴⁵ Tekst proglasa je glasio: »Albanci, herojski otpor našeg naroda u toku raznih faza ovoṙ rata nagrađen je okončanjem ugnjetačke tuđinske vladavine. U cvom odlučujućem času naše burne istorije moraju ljudi svesni odgovornosti da pokažu albanskom narodu put u slobodu i da zastupaju životne interese nacije.

Svi Albanci u okviru svojih etničkih granica proživljavaju ove dane puni nade za svoju nacionalnu budućnost. U našim nacionalnim borbama koje su trajale stolicima mnoge su naše generacije pale kao žrtva. Naš narod će uvek biti spreman da ide stopama naših prethodnih generacija da bi odbranio slobodu stečenu krvlju, patnjama i žrtvama. Verujući fanatično u svoju budućnost i u prava našeg naroda, proglašavamo nezavisnost albanske države.

Od danas je srušena vlada iz dana našeg ropstva. Vlast u državi i u vladi ovim preuzima jedan provizorni nacionalni komitet koji će preduzeti sve mere da se jednom narodnom predstavništvu preda samoopredeljenje nacije.

Živela slobodna Albanija!

14. septembra 1943.«

toga ostao je izraz nade u rečenici: »Svi Albanci u okviru svojih etničkih granica proživljaju ove dane puni nade za svoju nacionalnu budućnost.«⁴⁶

Posle formiranja Nacionalnog komiteta i objavljivanja proglašenja o »nezavisnosti«, Nojbaher je otišao u Glavni stan kod Hitlera i referisao mu o stanju u Albaniji. Hitler je bio zadovoljan postignutim rezultatima, jer se razvoj situacije u Albaniji ipak uklapao u nemačke vojne i političke ciljeve.⁴⁷ Na osnovu pozitivnog Nojbaherovog mišljenja o sastavu Nacionalnog komiteta Hitler je dao instrukcije da se on prizna, kao i njegov Izvršni odbor, zato što su oni izjavili spremnost da sarađuju s Nemačkom. Nemačka intervencija je, pri tome, precizno formulisana: »Mi ćemo iskoristiti Nacionalni komitet da radi na uspostavljanju mira i reda u Albaniji i da time, koliko god je to moguće, oslobodi nemačke oružane snage od preduzimanja mera bezbednosti u zemlji.«⁴⁸

U skladu sa ovako formulisanim ciljem prihvaćen je tekst izjave koji je predložio Nojbaher, o zvaničnom priznanju albanske »nezavisnosti« od strane Nemačke. Nemačka nota predata je Nacionalnom komitetu 24. septembra.⁴⁹ Ona je imala sledeći sadržaj:

»Vlada Rajha pozdravlja odluku albanskih rodoljuba da posle prekida svake legalnosti i kontinuiteta usled poslednjih događaja prime na sebe odgovornost za vođenje albanske države na temelju nezavisnosti Albanije.

Vlada Rajha priznaje Izvršni odbor, postavljen 15. septembra od strane Nacionalnog komiteta, koji je preuzeo poslove vlade u nezavisnoj Albaniji.

Vlada Rajha je primila k znanju da će Narodna skupština za koju se vrše pripreme na podlozi nezavisnosti albanske države, donositi autonomne odluke o političkom uređenju Albanije i postaviti definitivnu vladu.«

Istovremeno sa uručenjem ove note u nemačkoj dnevnoj štampi objavljena je odgovarajuća zvanična izjava o proglašenju albanske nezavisnosti i priznavanju te nezavisnosti od strane Nemačke.⁵⁰

Pošto je posle kidnapovanja Musolinija 12. septembra 1943. godine proglašena u severnoj Italiji Fašistička Republika Italija, trebalo je objasniti Musoliniju nemački stav prema Albaniji. Njemu je preko nemačkog poslanika

⁴⁶ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram državnog sekretara *Ministarstva inostranih poslova* kancelariji ministra br. 1466, Vestfalija, 19. IX 1943, dostavlja Nojbaherov izveštaj.

⁴⁷ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, pismo savetnika Hilgera ambasadoru pri *Rajhskancelariji* Hevelu, specijalni voz »Vestfalija« 23. IX 1943.

⁴⁸ Nojbaher je ocenio da u momentu proglašenja nezavisnosti, sem privremene vlade, Albanija nije imala nijedan atribut organizovane države — nije postojala državna uprava, sudstvo, policija, žandarmerija i dr. (H. Neubacher, n. d., 110—11.)

⁴⁹ U svojim sećanjima Nojbaher opisuje kako je nastojao da bar spoljnom formom ovog dokumenta dâ svečani karakter. Tekst je otkucan na pergamentskoj hartiji i pošto Nojbaher nije imao nikakav pečat, dodao je na dnu teksta napomenu da je jedan primerak note upućen generalnom konzulu u Tirani, koji je svojim velikim pečatom potvrdio prijem, tako je dokument dobio spoljni znak oficijelnosti. (H. Neubacher, n. d. 111.)

⁵⁰ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Pismo savetnika u *Ministarstvu inostranih poslova* Hilgera ambasadoru pri *Rajhskancelariji* Hevelu, Vestfalija, 23. IX 1943, bez broja i šifrovani Nojbaherov telegram ministru inostranih poslova, br. 50, Tirana, 25. IX 1943.

Dornberga dato objašnjenje da je usled događaja u Italiji i ostavke vlade pod predsedništvom Ekrema Libohove došlo do haotičnog stanja u Albaniji, koje preti da znatno oteža nemačke vojne operacije. Pošto je tamo formiran Nacionalni komitet od »uglednih Albanaca«, koji su se obratili Nemačkoj radi dobijanja zvaničnog priznanja, nemačka vlada je udovoljila toj molbi, jer je imala utisak »da je Komitet odista u stanju da doprinese uspostavljanju reda i mira u ovoj zemlji«, i da, prema tome, time olakšava vojne zadatke Nemačke na ovom prostoru.⁵¹

U međuvremenu u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova bilo je odlučeno da pri formiranju albanske vlade »posebnu ulogu« odigra Mehdi Frašeri. Ovaj nemački izbor načinjen je zbog toga što Mehdi Frašeri nije bio kompromitovan kao saradnik Italije. Njega su Italijani uklonili iz Albanije i smestili u Rimu u hotelu »Viktorija«, gde je živeo sa svojom kćerkom uz ograničenu slobodu kretanja i stalnu policijsku prisotnost. Sem toga, Frašerijevo iskustvo u državnim poslovima; kao dugogodišnjeg visokog funkcionera Turske imperije (Paša od Libanona i dr.) ulivalo je poverenje Nemcima. Nemački predstavnici su ocenili da će Frašeri tim svojim iskustvom i stavom prema Italiji moći da stvori autoritet potreban za okupljanje dovoljnog broja saradnika i funkcionisanje albanskih državnih organa. Zbog toga je nemačkom generalnom konzulu u Rimu Višteru (Wüster) poveren zadatak da pronađe Frašerija i da ga pod sigurnom pratnjom najhitnije pošalje u Tiranu, gde treba da bude predat Nojbaheru, majoru Šajgeru ili generalnom konzulu Šlipu.⁵²

Mehdi Frašeri je pristao na saradnju sa Nemačkom, naročito pošto je proklamovana »nezavisnost« »Velike Albanije« i izrazio je spremnost da krene u Tiranu. Od vrhovnog komandanta Jugoistoka u tu svrhu je dobijen jedan avion i on je 17. septembra prebačen u Tiranu.⁵³ U Tirani je stalno održavao kontakt sa generalnim konzulom Šlipom, majorom Šajgerom i specijalnim opunomoćenikom Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok Nojbaherom. On je podržao nemačku akciju i očekivao je da će sa svojim pristalicama moći da obrazuje novu vladu. Međutim, i posle proglašenja »nezavisnosti« i formiranja Nacionalnog komiteta, politička situacija u zemlji nije bila povoljna za Nemačku i njene planove. Nojbaher je 25. septembra izveštavao Ministarstvo inostranih poslova da je politički položaj u »Velikoj Albaniji« »još uvek u znaku nepovoljne procene nemačke vojne situacije od strane staroalbana, naročito gradskog stanovništva koje računa sa skorom akcijom saveznika u Albaniji«. Zato su i ljudi iz bogatih društvenih slojeva, koji su inače bili naklonjeni Nemačkoj, odbijali da otvoreno podrže Nacionalni komitet, odnosno da sarađuju sa Nemačkom. Zbog toga je i Mehdi Frašeri naišao na veliku uzdrživost, pa je morao da istupa veoma obazrivo, da ne bi oslabio svoj položaj kod albanskih nacionalista koji su se borili protiv italijanske

⁵¹ Kao nap. 47.

⁵² PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram načelnika političkog odeljenja IV Ritera generalnom konzulu u Rimu Višteru br. 11, Berlin 12. IX 1943.

⁵³ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram ambasade u Rimu (generalni konzul Višter) br. 18 od 15. IX i br. 37 od 18. IX 1943.

vlasti i čiji su se vođi još uvek zadržavali sa svojim oružanim odredima u šumi.⁵⁴ Nojbaher je predviđao da bi popuštanje u pogledu raspoloženja prema Nemačkoj moglo nastupiti tek pošto javno mnenje ne bude više računalo sa iskrcavanjem savezničkih trupa na albansko tle u toku 1943. godine.⁵⁵

U prvoj nedelji oktobra Nojbaher je konstatovao izvesno poboljšanje političke situacije, kao rezultat neostvarivanja više puta najavljenog iskrcaavanja anglo-američkih snaga. To je ohrabrilо ljude koji su bili spremni za kolaboraciju s Nemačkom. Nemački vojni, politički i obaveštajni organi uspostavili su kontakte sa nacionalističkim oružanim grupama — Balli Kombetare (Nacionalni front) i snage Abasa Kupija — koje su se suprotstavljale italijanskoj vlasti.⁵⁶ Ove dve organizacije nisu imale jednak stav prema Nemačkoj. Abas Kupa je preko Mehdiya Frašerija poručio Nemcima da protiv njihovih trupa neće izvršiti ni jedan akt neprijateljstva, ali se nije aktivno angažovao u saradnji sa njima. Nojbaher je o njemu zabeležio: »Mi smo njega ostavili na miru i on nas.« Nasuprot Abasu Kupiju, Balli Kombetare je posle kapitulacije Italije otvoreno izjavio spremnost da zajedno sa nemačkim trupama vodi borbu protiv Narodnooslobodilačkog pokreta.⁵⁷

Nemci su uspostavili kontakte i s glavarima katoličkih miriditskih plemena. S njima su vođeni pregovori u Skadru početkom oktobra u cilju pridobijanja za angažovanje u borbi protiv oslobodilačkih snaga i obezbeđenja puteva na miriditskoj teritoriji, koji su bili važni za snabdevanje nemačkih trupa.⁵⁸

Za 16. oktobra 1943. godine bila je zakazana sednica »Narodne skupštine«. Za organizovanje i režiranje ove sednice bio je zadužen major Šajger. Njegov zadatak bio je da ne dozvoli da se na sednici razvije debata, već da se po najkraćem postupku izabere Namesništvo i definitivna vlada i da utiče na izbor ličnosti za ove organe.⁵⁹ »Skupština« je donela odluke o ukidanju personalne unije sa Italijom, o stavljanju van snage svih zakona, odluka i uredbi donetih u toku italijanske okupacije, a isto tako donela je odluku, na osnovu zогističkog ustava iz 1928. godine, o uvođenju Visokog namesničkog veća, koje je predstavljalo državu i imalo zajedno sa Skupštinom zakonodavnu vlast.⁶⁰ Nakon toga pristupljeno je izboru Visokog namesničkog veća. U po-

⁵⁴ Ovo se pre svega odnosi na zогističke snage Abasa Kupija, koje su se, kako saopštava Nojbaher, u to vreme nalazile na terenu između Tirane i Skadra i držale se rezervisano, što je Nemcima odgovaralo. (H. Neubacher, n. d. 108).

⁵⁵ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram ministru inostranih poslova Ribentropu, br. 49, Tirana, 21. IX 1943.

⁵⁶ Kao što smo pre izneli ovo nije odgovaralo stvarnom stavu Balli Kombetara prema Italiji, sa kojom je početkom marta potpisao sporazum o zajedničkoj borbi protiv Narodnooslobodilačkog pokreta Albanije.

⁵⁷ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 1133, Beograd, 8. X 1943, H. Neubacher, n. d., 108.

⁵⁸ Nojbaher je pisao da Miriditi nisu pogodni za upotrebu van njihovog područja »zbog preteranog razbojništva«. (PA, Staatssekretär Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 1133, Beograd, 8. X 1943.)

⁵⁹ PA, kao u nap, 58.

⁶⁰ A. Hadri, Narodnooslobodilački pokret na Kosovu, 276.

četku je bilo planirano da predsjednik vlade bude Mehdi Frašeri. On je bio spreman da preuzme taj položaj. Međutim, Nojbaheer je smatrao da je Frašeri, na koga je inače Nemačka polagala najveće nade, zbog njegove starosti (72 godine) pogodniji za Namesništvo nego za predsjednika vlade. Ovo njegovo mišljenje je uvaženo u Ministarstvu inostranih poslova u Berlinu, pa je na sednici Skupštine od 22. oktobra 1943. godine Mehdi Frašeri izabran za predsjednika Namesničkog veća od četiri člana. Ostala tri člana bili su Fuad Zembrak Dibra (musliman), Zef Nurd Noci (pravoslavan), dotadašnji predsjednik Narodne skupštine i franjevački prior iz Skadra, otac Anton Harapi.⁶¹

Na istoj sednici Narodne skupštine izabran je Izvršni komitet od 36 članova, koji je nastavio da zaseda sa ovlašćenjima Skupštine. Njegov je zadatak bio da formira vladu. Za predsjednika vlade bio je kandidovan Nuredin beg Vlora, ali njegova kandidatura nije usvojena. Vlada je konačno obrazovana 5. novembra 1943. godine pod predsedništvom Redžepa Mitrovice.⁶² Ostali resori bili su podeljeni sledećim ličnostima: ministar pravosuđa dr Rok Kolaj, katolik iz Skadra, studirao prava u Gracu; ministar spoljnih poslova Mehmed Konica, musliman iz južne Albanije, pre balkanskih ratova bio u turskoj konzularnoj službi, a u periodu između dva rata ministar inostranih poslova i vršio razne diplomatske funkcije; ministar unutrašnjih poslova inž. Džafer Deva, musliman iz Mitrovice, studirao u Austriji; ministar finansija dr Sokrat Bibdoda, pravoslavac iz Eljbasana, studirao na Višoj trgovačkoj školi u Beču; ministar narodne privrede Ago Agai, musliman iz oblasti Valone, studirao na Poljoprivrednom fakultetu u Austriji; ministar rada Musa Djulbegaj, musliman iz Skadra, studirao u Austriji; ministar prosvete dr Ekrem Čabej, musliman iz Djinokastr, studirao filološke nauke u Austriji.⁶³

U vreme izbora ministar spoljnih poslova Mehmed Konica i ministar prosvete dr Ekrem Čabej nalazili su se u Rimu. Zbog toga je spoljne poslove u odsustvu Konice vodio Vehbi Frašeri, sin Mehdi Frašerija, koji je takođe studirao u Austriji.⁶⁴ Mehmed Konica i Ekrem Čabez odbili su da prihvate ponuđene ministarske položaje. Konica se izgovorio na svoju starost (70 godina), pa je resor ministra spoljnih poslova privremeno preuzeo predsjednik vlade Redžep Mitrovica, a poslove vodio Vehdi Frašeri u svojstvu državnog podsekretara. Ekrem Čabej je izjavio da nije dorastao za ministarski položaj i ne želi politički da se angažuje, ali je izrazio spremnost da se stavi na raspolaganje Ministarstvu prosvete kao stručnjak.⁶⁴

Kao što se vidi, vlada je bila sastavljena većinom od stručnih ljudi, od kojih se neki dotle nisu aktivno bavili politikom (kao ministar prosvete Čabej

⁶¹ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram majora Šajgera *Ministarstvu inostranih poslova* br. 7, Nadleštvo Šajger (Tirana), 23. X 1943. i br. 8 od 27. X 1943.

⁶² A. Hadri u citiranom delu na str. 292. piše da je vlada formirana 4. XI 1943. Međutim, u telegramu generalnog konzula Šlipa od 5. XI 1943. stoji »danas je obrazovana konačna vlada...«

⁶³ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram majora Šajgera *Ministarstvu inostranih poslova* br. 9, Tirana, 9. XI 1943.

⁶⁴ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram diplomatskog predstavnika u Rimu Melhauzena *Ministarstvu inostranih poslova* br. 755, 8. XII 1943.

i ministar rada Djulbegaj). Iako su skoro svi ministri stekli svoje obrazovanje u Austriji, što znači da su bili pod nemačkim uticajem i vladali nemačkim jezikom, Nojbafer nije bio zadovoljan sastavom vlade. Generalni konzul u Tirani Šlip takođe je pisao Ministarstvu inostranih poslova da je izbor ličnosti prijateljski raspoloženih prema Nemačkoj bio oštećen psihozom invazije »koja je zahvatila najšire krugove naroda«, a isto tako i stalnim akcijama partizanskih snaga koje su odlučno istupale protiv saradnika sa Nemcima. Najbolji saradnik sa nemačkim vojnim, političkim i obavestajnim organima u Albaniji bio je ministar unutrašnjih poslova Džafer Deva, koji je izrazio spremnost da u saradnji sa nemačkim oružanim snagama preduzme radikalne mere za »unutrašnje smirivanje Albanije«.⁶⁵

»Relativni suverenitet« Albanije i odnosi nemačkih vojnih vlasti i tiranske vlade

Da bi bio olakšan položaj progermanski nastrojenih ličnosti i zvaničnih državnih organa vlasti i da bi njihovom položaju bio dat bar privid samostalnosti u odlučivanju, a njihova saradnja sa Nemačkom prikazana kao koliko-toliko ravnopravan odnos između dve države, nemačka diplomatska služba je nastojala da se izbegnu takve forme organizacije nemačkih vojnih vlasti u Albaniji koje bi podsećale na vojnu okupaciju. Nojbafer piše da je to bio uslov Mehdiya Frašerija da dođe u Albaniju i prihvati funkciju u Namesničkom veću. Njemu je obećano da će Albanija biti nezavisna država i da se nemačke vojne vlasti neće mešati u poslove albanske vlade. Kad je postao predsednik Namesničkog veća, on je sa Nojbaferom nastavio razgovore o regulisanju položaja Albanije i Nemaca u njoj. Predložio je da Nemačka prizna albansku neutralnost. Tu neutralnost Frašeri je obrazložio kao »relativnu neutralnost«, koja bi bila modifikovana tako što bi nemačka vojska prisutna u Albaniji bila smatrana gostom koji se tu nalazi samo iz vojne neophodnosti, što ne ometa albansku neutralnost u odnosu na zaraćene strane. Pored toga Frašeri je naglasio da će se vlada suprotstavljati svakoj delatnosti agenata, koja ugrožava unutrašnji mir, ali, ako nemački neprijatelji nastupe na albanskoj teritoriji u borbenim grupama koje imaju karakter ratnih jedinica, onda će vlada zadržati neutralan stav.⁶⁶

Na ovaj Frašerijev predlog Nojbafer je odgovorio definicijom »suverenosti« »Velike Albanije«. On je podvukao da je u takvim uslovima i suverenitet albanske države samo relativan. Prema njemu nemačka vojska, kao prijatelj Albanije, traži prijateljski tretman u zemlji u koju je došla samo zbog ratne neophodnosti. Nemačka vlada priznaje suverenitet Albaniji uz ograničenje

⁶⁵ PA, Staatssekretär, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa Ministarstvu inostranih poslova br. 140, Tirana, 5. XI 1943.

⁶⁶ Ova poslednja formulacija očigledno je imala u vidu iskrcavanje savezničkih trupa na albansko tle, što je očekivano kao bliska mogućnost. Proganjanje agenata je, pak, bilo usmereno protiv narodnooslobodilačkog pokreta, čijim snagama nije priznavan karakter »borbenih jedinica«, odnosno, status neprijateljskih trupa, pa se vlada otvoreno angažovala u borbi protiv njih zajedno sa nemačkom vojskom, kao protiv »izazivača nemira u zemlji«.

da će istupiti protiv svake albanske vlade koja bi podržavala nemačke ratne protivnike.⁶⁷ Ovu formulu o »relativnoj neutralnosti« i »relativnom suverenitetu« prihvatio je i Hitlerov Glavni stan. To je odgovaralo Nemačkoj, jer je, na jednoj strani, obavezivalo albansku vladu da obezbedi »prijateljski tretman« prema nemačkim trupama kao gostu, što znači da se bori protiv onih koji tako ne postupaju, a na drugoj strani, Nemačka je zadržala pravo da može smeniti svaku vladu za koju smatra da ne radi u njenom interesu.

U skladu sa ovakvim stavom na teritoriji »Velike Albanije« nije organizovan nemački okupacioni aparat. Na početku je Vrhovna komanda Vermahta uputila u Albaniju generala Gajba (Geib) u svojstvu vojnog zapovednika (Militärbefehlshaber), kao u svakoj okupiranoj teritoriji. Pošto je to bilo u suprotnosti sa koncepcijom »nezavisne« i »neutralne« Albanije, Nojbaher je hitno intervenisao kod komandanta Jugoistoka feldmaršala fon Vajksa, a isto tako i preko Ministarstva inostranih poslova da se od OKW traži da izmeni odluku. Ovo je OKW prihvatila i general Gajb je bio naimenovan za nemačkog opunomoćenog generala u Albaniji (Deutsche Bevollmächtigte General in Albanien).⁶⁸

Kompetencije nemačkog opunomoćenog generala u Albaniji nisu bile odmah regulisane. Generalni konzul u Tirani Šlip predložio je 5. oktobra Ministarstvu inostranih poslova da opunomoćeni general dobije i izvršnu vlast u Albaniji. Za ovaj svoj predlog on se pozvao na saglasnost specijalnog opunomoćenika za Jugoistok Nojbahera. Kako je to bilo suprotno nastojanjima da se Albanija prikaže kao samostalna država, na čiju su teritoriju ušle nemačke trupe samo zbog ratne potrebe, Ministarstvo inostranih poslova je tražilo razjašnjenje ovog predloga od Nojbahera. Nojbaher je hitno odgovorio da je njegova saglasnost bila samo u smislu da opunomoćenom generalu u Albaniji treba dati pravo okupljanja svih ekonomskih i administrativnih vojnih kompetencija u odnosu na nemačke vojne organe u Albaniji, a ne i u odnosu na albansku vladu.⁶⁹ On je zamolio i generalnog konzula Šlipa da ispravi svoj predlog, pa je Šlip 7. oktobra precizirao da se njegov predlog odnosi na davanje izvršne vlasti opunomoćenom generalu u odnosu na sve nemačke vojne organe u Albaniji, a da svu ostalu vlast u zemlji zadrži albanska vlada.⁷⁰

Ovako modifikovan predlog Ministarstvo inostranih poslova dostavilo je Vrhovnoj komandi oružanih snaga. Međutim, Vrhovna komanda je ostala na svom ranijem stanovištu da izvršna vlast u Albaniji pripada operativnom komandantu generalu Rendulicu, pa da njemu treba podneti predloge za pridržavanje jedinstvenih političkih kriterija u odnosima nemačkih trupa prema albanskom stanovništvu i albanskim organima vlasti.⁷¹

⁶⁷ H. Neubacher, n. d. 113.

⁶⁸ Isto, 110, PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 100, Beograd, 23. IX 1943.

⁶⁹ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 1128, Beograd, 8. X 1943.

⁷⁰ PA Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Šlipov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 74, Tirana, 7. X 1943.

⁷¹ Isto.

Nemačka vrhovna komanda nameravala je da uskoro postavi opunomoćenog generala u Albaniji kao teritorijalnog zapovednika (Territorialbefehlshaber) i da na njega prenese izvršnu vlast koja bi ostala sve dotle dok albanska vlada ne bude mogla da garantuje funkcionisanje državnog aparata u meri u kojoj je to bilo neophodno za bezbednost nemačkih trupa.⁷² Ovo je očigledno značilo da bi opunomoćeni general imao vlast ne samo nad nemačkim vojnim organima u Albaniji već i nad albanskim državnim organima. Zato je Ministarstvo inostranih poslova hitno tražilo mišljenje od generalnog konzula Šlipa da li su u Albaniji ispunjeni uslovi da se vlast opunomoćenog generala u Albaniji ograniči na nemačke vojne organe, odnosno da li albanska vlada i njeni podređeni organi imaju dovoljnu kontrolu u Albaniji da bi se nemačka vojska mogla osloniti na to.⁷³ U raspoloživoj arhivskoj građi nije pronađen odgovor generalnog konzula Šlipa, ali on je sigurno bio pozitivan,⁷⁴ jer je kompetencija nemačkog opunomoćenog generala ograničena na nemačke vojne organe u Albaniji. Radi obezbeđenja, Nemačka vrhovna komanda je zadržala ogradu da u slučaju ako albanska vlada postane radno nesposobna ili u slučaju većih oružanih borbi, a naročito neprijateljskog iskrcavanja na albansku obalu, vrhovni komandant Jugoistoka može da ovlasti nemačkog opunomoćenog generala da preuzme i svu izvršnu vlast na teritoriji »Velike Albanije«.⁷⁵

I pored ovako određenih kompetencija nemačkog opunomoćenog generala, u praksi je često dolazilo do njihovog kršenja. Mnogi podređeni nemački vojni organi direktno su se obraćali Izvršnom odboru koji je vršio funkcije privremene vlade. To je uzelo takve razmere da se ovaj 15. oktobra 1943. godine obratio protestnim pismom nemačkom generalnom konzulu. Tim povodom Nojbaherov predstavnik u Tirani, kapetan Lange, konstatovao je da nemačka organizacija rukovođenja u Albaniji ne vodi računa o postojećem stanju, dovodi do paralelizma nadležnosti na više koloseka i stvara sve veće teškoće. On je smatrao da za opunomoćenog generala u Albaniji ne postoji dovoljan delokrug i da on zbog toga nastoji da proširi svoje kompetencije i na političko vođstvo. Zato je ukazivao da je nepotrebno postojanje takve institucije u Albaniji, već da se umesto toga uvede neka vrsta vojnog atašea sa proširenim ovlašćenjima, ili obrazuje politički štab pri 21. brdskom korpusu, sa načelnikom koji bi bio najviše u činu pukovnika, i to za slučaj da vojna ađutantura ne bi udovoljavala zadacima koji joj se postavljaju. Sem toga, on je kao celishodno predlagao isključenje svih neposrednih intervencija

⁷² PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram *Ministarstvo inostranih poslova* generalnom konzulu u Tirani, br. 1618, specijalni voz, 8. X 1943.

⁷³ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram *Ministarstva inostranih poslova* Nojbaheru, br. 1630, specijalni voz »Vestfalija«, 9. X 1943.

⁷⁴ To je precizno rečeno u pomenutom telegramu od 7. oktobra kao i u Nojbaherovom telegramu od 8. oktobra (vidi nap. 70 i 71).

⁷⁵ Herzog Herbert, Grundzüge der deutschen Besatzungsverwaltung in den ost- und südeuropäischen Ländern während des zweiten Weltkrieges. *Studien des Instituts für Besatzungsfragen in Tübingen* zu den deutschen Besetzungen in d. zweiten Weltkrieg. Rukopis umožen na geštetneru korišćen u *Staatsbibliothek* u Minhenu, 53.

sa strane, kao na primer naređenja OKW, bez prethodnog stupanja u kontakt sa odgovarajućim nemačkim organima u Albaniji.⁷⁶

Specijalni opunomoćenik za Jugoistok Nojbaher telegrafisao je kapetanu Langeu da je saobraćanje podređenih nemačkih vojnih organa sa privremenom vladom nedozvoljeno, jer to znači onemogućavanje njenog normalnog funkcionisanja. On je naglasio da je saobraćanje sa vladom u principu rezervisano za predstavnika Ministarstva inostranih poslova (generalnog konzula u Tirani) u saradnji sa specijalnim opunomoćenikom za Jugoistok. Za nemačkog opunomoćenog generala precizirao je da ima zadatak da štiti interese nemačkih oružanih snaga na teritoriji Albanije i da u tom cilju u konkretnim pitanjima kontaktira sa određenim resorima albanske vlade, kao sa Ministarstvom saobraćaja, Ministarstvom rata, Ministarstvom bezbednosti itd. Ovo znači da opunomoćeni general nije mogao da kontaktira sa albanskom vladom u političkim pitanjima, što je Nojbaher zadržavao za sebe. Da bi se izbegla praksa da podređeni nemački vojni organi direktno istupaju pred albanskim vladinim organima, Nojbaher je predlagao da se pri opunomoćenom generalu osnuje organ za vezu, preko koga bi se sprovodile ove intervencije uz uključanje odgovarajućih resora. Mimo toga organa za vezu ne bi smelo da dolazi do pismenih ili ličnih intervencija nemačkih vojnih organa kod članova albanske vlade. Nojbaher je odbijao ideju o stvaranju političkog štaba pri 21. alpskom korpusu, naglašavajući da je, shodno Hitlerovoj odluci, političko rukovođenje isključiva nadležnost specijalnog opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok.⁷⁷ Međutim, i pored ovako precizno razgraničenih kompetencija paralelnost nemačkih vojnih i političkih organa i mešanje vojnih organa u političko odlučivanje nije bilo izbegnuto. Dolazilo je čak i do suprotnih stavova, zbog toga što je pored opunomoćenog generala, Nojbaherovog predstavnika kapetana Langea, generalnog konzula Šlipa, majora Šajgera, postojao još i opunomoćenik rajhsfirera SS Himlera, SS-general Fictum (Fitzthum), kao samostalni organ odgovoran direktno Berlinu, kao što je uostalom bio slučaj i sa majorom Šajgerom i njegovim štabom. Tako je došlo do neusaglašenih poteza u slučaju regrutovanja dobrovoljaca za SS i druge vojne jedinice u Albaniji, kojom prilikom su vojni predstavnici ignorisali stav Ministarstva inostranih poslova i Glavne uprave SS.⁷⁸

Teškoće su postojale i zbog toga što teritorija »Velike Albanije« nije bila strogo izdvojena kao vojno-upravno područje. U početku je bilo predviđeno da Crna Gora i »Velika Albanija«, kao jedno područje budu pod kompetencijom jedinstvenih nemačkih vojnih organa. U skladu sa ovakvim stavom i general Gajb je u svoju kompetenciju dobio i Crnu Goru. On je, u stvari, najpre bio naimenovan kao opunomoćeni nemački general za Albaniju i Crnu Goru, odnosno za celu teritoriju koja je bila pod italijanskom okupacijom. Ovo je uskoro izmenjeno kao nesvršishodno,⁷⁹ ali ni tada nije

⁷⁶ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram kapetana Langea Nojbaheru, br. 86, Tirana, 15. X 1943.

⁷⁷ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram kapetanu Langeu, br. 165, specijalni voz, 18. X 1943.

⁷⁸ Vid. str. 156—157.

⁷⁹ Herzog Herbert, n. d., 53.

izvršeno potpuno teritorijalno razgraničenje kompetencija nemačkih vojnih organa na teritoriji »Velike Albanije« i Crne Gore. Na jugu Albanije ostala je prva alpska divizija iz sastava 22. alpskog korpusa, čiji je štab bio u Crnoj Gori. Kapetan Lange je predlagao da se prva alpska divizija stavi pod komandu štaba 21. alpskog armijskog korpusa, jer drugačije nije moglo da se utiče na njeno držanje, za koje kaže da ne vodi računa o političkim intencijama o formalnom očuvanju atributa »nezavisnosti« i »suvereniteta« albanske države.⁸⁰

Na drugoj strani, nemačkim vojnim jedinicama stacioniranim u Crnoj Gori davani su albanski franci za nabavku robe u Severnoj Albaniji. Kapetan Lange je ustao protiv takve prakse i tražio da nemački predstavnik u Albaniji dobije jasno odlučujuću ulogu u ekonomskim pitanjima i učešće u vojnim pitanjima, što znači da bez njegove saglasnosti organi sa drugog područja ne bi mogli da preduzimaju akcije na teritoriji »Velike Albanije«.⁸¹

Specijalni opunomoćenik za Jugoistok Nojbaher bio je saglasan sa gledištem kapetana Langea i predložio je da se feldkomandantura Crne Gore podigne na rang Više feldkomandature (Oberfeldkommandatur), koja bi bila neposredno potčinjena vojnom komandantu za Jugoistok.⁸²

Pitanje demarkacione linije prema bugarskoj okupacionoj zoni

Kao što nije bila zadovoljna demarkacionom linijom prema Srbiji, Italija nije bila zadovoljna ni linijom prema bugarskoj okupacionoj zoni u Makedoniji i na Kosovu. Ona se naročito suprotstavljala nemačkoj nameri da pusti bugarske trupe u srez Podujevo. Tim povodom grof Čano je 28. marta 1942. godine predao nemačkoj ambasadi u Rimu notu u kojoj je naglasio da je vest da srez Podujevo treba da bude stavljen pod okupaciju bugarskih trupa izazvala veliko uznemirenje među albanskim stanovništvom. On je opominjao da kod ulaska bugarskih trupa u ovaj srez treba računati sa otporom mesnog albanskog stanovništva, koji može da se pretvori u »opasni mali rat« između Bugara i Albanaca, što bi išlo u prilog ustaničkom pokretu. Čano je tražio da u srezu Podujevo ostanu nemačke trupe, a ako to nije moguće, da ta teritorija bude predata italijanskim trupama.⁸³

Istovremeno, nisu prestale ni italijansko-bugarske suprotnosti oko demarkacione linije na Šar-planini. Italijani su stalno pokušavali da pomere ovu liniju na zapad i da se domognu rudnika hroma Jezerina bez obzira na ranije sporazume. To je dovelo do incidenata i međusobnih optuživanja Italije i Bugarske. Da bi se to otklonilo, bio je 28. juna 1942. godine u Prizrenu potpisan sporazum između italijanskog generala Spatoka (Spatocco) i koman-

⁸⁰ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 86, Tirana, 15. X 1943.

⁸¹ Isto.

⁸² Isto kao nap. 77.

⁸³ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram ambasade u Rimu *Ministarstvu inostranih poslova* br. 1026, Rim, 28. III 1942.

danta bugarske 5. armije generala Bojdeva, da će obe strane poštovati postojeću demarkacionu liniju na ovom području.⁸⁴

Ni ovaj sporazum, međutim, nije otklonio dalje suprotnosti oko ovog sektora. Uskoro je došlo do novog sukoba. Jedinice bugarske 5. armije zaposele su 12. avgusta Gornje Selo i Mušnikovo na Šar-planini, 20 km severno od Tetova. Prema podacima italijanske Vrhovne komande ovo je usledilo po naređenju bugarskog Ministarstva rata. Bugarska vlada obavestila je italijansku vladu da bugarske trupe imaju zadatak da posednu teritoriju do linije Sušice (6 km severno od sela Štrpce) — Mušnikovo (3 km zapadno od Gornjeg Sela) — Crni Breg (kota 2587), jugozapadno od Gornjeg Sela. Ovo je prema bugarskom tumačenju trebalo da bude pravac pružanja »bečke linije«. Međutim, Italija se nije slagala sa ovim pravcem. Po njenom tumačenju »bečka linija« je išla istočnije, i to pravcem: Gatnje (11 km severozapadno od Kačanika) — kota 1507 (6 km severozapadno od Gatnje) — istočno od Sušice — dolinom reke 1,5 km istočno od Orličeva — istočno od Jažince — 4 km istočno od Gornjeg Sela — 1,5 km istočno od kote 2587 (Crni Breg) — Neprošteno.⁸⁵

Iz ovoga se vidi da su Italijani smatrali da su bugarske trupe posedanjem Gornjeg Sela povredile »bečku liniju«. Maršal Kavalero (Cavallero) obavestio je nemačkog generala pri Italijanskoj vrhovnoj komandi da je Musolini bio jako razljućen zbog ovog bugarskog prodora i da je naredio da se upotrebi oružje i puca protiv svakog bugarskog vojnika koji prekorači demarkacionu liniju (prema italijanskoj verziji). Maršal Kavalero je tvrdio da je na njegovo insistiranje Musolini odustao od ovog naređenja, ali da je naredio da se pojačaju italijanske jedinice na ovom sektoru i da u slučaju novog prekoračenja demarkacione linije od strane bugarskih vojnika upotrebe oružje.⁸⁶

Kavalero je tražio da Nemačka vrhovna komanda hitno posreduje i da se ovaj incident reši diplomatskim putem. I italijanski oficir za vezu u Kosovskoj Mitrovici ukazivao je nemačkoj Krajskomandanturi na opasnost od ozbiljnih graničnih sukoba na Šar-planini, jer obe strane prete upotrebom oružja, što se u izvesnim slučajevima već dogodilo.⁸⁷

Nemački poslanik u Sofiji Bekerle (Beckerle) i vojni izaslanik Gede (Göde) intervenisali su u bugarskom Ministarstvu rata. Bekerle je javljao da je u Ministarstvu rata dobio obaveštenje da su bugarske trupe samo ponovo posele granične karaule koje su bile u toku zime evakuisane i da nije izvršena nikakva povreda demarkacione linije.⁸⁸ Vojni izaslanik je bio mnogo odre-

⁸⁴ Isto, šifrovani telegram *OKW Ministarstvu inostranih poslova* br. 002826 od 16. VIII 1942.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Kavalero je izjavio nemačkom generalu da se Musolini ljuti zato što Bugari, iako nisu učestvovali u borbama na Balkanu u aprilskom ratu 1941. godine, postavljaju zahteve na teritorije koje su osvojili Italijani.

⁸⁷ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, telegram poslanika Bekerlea *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 1391, Sofija, 15. VIII 1942.

⁸⁸ PA, Isto, Banclerov telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 1235, Beograd, 16. VIII 1942.

đeniji. On je izveštavao da Gornje Selo vrlo jasno leži istočno od demarkacione linije, što je i od strane nemačke 2. armije potvrđeno Bugarima. On tvrdi da Italijani, u stvari, u svojim nastojanjima da pomere »bečku liniju« na istok sve do rudnika hroma Jezerina već više meseci protivpravno drže dve pešadijske čete u blizini ovog rudnika na neosporno bugarskoj okupacionoj teritoriji.⁸⁹

Posle kapitulacije Italije za Nemačku više nije igrala ulogu izmena demarkacione linije između Srbije i »Velike Albanije«. Ekonomski argumenti koji su iznošeni u toku prethodne dve godine sada su otpali, jer je rudnik uglja Obilić, kao i sva druga rudna nalazišta na Kosovu, došao pod direktnu nemačku kontrolu. Politički razlozi koje su Nemci potezali u toku pregovora sa Italijom tokom 1941. i 1942. godine, da bi Srbiji trebalo priključiti Kosovo Polje zbog njegovog istorijskog značaja, niko više nije pominjao.⁹⁰ To pokazuje da su se i iza ove parole krili ekonomski interesi za dobijanje rudnika u graničnom pojasu.

Nepotezanje pitanja demarkacione linije na Kosovu prema Srbiji i prema bugarskoj okupacionoj zoni u Makedoniji i na delu Kosova predstavljalo je i rezultat vojne slabosti Nemačke. Nemačka vrhovna komanda je otvoreno pisala da ne raspolaže dovoljnim vojnim efektivima za suzbijanje narodno-oslobodilačkog pokreta i za organizovanje odbrane Jadranske obale protiv eventualne anglo-američke invazije, pa je predlagala da se političkim potezima pridobije Albanija za saradnju.⁹¹

Već 21. avgusta 1943. godine državni sekretar Ministarstva inostranih poslova Šteengraht (Steengracht) izveštavao je da Nemačka može da iskoristi mržnju Albanaca prema Italiji za formiranje vlade koja će biti spremna da sarađuje sa Nemačkom, pod uslovom ako ova prizna »nezavisnost« Albanije u tadašnjim granicama,⁹² što znači »Velike Albanije«.

Ni posle sporazuma između generala Bojdeva i generala Dalmaca (Dalmazzo) od proleća 1943. godine Bugarska nije prestala da traži ispravku demarkacione linije. Ona je naročito pokazivala interesovanje za Tetovo, Gostivar i Sv. Naum na Ohridskom jezeru. Generalni konzul u Tirani Šlip izveštavao je Ministarstvo inostranih poslova da je iz razgovora sa bugarskim generalnim konzulom u Tirani zaključio da se Bugarska nosi mišlju da u pogodnom momentu okupira ove oblasti. On je opominjao da bi ovakav razvitak događaja u najvećoj meri otežao mogućnost zadovoljavanja Albanije i izazvao nezadovoljstvo i uzbuđenje koje bi bilo upravljeno protiv Nemačke,

⁸⁹ PA, Isto, telegram Vrhovne komande Vermahta Ministarstvu inostranih poslova br. 02318/42 od 16. VIII 1942.

⁹⁰ Pokušaji Nedićeve vlade da postigne ispravku granice su sada odbijeni, jer se *Ministarstvo inostranih poslova* plašilo da svaka izmena postojećih demarkacionih linija može da pokrene velike izmene i neželjene probleme Nemačke sa njenim satelitima.

⁹¹ Anatomie der Aggression, dok. br. 42, str. 196, Vid. nap. 9.

⁹² PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, telegram državnog sekretara Šteengrahta ministru inostranih poslova, specijalni voz, 21. VIII 1943.

jer bi ona bila smatrana odgovornom za ovakvu bugarsku akciju. Šlip je ukazivao da bi i privremena okupacija teritorija preko demarkacione linije (»bečke linije«) od strane bugarskih trupa imala iste negativne posledice za stav Albanaca prema Nemačkoj i dovela do ozbiljnih nemira i sukoba između Bugarske i Albanije.⁹³

Kad je Italija kapitulirala, Hitler je zatražio da bugarska vojska okupira Albaniju, a da na teritoriji zapadne Makedonije uspostavi vojnu vlast.⁹⁴ Međutim, iako je bugarska vlada bila zainteresovana da anektira i zapadni deo Makedonije, koji je bio pod italijanskom okupacijom, u kom cilju je izvršila i određene pripreme koncentrišući trupe duž demarkacione linije u pravcu Tetova i Struge, ona nije bila spremna da preuzme veliko vojno angažovanje na teritoriji Albanije, pored dotadanjeg angažovanja u Srbiji, Makedoniji i Trakiji.⁹⁵

Specijalni opunomoćenik za Jugoistok Nojbaher ustao je protiv namere da se bugarska vojska upotrebi za obezbeđenje pozadinskih puteva nemačkih trupa koje su ušle na Kosovo, u zapadnu Makedoniju i Albaniju posle kapitulacije Italije. Umesto toga on se zalagao da za svrhu obezbeđenja budu upotrebljene albanske nacionalističke reakcionarne snage.⁹⁶

Na koncu je usvojen stav da, zbog obećanja davanja »nezavisnosti« Albaniji, za prvo vreme nije poželjno da bugarske trupe okupiraju delove teritorije preko »bečke« demarkacione linije. Iz ovakve formulacije se vidi da je pitanje granične linije za Nemce i dalje ostalo otvoreno i da eventualna buduća upotreba bugarskih trupa u Albaniji nije bila isključena. Međutim, Bugarska je ipak iskoristila kapitulaciju Italije da proširi svoju okupacionu zonu. Njene trupe anektirale su dvadesetak sela na teritoriji Prespe (od sela Leskovec do sela Krani).⁹⁷

Istovremeno s akcijom u okolini Prespe, bugarske jedinice su 12. septembra 1943. godine prodrle preko demarkacione linije i zaposle tačke koje je dotle držala italijanska vojska na sektoru od Vranja do Šar-planine. Ovo je dovelo do graničnih sukoba i borbi između bugarskih trupa i Albanaca. Pošto je bio obavešten o ovim sukobima od nemačkog oficira za vezu pri štabu bugarske 3. armije u Sofiji, u toku noći između 12. i 13. septembra,

⁹³ PA, Isto, telegram ambasade u Rimu *Ministarstvu inostranih poslova*, dostavlja sadržaj izveštaja generalnog konzula Šlipa, br. 4206, Rim, 23. VIII 1943.

⁹⁴ V. Brezovski, n. d., 197. Prema pisanju V. Toškove, Nemci su tražili od Bugarske da uputi svoje trupe u Albaniju zajedno sa nemačkim trupama, otprilike do sredine albanske teritorije da bi služile za obezbeđenje aerodroma do linije Peć—Argirokastro. Nemci su postavljali zahteve i za pojačanje bugarskih trupa u Trakiji i Egejskoj Makedoniji radi odbrane ovih obala od eventualne invazije saveznika, ali je i te zahteve bugarska vlada odbijala iz straha da to ne utiče na suviše veliko umanjeње trupa unutar Bugarske i na već okupiranim predelima. (Vitka Toškova, B'lgarija i voennopolitičeskite planove na germanskija imperializm na Balkanite prez 1943, 498.)

⁹⁵ V. Brezovski, n. d., 197, V. Toškova, n. n. 489.

⁹⁶ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd, 1, Nojbaherov telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 921, Beograd, 9. IX 1943.

⁹⁷ V. Brezovski, n. d., 197, Gligor Todorovski, Neka pitanja iz okupacije zapadne Makedonije 1941—1944, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 2/1964, 35.

nemački vojni ataše u Sofiji, Gede, odmah je intervenisao u bugarskom Generalštabu, gde je dobio informaciju da Generalštab nije naredio pomeranje trupa na Kosovu. On je posle toga, preko oficira za vezu, intervenisao i kod komandanta 5. bugarske armije generala Bojdeva, koji je priznao da je pomeranje trupa na sektoru njegove armije naredio samoinicijativno i obećao da će odmah dati naređenje za povlačenje na dotadašnju demarkacionu liniju.⁹⁸

Nekoliko dana kasnije (18. septembra 1943) bugarski poslanik u Berlinu Zagorov preneo je poruku bugarske vlade da je »bugarsko« stanovništvo u graničnom pojasu zapadne Makedonije izloženo albanskim progonima i da bugarska vlada namerava da ova nemirna područja zaposedne svojim trupama radi zaštite »svog« stanovništva. Ona je tražila da se nemačka vlada saglasi sa ovim. Pošto je Ribentrop bio u Hitlerovom Glavnom stanu (Vučja jama), Zagorova je primio državni sekretar u Ministarstvu inostranih poslova Šteengraht, koji je tražio precizno obaveštenje o kojim se to teritorijama radi i kakve razmere imaju pomenuta proganjanja. To poslanik Zagorov nije mogao da kaže. On je samo izneo kao svoje lično mišljenje da se verovatno radi o teritoriji koju je bugarska vlada tražila od Italijana i o čemu su već ranije vođeni razgovori.⁹⁹ Šteengraht je odgovorio da nemačka vlada nema obaveštenja o progonima na ovoj teritoriji, jer su držanje reda preuzele nemačke cružane snage. On je tražio od Zagorova da bugarska vlada tačno precizira obim planirane akcije i teritoriju na koju reflektira. Ovoga puta Zagorov je odgovorio da se radi o rejonu Struge i Sv. Nauma. Šteengraht je ovu izjavu odmah dostavio Ribentropu u Vučju jamu. On je izneo mišljenje da bi možda bilo dobro da se rejon Struge i Sv. Nauma obeća Bugarskoj, kako bi time nova bugarska vlada¹⁰⁰ Božilova bila jasno i čvrsto vezana uz Nemačku i kako bi joj se na početku njenog funkcionisanja pribavio autoritet pred bugarskim narodom.¹⁰¹

Bugari su u stvari reflektirali na celu teritoriju zapadne Makedonije, koja je po »bečkoj« liniji ostala pod okupacijom Italije, odnosno bila uključena u sastav »Velike Albanije«. Bugarski okupacioni organi u Makedoniji preduzimali su mere da organizuju pisanje peticija od strane udruženja izbeglica iz Makedonije pod italijanskom okupacijom, u kojima se traži da se ova teritorija pripoji Bugarskoj. Upravo sredinom septembra 1943. godine došla je nemačkom poslaniku u Sofiji Bekerleu delegacija predstavnika iz Tetova, Gostivara, Galičnika, Kičeva, Debra i Struge da traži podršku Nemačke za

⁹⁸ PA, *Staatssekretär*, Albanien, Bd. 1, telegram vojnog izaslanika u Sofiji Gede a *Vrhovnoj komandi Vermahta* (preko *Ministarstva inostranih poslova*) br. 1424, Sofija, 13. IX 1943.

⁹⁹ Vidi o tome Gligor Todorovski, *Megusobnite odnosi na Italija i Bugarija od 1941—1943 godina vo vrska so zapadna Makedonija*, *Razvitok na drzavno-sta na makedonskiot narod*, Skopje, 1966, 409.

¹⁰⁰ Radi se o vladi Dobri Božilova, koja je formirana 14. IX 1943. posle ostavke vlade Bogdana Filova i smrti kralja Borisa (vidi o tome V. Toškova, n. n., 490).

¹⁰¹ PA, *Staatssekretär*, Albanien, Bd. 1, telegram Steengrachta ambasadoru Sonlajtneru (Vučja jama) br. 415, Berlin, 18. IX 1943.

prisajedinjenje ovih krajeva Bugarskoj.¹⁰² Nesumnjivo je da je ova akcija imala za cilj da posluži kao opravdanje za korake bugarske vlade preko njenih diplomatskih predstavnika, koji su u Berlinu tražili zapadnu Makedoniju.

Narednog dana je o pitanju bugarskih tačno nedefinisanih teritorijalnih revandikacija informisan i specijalni opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok Nojbaher, koji se 19. septembra nalazio u Hitlerovom Glavnom stanu. On je u povodu bugarskih zahteva ostavio jednu belešku za Ribentropa u kojoj je predlagao da se kao privremena odluka o ovom pitanju usvoji stav da nije poželjno pokretanje graničnih pitanja, pa ni pitanje granica Bugarske prema Albaniji. Ovo je obrazložio time što je i Milan Nedić u ovom smislu dobio vrlo određenu nemačku izjavu i što bi teritorijalno oštećenje nove »nezavisne Albanije« nanelo veliku štetu nemačkoj politici i njenom cilju da iskoristi albanske nacionalističke snage kao oslonac nemačkih trupa na teritoriji Albanije.¹⁰³ Zato je on preporučio da se bugarskom poslaniku odgovori da nemačka vlada želi prijateljsko razjašnjavanje graničnih pitanja između Bugarske i Albanije, ali u jednom kasnijem i pogodnijem trenutku.¹⁰⁴

Nakon povratka u Beograd Nojbaher je telegrafisao Berlinu da iz Tirane ima izveštaje o vrlo aktivnoj engleskoj i komunističkoj propagandi protiv Nacionalnog komiteta i da u gradovima postaju sve vidljivije anglofilske snage. To je slabilo položaj nove »vlade« koja bez nemačke podrške nije mogla da se održi. Zato je Nojbaher ponavljao nužnost isključenja svih teritorijalnih pitanja koja bi mogla da padnu na teret nacionalističke vlade u Tirani, jer bi takav neuspeh na spoljnjem planu, povezan sa jakom propagandom aktivnošću neprijatelja, značio dalje slabljenje pozicija tiranskog satelitskog režima unutar Albanije, što bi bilo nepodnošljivo za nemačke vojne ciljeve. On je javljao da nema obaveštenja o nemirima u graničnim oblastima na koje Bugarska reflektuje i da je preduzeo potrebne mere da Abver u ovim oblastima uspostavi svoju mrežu za prikupljanje obaveštenja o stanju i raspoloženju naroda.¹⁰⁵

Narednih dana Nojbaher je boravio u Tirani i ukazao je privremenoj vladi da bi progoni »bugarskog« življa u graničnoj oblasti mogli da dovedu do ulaska »vanalbanskih snaga« radi uspostavljanja reda. Naročito je insistirao kod Džafera Deve da preko svojih pouzdanih ljudi hitno zavede red u zapadnoj Makedoniji, jer u suprotnom, treba strahovati od neizbežnog ulaska bugarskih trupa.¹⁰⁶

¹⁰² V. Brezovski, n. d., 198. Vid. *Zbornik dokumenata o NOR*, II, 2, 141—145.

¹⁰³ Prema Nojbaherovom pisanju bugarske aspiracije odnosile su se na »severne albanske oblasti«, koje su u političkom pogledu veoma važne za Nemačku. (PA, kao nap. 104.)

¹⁰⁴ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, telegram državnog sekretara Šteengrahta Kabinetu ministra inostranih poslova, bez broja, Specijalni voz »Vestfalija«, 19. IX 1943.

¹⁰⁵ PA, isto, Nojbaherov telegram Ribentropu, lično, br. 1001, Beograd, 20. IX 1943.

¹⁰⁶ PA, isto, Nojbaherov telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 52, Tirana, 25. IX 1943.

Pošto privremena tiranska vlada nije imala nikakav pravi državni aparat u svojim rukama, nije mogla da preduzme nikakve efikasne mere. Zato je Nojbaher predlagao da u granične oblasti u Makedoniji budu upućena odeljenja kosovske milicije pod vođstvom nemačkih oficira.¹⁰⁷

Da bi se saniralo stanje na demarkacionoj liniji u zapadnoj Makedoniji, Nojbaher je predlagao da se na graničnoj liniji južno od Tetova, gde je došlo do međusobnih sukoba Bugara i Albanaca, sastanu bugarska i albanska komisija radi sporazuma o preduzimanju potrebnih mera za uspostavljanje reda. Kao stvaranje baze za ovakve pregovore, on je predviđao potrebu priznavanja »nezavisnosti« »Velike Albanije« od strane Bugarske. Ovo bi imalo mnogo veći značaj, kako je ukazivao Nojbaher, jer bi u slučaju jedne ozbiljne ratne akcije savezničkih trupa preko Albanije olakšavalo, ili bar učinilo lakše snošljivim, prisustvo bugarskih trupa na albanskoj teritoriji, koje bi zbog nedovoljnosti nemačkih snaga morale biti upotrebljene u najmanju ruku za umirenje pozadine. Međutim, i ovo je Nojbaher predviđao kao meru u krajnjoj nuždi. Kao glavni politički cilj on je podvlačio potrebu da se što je moguće pre stvore uslovi da ovaj zadatak obezbeđenja pozadine nemačkih trupa vrše albanske dobrovoljačke formacije.¹⁰⁸

Sredinom oktobra 1943. godine generalni sekretar bugarskog Ministarstva inostranih poslova izjavio je nemačkom poslaniku Bekerleu da se stanje u okruzima Tetovo, Gostivar, Kičevo, Debar i Struga i dalje zaoštava i da bugarska vlada nema poverenja u tiranski Nacionalni komitet, pa da zbog toga smatra neophodnim da zaštitu »bugarskog« stanovništva ovih okruga obezbede nemačke regularne trupe, i da bi u tom cilju trebalo ispitati mogućnost upućivanja u ova mesta nemačkih garnizona od sto do sto pedeset vojnika.¹⁰⁹

Nedelju dana kasnije bugarski poslanik u Berlinu Zagorov ponovo je preneo insistiranje bugarske vlade za upućivanje manjih nemačkih vojnih jedinica u pomenute okruge zapadne Makedonije. Ovoja puta njemu je odgovoreno da je Nojbaher preduzeo odgovarajuće mere i da će to biti regulisano.¹¹⁰ Može se reći da ovaj zahtev bugarske vlade za dislociranje nemačkih trupa u gradovima zapadne Makedonije pokazuje da je ona privremeno odustala od traženja aneksije ovih teritorija.

¹⁰⁷ PA, isto, Nojbaherov telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 2665, Atina, 28. IX 1943. Zbog bojazni od prodora bugarskih trupa preko demarkacione linije, vođa grupe pripadnika Balli Kombetara u Kičevu Mehail-Šehu Zajazi je u sporazumu sa narodnooslobodilačkim pokretom Makedonije zaposeo sa svojim ljudstvom ovu liniju u nameri da se suprotstavi pokušaju bugarskih trupa da je pređu. (Vidi Gligor Todorovski, Neki institucii vo zapadna Makedonija воведени во времето на okupacijata 1941—1944. godina, *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, Skopje, 2/1961, 100).

¹⁰⁸ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 2675, Atina, 29. IX 1943.

¹⁰⁹ PA, Isto, Bekerleov telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 1665, Sofija, 15. IX 1943.

¹¹⁰ PA, Isto, beleška državnog sekretara Šteengrahta o razgovoru sa bugarskim poslanikom, br. 496, Berlin, 22. X 1943. Prema podacima koje donosi Gl. Todorovski, u Tetovu, Gostivaru, Strugi, Debru i Kičevu bilo je ukupno 2.180 nemačkih vojnika i oficira i 32 pripadnika specijalnih jedinica Abwehra. (Gl. Todorovski, Neki podaci o okupaciji zapadne Makedonije 1941—1944, 38.)

*Pitanje regulisanja međunarodnog položaja »Velike Albanije«
posle proglašenja »nezavisnosti«*

Posle okupacije od strane Italije aprila meseca 1939. godine i proglašenja personalne unije sa Italijom bila je ukinuta albanska diplomatska služba i njena predstavništva u inostranstvu. Ugovorom od 3. juna 1939. godine izvršeno je sjedinjenje diplomatske i konzularne službe sa italijanskom, čime je u stvari, zastupanje albanskih interesa u inostranstvu preneto na italijansku diplomatsku službu.¹¹¹ Posle kapitulacije Italije ovaj ugovor je proglašen nevažećim. Međutim, Izvršni odbor nije bio u stanju da sam organizuje diplomatsku i konzularnu službu. To nije bilo ni moguće, jer sem Nemačke, nijedna druga zemlja nije priznala albansku »nezavisnost«, niti Izvršni odbor kao legalnu vladu. Zato se poverenik za spoljne poslove obratio 16. oktobra 1943. godine preko nemačkog Generalnog konzulata u Tirani nemačkom Ministarstvu inostranih poslova da Nemačka preuzme zaštitu albanskih interesa u inostranstvu. Kao najhitnije postavljeno je pitanje zaštite albanskih interesa u Bugarskoj. Izričito je traženo da nemačko Ministarstvo inostranih poslova instruiira svoje poslanstvo u Sofiji i konzulat u Skoplju, kao i druga konzularna predstavništva u Bugarskoj, da zastupaju interese albanske narodnosne grupe koja je živela na teritoriji pod bugarskom okupacijom. Tu se, pre svega, radilo o bugarskom zakonu od 10. juna 1942. godine, kojim je predviđeno prinudno iseljenje bivših jugoslovenskih državljana sa teritorije koju je okupirala i anektirala Bugarska, pre svega, na delovima Kosova i Makedonije, koji su optirali za državljanstvo neke druge države. U tu kategoriju spadao je veći broj Albanaca iz Makedonije, koji su se opredelili za albansko državljanstvo. Prema pomenutom zakonu rok za iseljenje takvih lica bio je 1. novembra 1943. godine. Prema ovom pismu albanskog Izvršnog odbora bugarska policija je počela da poziva Albance koji su se opredelili za albansko državljanstvo, da se pripreme za iseljenje sa »bugarske« teritorije do predviđenog roka. Zato je Izvršni odbor tražio da Nemačka posreduje »za povoljno sređivanje ovog pitanja« ili bar za njegovo odlaganje za nekoliko meseci.¹¹²

Nemačko Ministarstvo inostranih poslova je najpre sondiralo teren u Sofiji i tražilo od svog poslanika Bekerlea da dostavi izveštaj, da li i u kojoj meri, može da se udovolji želji albanskog Izvršnog odbora da se »u opreznom obliku« preuzme zastupanje interesa albanske narodnosne grupe i albanskih državljana u Bugarskoj, ali da to ni u kom slučaju ne sme da naškodi nemačkim odnosima sa Bugarskom.¹¹³

Bekerle je odgovorio da bi preuzimanje zaštite interesa albanskog življa u Bugarskoj od strane Nemačke stvorilo velike teškoće i neminovno nanelo štete nemačko-bugarskim odnosima. On je predviđao da bi, čim se sazna za

¹¹¹ Živko Avramovski, Italijanska okupacija Albanije i držanje jugoslovenske vlade, *Istorijski glasnik*, br. 1/1963, 26.

¹¹² PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova* br. 89, Tirana, 16. X 1943, dostavlja sadržaj pisma Nacionalnog komiteta.

¹¹³ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram *Ministarstva inostranih poslova* (potpis Altenburg) poslaniku u Sofiji, br. 1669, specijalni voz, 20. X 1943.

to, veliki broj Albanaca koji žive u Makedoniji pod bugarskom okupacijom, čiji je broj procenjen na 50.000—60.000 ljudi, istupio sa razno-raznim zahtevima i žalbama, koje dotle nisu iznošene. »Nezavisno od toga što Poslanstvo u Sofiji i Generalni konzulat u Skoplju, zbog velike oskudice osoblja, neće biti u stanju da ih obrađuje (žalbe i zahtevi Albanaca, Ž. A.), zbog duboke mržnje između Albanaca i Bugara jedva da će biti moguće izbeći da zastupanje (albanskih) interesa ne nanese trajne štete našim odnosima sa Bugarskom.«

Bekerle je izveštavao da je bugarska vlada odlučila da je prinudno iseljenje na osnovu Zakona o državljanstvu od 10. juna 1942. godine pomereno od 1. novembra 1943. na 1. aprila 1944. godine i da to odlaganje važi i za Albance, što umanjuje urgentnost albanskog zahteva za preuzimanje zastupanja albanskih interesa od strane Nemačke. Pošto su u toku bile teškoće u albansko-bugarskim odnosima zbog graničnih pitanja i uzajamnih optuživanja za zlostavljanje Albanaca, odnosno »Bugara«, u Makedoniji, Bekerle je smatrao da bi najbolje bilo da se izbegne preuzimanje zaštite albanskih interesa i sugerirao je da se zastupanje ovih interesa poveri Albancu Atlasu Kočiju, koji je do italijanske okupacije Albanije radio kao referent u italijanskom poslanstvu u Sofiji za obradu albanskih predmeta, a posle kapitulacije Italije stupio u vezu sa nemačkim poslanstvom. Bekerle je smatrao da bi Koči morao da uspostavi tesnu saradnju sa nemačkim poslanstvom, koje bi ga onda podržavalo kod bugarskih vlasti, ukoliko bi smatralo da je to potrebno.¹¹⁴

Na osnovu dobijenog mišljenja od poslanika Bekerlea nemačko Ministarstvo inostranih poslova zauzelo je stav odugovlačenja i nije odgovorilo na zahtev albanskog Izvršnog komiteta.

Uparedo sa zahtevom o preuzimanju zaštite albanskih interesa tiranski Izvršni odbor je tražio od nemačkog Ministarstva inostranih poslova uspostavljanje redovnih diplomatskih odnosa otvaranjem nemačkog poslanstva u Tirani, umesto generalnog konzulata koji je bio otvoren posle italijanske okupacije Albanije i proglašenja personalne unije kad je nemačko poslanstvo bilo ukinuto, čime je Nemačka priznala inkorporiranje Albanije u italijansku državu. Isto tako, Izvršni odbor je tražio sve od proglašenja »nezavisnosti« da nemačko Ministarstvo inostranih poslova posreduje kod nemačkih satelitskih država (Mađarske, Rumunije, Bugarske, NDH) da i one zvanično priznaju »nezavisnost« »Velike Albanije« i uspostave redovne diplomatske odnose.¹¹⁵

Jačanje narodnooslobodilačkog pokreta pod vođstvom Komunističke partije Albanije i uverenje narodnih masa u pobedu antihitlerovske koalicije slabilo je ionako slabe pozicije namesništva i vlade Redžepa Mitrovice. Nepriznavanje »nezavisnosti« od strane nemačkih savezničkih država još više je otežavalo položaj Namesništva i vlade. Zato je 24. novembra 1943. godine vlada Redžepa Mitrovice uputila zahtev za posredovanje nemačkom Ministarstvu inostranih poslova u vidu službene note. U ovoj noti bila je izražena

¹¹⁴ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram poslanika Bekerlea *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 1701, Sofija, 22. X 1943.

¹¹⁵ PA Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, bez broja, Tirana, 8. IX 1943.

nada tiranske vlade da bi se »s obzirom na tešku unutrašnju situaciju u kojoj se zemlja nalazi... priznavanje nezavisnosti od strane drugih država veoma povoljno odrazilo«. Naročito je insistirano na zvaničnom priznavanju od strane Bugarske, jer se očekivalo da bi to uticalo na uklanjanje sukoba zbog teritorijalnih pitanja, a u svakom slučaju na njihovo lakše regulisanje.

Nemački generalni konzul u Tirani Šlip potkrepio je ovaj zahtev albanske vlade, ističući da Nemačka ima interesa da vladi Redžepa Mitrovica pruži moralnu podršku u pomenutom smislu, jer joj je ona utoliko potrebija što je »njen uticaj poljuljan zbog uverenja u pobeđu neprijateljskih snaga koje vlada u najširim slojevima naroda, a naročito zbog komunističkog pokreta koji je do sada, kako izgleda, u neprestanom porastu«. ¹¹⁶

Tridesetog novembra 1943. godine predsednik vlade Redžep Mitrovica, koji je privremeno vršio i funkciju ministra inostranih poslova, ¹¹⁷ predao je generalnom konzulu Šlipu još jednu notu u kojoj je bio ponovljen zahtev za uspostavljanje normalnih diplomatskih odnosa između Albanije i Nemačke i za otvaranje nemačkog poslanstva u Tirani. ¹¹⁸

Pitanje otvaranja nemačkog poslanstva u Tirani bilo je razmatrano u Ministarstvu inostranih poslova u Berlinu. Ocenjeno je da je takva solucija prihvatljiva, ali je ipak pre zauzimanja konačnog stava zatraženo mišljenje specijalnog opunomoćenika za Jugoistok Nojbahera, kao najboljeg poznavaoca stanja u Albaniji. Nojbaher je u osnovi bio saglasan da se otvori nemačko poslanstvo u Tirani, ali je podvlačio da s takvim korakom ne treba žuriti. Zaključeno je, na osnovu ovakvog Nojbaherovog mišljenja, da će biti dovoljno ako se, u momentu koji bude ocenjen kao povoljan, generalni konzulat podigne na rang poslanstva, a dotadašnji generalni konzul Šlip odredi da rukovodi poslanstvom kao otpravnik poslova, što bi dozvolilo odlaganje imenovanja novog poslanika.

Veći problem predstavljalo je pitanje nemačkog posredovanja kod satelitskih država da i one priznaju albansku »nezavisnost«. U tom pogledu nemačko Ministarstvo inostranih poslova je pokazalo osetnu uzdržljivost. Bilo je ocenjeno da je ova molba albanske vlade »u izvesnoj meri opravdana«. Međutim, pri tome se ovakva mogućnost strogo ograničava na pet satelitskih zemalja: Bugarska, Rumunija, Mađarska, NDH i Slovačka. Odgovarajuće službe u Ministarstvu inostranih poslova smatrale su da ni u kom slučaju nije preporučljivo da se takvo posredovanje preduzima kod neutralnih država ili kod Musolinijeve »republikanske fašističke vlade« u severnoj Italiji. Međutim, i za ovo se tražilo prethodno sondiranje kod pomenutih vlada, da bi se znalo na kakav bi prijem naišao nemački korak za posredovanje.

Tiranska vlada je u ovom pitanju pokušala da pokaže i izvesnu samostalnost u nastupanju. Državni podsekretar u Ministarstvu inostranih poslova Vehbi Frašeri je posredstvom bugarskog generalnog konzula u Tirani uputio vladama Švajcarske i Turske note, u kojima je izneo saopštenje o ponovnom

¹¹⁶ PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, bez broja, Tirana, 24. XI 1943.

¹¹⁷ Redžep Mitrovica je preuzeo resor ministra inostranih poslova privremeno, pošto je Mehmed Konica odbio da uđe u vladu. (Vidi str. 133.)

¹¹⁸ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova* br. 196, Tirana, 30. XI 1943.

uspostavljanju albanske nezavisnosti. U notama je bila naglašena i albanska neutralnost u ratu. Ovaj potez bio je učinjen bez znanja nemačkog generalnog konzula, što je izazvalo veliko nezadovoljstvo u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova.¹¹⁹

Na sva ta pitanja Ministarstvo inostranih poslova nije zvanično odgovorilo tiranskoj vladi, niti dalo uputstva za dalje korake svom generalnom konzulu Šlipu. Albanska vlada je bila nestrpljiva, pa je početkom decembra 1943. godine stupila u direktni kontakt i sa rumunskim generalnim konzulom u Tirani i izrazila želju za ponovno uspostavljanje normalnih diplomatskih odnosa s Rumunijom na nivou poslanstava.¹²⁰ Zato je generalni konzul Šlip urgirao kod Ministarstva inostranih poslova da mu dâ potrebna uputstva za delovanje. Međutim, i pored nastavljenih nastojanja albanske vlade ni do kraja meseca decembra stav Ministarstva inostranih poslova nije bio dostavljen.¹²¹

Ovo rezervisano držanje bilo je izraz nemačke želje da se ne izazove Musolinijevo nezadovoljstvo, a s druge strane da se zadrži fiktivna »nezavisnost« Albanije i održi jaka i svestrana nemačka kontrola u njoj.

Nemački sateliti nisu zauzeli jednak stav prema pitanju priznavanja albanske »nezavisnosti«. Mađarska vlada je želela da izbegne priznavanje tiranske vlade, kao de jure albanske vlade. Nemačko poslanstvo u Budimpešti izveštavalo je da je mađarska vlada zauzela takav stav iz želje da se ne zamera Musoliniju, koji bi to, bez sumnje, osetio kao neprijateljski gest prema sebi, a pored toga i iz želje da se ne vrši izmena pasivnog stava koji je mađarska vlada pokazivala na spoljopolitičkom planu, »pošto nastoji, ako ikako može, da izbegne svaki novi aranžman koji se ne isplati«. Zato je nemačko poslanstvo smatralo da bi posredovanje nemačkog Ministarstva inostranih poslova kod mađarske vlade naišlo na slab odziv.¹²²

Suprotno ovome, nemački poslanik u Zagrebu Kaše (Kasche) izveštavao je da je vlada NDH zauzimala uglavnom pozitivan stav prema »nezavisnosti« »Velike Albanije«, iako je sumnjala u trajnost takvog stanja, pre svega zbog toga što je smatrala da bi to moglo da ojača njen položaj prema Srbiji.¹²³

Nojbaher je smatrao da nemačka vlada treba da se zauzme kod svojih satelita da ovi priznaju albansku »nezavisnost«. On je predlagao da se posle dobijanja priznanja dozvoli albanskoj vladi da uputi svog predstavnika i u Ankaru. Ovo je predlagao na osnovu utiska koji je dobio u razgovoru sa turskim predstavnikom za jugoistočnu Evropu, »da u Turskoj postoji posebno

¹¹⁹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, beleška savetnika u *Ministarstvu inostranih poslova* Fajnea, 30. XI 1943. Pol. IV. br. 4610. upućena ministru inostranih poslova radi donošenja odluke.

¹²⁰ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani Šlipov telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 206, Tirana, 8. XII 1943.

¹²¹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 1558, Beograd, 23. XII 1943.

¹²² PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram fon Jagova *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 2458, Budimpešta, 28. XII 1943.

¹²³ »Nasuprot u poslednjoj godini sve jasnije izraženim velikosrpskim tendencijama, hrvatska vlada će dobre odnose sa Albanijom smatrati korisnim. Zato bi trebalo očekivati da će hrvatska vlada priznati Albaniju bez oklevanja«, pisao je Kaše. (PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram poslanika Kašea *Ministarstvu inostranih poslova* br. 5355, Zagreb, 29. XII 1943.)

pozitivan interes za razvitak pretežno muslimanske Albanije, što ni u kom slučaju ne znači da treba računati sa priznavanjem nezavisne Albanije od strane Turske«. Pravi motivi ovog Nojbaherovog predloga, međutim, bili su sadržani u želji da se ova albansko-turska veza iskoristi za nemačke obavestajne ciljeve u Turskoj. O tome je on pisao Ministarstvu inostranih poslova: »Ako se uzme u obzir da je za albansku vladu jednostavno da sa Turskom, sa kojom ima mnogobrojne lične i političke veze, ostvari obavestajnu vezu, onda je za nas možda sa obavestajnog aspekta svrsishodno da dozvolimo upućivanje službenog (albanskog — Ž. A.) izaslanika i da motrimo na njegov rad.«¹²⁴ Iako je predlagao nemačko posredovanje za priznavanje albanske nezavisnosti, Nojbaher se protivio da zemlje koje priznaju Albaniju upućuju svoje predstavnike u Tiranu. I ovoga puta ovaj njegov stav bio je motivisan obavestajnim razlozima. U međuvremenu, nemački poslanik u Zagrebu Kaše izvestio je da NDH traži upućivanje svog generalnog konzula u Tiranu. Na to je Nojbaher dao mišljenje da je »apsolutno nepoželjno povećavanje inostranih predstavništava u operacijskom području od posebnog defanzivnog značaja«, i sugerirao da bi pre trebalo uzeti u obzir udaljavanje u bliskoj budućnosti svih postojećih inostranih predstavništava u Albaniji. O tome je on pisao: »S obzirom na to da ne postoje nikakvi hrvatski interesi na ovom području, uopšte nema stvarnog razloga za osnivanje hrvatskog generalnog konzulata, zbog čega može biti reći samo o potpuno nepoželjnom obavestajnom organu.« Zbog toga je on predlagao da se zauzme negativan stav prema ovom zahtevu NDH, uz ukazivanje na postojeće zatvaranje svih stranih predstavništava iz operativnih razloga.¹²⁵ Početkom marta 1944. godine u Berlinu je boravio zamenik albanskog ministra inostranih poslova Vehbi Frašeri. On je imao zadatak da sa nemačkim Ministarstvom inostranih poslova postigne sporazum o sudbini albanskih zlatnih rezervi, koje su iz Rima bile prebačene u Berlin, o čemu se govori u posebnom odeljku. Tom prilikom V. Frašeri je sa državnim podsekretarom Ministarstva inostranih poslova Henkeom 3. marta 1944. godine razgovarao i o pitanju otvaranja nemačkog poslanstva u Tirani i albanskog konzulata u Beogradu.

Frašerijevi zahtevi dostavljeni su na rešavanje ministru inostranih poslova Ribentropu. Ribentropov odgovor stigao je 9. marta i Henke je istog dana obavestio Frašerija. Ribentrop je odbacio mogućnost otvaranja albanskog konzularnog predstavništva u Beogradu. O pitanju otvaranja nemačkog poslanstva u Tirani dato je obećanje Frašeriju da će mu odgovor biti dostavljen u Beč, gde je on trebalo da se podvrgne lekarskom pregledu, jer mora da se sačeka Hitlerova odluka. Desetog marta stigao je pozitivan Hitlerov odgovor i Frašerija je o tome obavestio nemački savetnik u Beču Svagula.¹²⁶

¹²⁴ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 72, Beograd, 12. januara 1944. godine.

¹²⁵ Kad se govori o stranim predstavništvima, treba imati u vidu da se radi o konzulatima koji su postojali u Tirani posle njenog inkorporiranja u Italiju. (PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 497, 6. III 1944.)

¹²⁶ PA, StS, Albanien, Bd. 1, beleška državnog podsekretara u *Ministarstvu inostranih poslova*, Henkea (Hencke), o razgovoru s Vehbijem Frašerijem, U. StS, Po. Nr. 97, Berlin, 10. III 1944.

I Musolinijeva »republikanska fašistička vlada« iz severne Italije pokazivala je interes za položaj Albanije. Njen poslanik u Berlinu Anfuzo uložio je službeni demarš u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova i tražio otvaranje predstavništva Musolinijeve »vlade« u Tirani. Državni sekretar u Ministarstvu inostranih poslova Šteengraht zatražio je o tome Nojbaherovo mišljenje. U svom odgovoru Nojbaher je priznao postojanje italijanskih interesa u Albaniji, gde je živelo 12.000 Italijana, ali je istakao da momenat nije oportun za otvaranje diplomatskog ili konzularnog predstavništva Musolinijeve »vlade« u Albaniji, već je sugerirao da se Anfuzu predloži da se u Tirani otvori pomoćni ured Musolinijevog italijanskog predstavništva u Beču. Iz ovoga se vidi da je Musolinijeva »vlada« priznavala ponovno uspostavljanje albanske države.

Državni sekretar Ministarstva inostranih poslova složio se sa Nojbaherovim stavom o neoportunistički otvaranja Musolinijevog predstavništva u Tirani, i zatražio saglasnost Političkog odeljenja da se u tom smislu odgovori Anfuzi. Cela stvar je nakon toga upućena na dalji postupak državnom podsekretaru Henkeu.¹²⁷ U raspoloživim arhivskim dokumentima nije moglo da se utvrdi kako je završeno ovo pitanje, ali, kako do leta 1944. godine Musolinijev predstavnik nije došao u Tiranu, to znači da Ministarstvo inostranih poslova nije dalo svoju saglasnost za to, što je, uostalom, u skladu sa napred iznetim stavom da se ne posreduje za uspostavljanje diplomatskih odnosa između Albanije i Musolinijeve »vlade«.

I posle Ribentropovog negativnog odgovora o pitanju otvaranja albanskog konzularnog predstavništva u Beogradu, tiranska vlada nastavila je da insistira na ovom zahtevu. Ona je precizirala svoje traženje za otvaranje »specijalne misije za privredna i pogranična pitanja«. Generalni konzul Šlip je o ovom zahtevu obavestio Nojbahera. Iz Nojbaherovog odgovora može se zaključiti da je početkom aprila 1944. stav o ovom pitanju unekoliko izmenjen. Više se nije odbijalo otvaranje albanskog predstavništva, već se govorilo o njegovom položaju, nazivu i nadležnostima. Naime, Nojbaher je naglašavao da traženi naziv (»specijalna misija za ekonomska i pogranična pitanja«) ne izgleda povoljan, jer stvara utisak »kao da Albanija namerava da sa Srbijom na međudržavnoj osnovi reguliše pogranična pitanja«. On je Vehbiju Frašeriju preporučio da se albanska vlada privremeno zadovolji otvaranjem jednog pasoškog odeljenja u Beogradu, koje će kontrolisati putnički saobraćaj albanskih državljana i, osim toga, kontaktirati sa nemačkim i srpskim organima vlasti o pitanju ostalih problema granične kontrole. Nojbaher je smatrao da je nepoželjno razvijanje većeg aparata albanskog predstavništva u Beogradu.¹²⁸

Ovakvo rešenje nemačko Ministarstvo inostranih poslova sugeriralo je i u pogledu otvaranja albanskog predstavništva u Sofiji. Preko svog poslanika u Sofiji Bekerlea ono je sugeriralo bugarskoj vladi da bi pasoško odeljenje u Sofiji mogao da vodi Koči. Međutim, bugarski ministar inostranih poslova

¹²⁷ PA, StS, Albanien, Bd. 1, beleška državnog sekretara Šteengrahta StS, br. 88, Berlin, 27. III 1944.

¹²⁸ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *generalnom konzulatu u Tirani*, br. 116, Beograd, 10. IV 1944.

odgovorio je Bekerleu da bugarska vlada nikako ne može da se saglasi s tim da Koči otvori i vodi samostalno albansko pasoško odeljenje u Sofiji. On je podvlačio da bi bugarska vlada pristala samo na to da Koči vodi albanske poslove u okviru nemačkog poslanstva u Sofiji, kao što je to ranije radio u okviru italijanskog poslanstva.

Albanska vlada se u pitanju priznavanja »nezavisnosti« obratila i direktno bugarskoj vladi. Međutim, bugarska vlada na ovo nije dala nikakav odgovor, već je pre njegovog iznošenja na sednicu vlade zatražila od nemačkog poslanika Bekerlea izveštaj da li je neka država dotle priznala Albaniju. Bekerle ni sam nije bio obavešten o tom pitanju, pa je tražio instrukcije od Ministarstva inostranih poslova šta da odgovori i da li da insistira kod bugarske vlade za priznavanje Albanije ili ne.¹²⁹

Ova diplomatska aktivnost bila je prekinuta krizom albanske vlade koja je nastupila sredinom aprila 1944. godine. Pod uticajem vesti o porazima nemačke armije na istočnom frontu i stalnog porasta narodnooslobodilačkog pokreta Albanije, albanske mase su sve više bile uverene u skori slom Nemačke. Stalna preletanja savezničkog ratnog vazduhoplovstva preko albanske teritorije i bombardovanja saobraćajnica i privrednih objekata u Albaniji, koja su pokazivala apsolutnu nadmoćnost saveznika u vazduhu, pojačavala su ovo uverenje. Sem toga, neuspeh nemačkih ofanziva i akcija koje je preduzimao ministar unutrašnjih poslova Džafer Deva i nacionalističke balističke bande protiv Narodnooslobodilačke vojske Albanije, kao i slabo snabdevanje zemlje artiklima potrebnim za život, uticali su da položaj vlade postaje sve teži.¹³⁰

Generalni konzul Šlip preduzeo je mere da se uz pomoć Nemačke popravi položaj albanske vlade i nekako spasi njen sasvim poljuljani uticaj. U razgovorima koji su tim povodom vođeni sa albanskim ministrima, ovi su naglašavali da je jedan od uzroka za nastalu krizu vlade bio i u tome što Nemačka nije otvorila poslanstvo u Tirani i nije se izjasnila povodom molbe albanske vlade za preuzimanje zaštite albanskih interesa u susjednim zemljama. Sve je to ocenjivano kao znak nepoverenja Nemačke prema albanskoj vladi.¹³¹

Međutim, i pored ovakvih argumenata i krize u koju je tiranski kvilinski režim dospao, nije rešeno pitanje priznavanja albanske »nezavisnosti« od strane nemačkih saveznika, niti je otvoreno nemačko poslanstvo u Tirani. Kako je i albanska vlada, koju je formirala sama Nemačka, počela da pokazuje znake rezervisanosti, jer je i njoj postalo jasno da će Nemačka izgubiti rat,¹³² Nojbaher je predlagao da se izađe u susret molbi za priznavanje i

¹²⁹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram poslanika Bekerlea *Ministarstvu inostranih poslova*, bez broja, Sofija, 13. IV 1944.

¹³⁰ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula u Tirani Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova* i specijalnom opunomoćeniku za Jugoistok Nojbaheru, br. 230, Tirana, 17. IV 1944; Vidi *La lutte du peuple albanais*.

¹³¹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula u Tirani Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, bez broja, Tirana, 21. IV 1944.

¹³² Šlip je izveštavao da je s obzirom na vojnu situaciju na istočnom frontu i time uslovljeno rezervisano držanje naroda prema Nemačkoj vlada prinuđena da i sama zauzme rezervisano držanje i da misli na obezbeđenje odstupnice. (PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 246, Tirana, 22. IV 1944.)

otvaranje nemačkog poslanstva u Tirani, kao i za upućivanje albanskih predstavnika u susedne zemlje — saveznice Nemačke. On je precizirao da treba preporučiti Sofiji, Bukureštu, Budimpešti i Zagrebu da priznaju »nezavisnost« »Velike Albanije«, uz istovremeno otvaranje albanskih predstavništava u ovim gradovima i Berlinu. U ovom Nojbaherovom predlogu, za razliku od ranijih, ne govori se više o karakteru i delokrugu ovih albanskih predstavništava, tako da se može zaključiti da je on sada bio spreman da prihvati i otvaranje predstavništava koja su imala širi delokrug nego obavljanje pasoških poslova o kojima je ranije govorio.¹³³

Sredinom juna 1944. godine nemačka vlada je odlučila da uputi tiranskoj vladi zvaničnu notu o uspostavljanju diplomatskih odnosa između Nemačke i Albanije na nivou poslanstava. Ova nota je 17. juna preko Beograda dostavljena Generalnom konzulatu u Tirani.¹³⁴ Nakon toga nemački generalni konzulat podignut je na rang poslanstva, a i u Berlinu je otvoreno albansko poslanstvo.¹³⁵ U zvaničnim nemačkim dokumentima nemačko poslanstvo u Tirani pominje se kao adresat prvi put 21. avgusta 1944. godine.

III

NEMAČKO POVEZIVANJE SA REAKCIONARNIM SNAGAMA I NJIHOVO ORGANIZOVANJE RADI ZAJEDNIČKE BORBE PROTIV NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

Formiranje jedinica milicije i žandarmerije

Već je izneto da Nemačka nije bila u stanju da izdvoji dovoljan broj vojnih snaga za zaposedanje zapadne Makedonije, Kosova i Albanije i eventualnu odbranu albanske obale od invazije savezničkih snaga, zato je nastojala da koliko god je to moguće pridobije nacionalističke i druge reakcionarne snage za saradnju, kako bi mogla da ih upotrebi za borbu protiv naraslih snaga narodnooslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije. Ovo je bilo utoliko značajnije za Nemačku, što je odbačena solucija za uvođenje bugarskih trupa na teritoriju »Velike Albanije«, kao pomoćnih okupacionih snaga, koje će štititi pozadinu nemačke operativne grupe koncentrirane pretežno na albanskoj obali. Prvih dana posle sloma Italije nemački vojni organi u »Velikoj Albaniji« morali su konstatovati da raspoloženje naroda nimalo nije povoljno za takvu nemačku politiku, jer je u narodnim masama, pa čak i u redovima nemačkih prijatelja, vladalo uverenje da će Nemačka uskoro doživeti poraz. Zato su one pokazivale veliku uzdržljivost, ne želeći

¹³³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 360, Tirana, 12. VI 1944.

¹³⁴ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram nadležstva u Beogradu Nojbaheru, br. 172, Beograd, 16. VI 1944. Dostavlja sadržaj telegrama državnog podsekretara Henkea.

¹³⁵ NAW, T 77, R 883, sn. br. 5632014, Politički izveštaj *Vojnoprivrednog štaba* od 6. VIII 1944.

da se eksponiraju. Nemačka je smatrala da bolje uslove za ovakvu politiku ima na Kosovu, gde su nacionalistički reakcionarni krugovi vezali svoju sudbinu s njom. U dokumentima se podvlači da je ova gotovost uslovljena strahom da bi slom Nemačke mogao da dovede do osвете zbog sukoba koji su iskrslili na nacionalističkoj osnovi i nastojanja albanskih nacionalističkih krugova za iseljenje srpskog življa sa Kosova. Iz toga se vidi da su ove suprotnosti išle u prilog nemačkoj politici da se zaoštravanjem ovih suprotnosti obezbedi savezništvo albanskih kvislinških snaga i da se one upotrebe za ratne ciljeve Nemačke.

Sem toga, posebna pažnja Nemačke bila je posvećena Kosovu i zbog toga što je ona bila svesna da snabdevanje stanovništva u Albaniji, pa i njenih trupa, zavisi od izvora sa ove teritorije. Zato je nemačka okupaciona vojna uprava odmah posle kapitulacije Italije na sve ključne položaje na Kosovu postavila »pouzđane« i »politički oprobane« ljude. Tu su pre svega fašistički kolaboracionisti koji su, počev od 1941. godine, bili povezani sa nemačkim okupatorom u Kosovskomitrovačkoj oblasti, kao što su bili Džafer Deva, Bedri Pejani, Redžep Mitrovica, Ferat Draga i drugi.¹ Pored ovih ljudi Nemci su na Kosovo uputili specijalnu trupu Abvera. Oslanjajući se na ove kolaboracioniste i jedinicu Abvera, odmah je pristupljeno formiranju milicije na Kosovu. Ova žurba bila je izazvana željom da se odmah na početku nemačke okupacije ove snage upotrebe za obezbeđenje prilaznih puteva za snabdevanje nemačkih trupa u Albaniji i za transport rude iz Albanije, Makedonije i Grčke za Nemačku, koji je mogao da se vrši samo preko Kosova. Sem toga, kalkuliralo se da se ove snage iskoriste kao agens za pokretanje sličnog pokreta i u zapadnoj Makedoniji i Albaniji.²

Specijalni opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok Nojbaheer polagao je tako veliku nadu u ove milicijske snage, koje je vodio najpouzdaniji nemački plaćenik Džafer Deva, da je insistirao da se one ne vrubuju za SS trupe koje bi bile upotrebljene na širem balkanskom prostoru, jer se plašio da time ne oslabi oslonac antikomunističkih snaga u Albaniji, na Kosovu i u zapadnoj Makedoniji, što bi moglo da dovede u pitanje uredno snabdevanje i borbenu sposobnost nemačkih trupa i pozicije nove kvislinške vlade u Albaniji. On je hteo da na ove snage svali glavni teret borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta i obezbeđenje zaleđa nemačkih trupa.

U svojim izveštajima Nojbaheer piše da je početkom septembra, kad je on stupio na dužnost specijalnog opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok, na Kosovu već vršeno vrbovanje dobrovoljaca za SS diviziju »Handžar«. On je intervenisao kod Ministarstva inostranih poslova, a ovo kod Himlera, da se obustavi dalje vrbovanje za SS diviziju »Handžar«. Ova intervencija imala je uspeha. Sredinom septembra šef policije bezbednosti i službe bezbednosti Kaltenbruner obavestio je Nojbaheera, koji se tada nalazio u Ministarstvu inostranih poslova, odnosno specijalnom vozu »Vestfalija«, da je na njegov predlog Himler zabranio vrbovanje dobrovoljaca za SS

¹ Ali Hadri, Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941—1944, *Vojno-istorijski glasnik*, br. 2, Beograd, 1965, 58.

² PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani Nojbaheerov telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 942, Beograd, 12. IX 1943.

jedinice na Kosovu i zapretio strogom kaznom za svaki prekršaj, s obzirom na autonomiju koju je Nemačka dodelila »Velikoj Albaniji«.³

Međutim, i pored ovoga regrutovanje milicijskih i žandarmerijskih snaga nije se odvijalo kako su Nemci očekivali. Zbog toga je odlučeno da se pošalje opunomoćenik rajhsfirera SS Himlera kojeg bi Nojbaher stavio »na raspolaganje« albanskoj vladi kao savetnika za organizovanje milicije i žandarmerije. Za ovaj zadatak bio je određen komandant SS puka SS brigadefirer Fictum, bivši šef policije u Beču. Da bi bila ispunjena formalna strana, Nojbaher je dao uputstvo generalnom konzulu u Tirani Šlipu da izdejstvuje da albanska vlada »na svoju inicijativu« pokrene zahtev za dodeljivanje ovakvog »savetnika«.⁴

Generalni konzul Šlip je ovo pitanje pokrenuo preko ministra unutrašnjih poslova Džafera Deve, glavnog nemačkog oslonca u vladi Redžepa Mitrovice. Njegov zadatak bio je da pridobije vladu za ovaj plan. Džafer Deva se odmah složio sa ovakvim planom, ali je tražio da se zbog unutrašnjopolitičkih razloga sačeka pedeset momenat.⁵ U svakom slučaju Fictum je krajem novembra već bio na Kosovu.

Prema jednom pismu šefa OKW Ministarstvu inostranih poslova od 3. decembra 1943. vidi se da je krajem novembra aktivnost narodnooslobodilačkih snaga ugrozila saobraćaj na drumovima i tako onemogućila uredno snabdevanje nemačkih trupa u Albaniji.⁶ Ova situacija nametala je, s jedne strane, potrebu da se povećaju nabavke na terenu u Albaniji — u koju svrhu je traženo hitno ponovno štampanje albanskih novčanica, jer albanski seljak nije hteo da za predate proizvode prima priznanice koje je nemačka vojska nudila⁷ — a, s druge strane, postavilo se pitanje pojačanja aktivnosti protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Zato su stavljene u pokret milicijske snage sa Kosova. Džafer Deva je početkom decembra lično poveo oko 1200 dobro naoružanih ljudi, u pratnji SS brigadnog vođe Fictuma, i krenuo iz Kosovske Mitrovice prema Tirani. Usput je vršeno hapšenje komunista i smenjivanje »nepouzdanih« službenika u organima vlasti u gradovima.⁸ Policijske snage

³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani Kaltenbrunerov telegram Nojbaheru, bez broja, Berlin, 17. IX 1943. Vidi i H. Neubacher, n. d. 115—116.

⁴ PA, Inland II g (336), Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram Generalnom konzulatu u Tirani, br. 1702, Specijalni voz »Vestfalija«, 25. X 1943. Fictum se kasnije naročito angažovao oko formiranja SS divizije »Skenderbeg«.

⁵ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 167, Tirana, 13. XI 1943. Kad se radi o »unutrašnjopolitičkim razlozima«, treba imati na umu i nepopularnost ovakve prakse, koju je obilato koristila italijanska vlada za ostvarivanje kontrole u svim važnijim albanskim državnim i privrednim organima.

⁶ Ovo vrlo rečito govori da ofenziva protiv narodnooslobodilačkog pokreta koju su preduzeli Nemci zajedno sa reakcionarnim nacionalističkim snagama 5. XI 1943. godine nije dala rezultate. (Vid. *La lutte du peuple albanais*, 133.)

⁷ PA, StS, Albanien, Bd. 1, telegram šefa OKW *Ministarstvu inostranih poslova* br. 3F 34/000207/43, Berlin, 3. decembra 1943.

⁸ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram Ringelmana (Ringelmann), iz službenog ureda specijalnog opunomoćenika za Jugoistok u Beogradu *Ministarstvu inostranih poslova*, za Nojbahera koji se tada nalazio u ministrovom kabinetu, br. 1490, Beograd, 9. XII 1943.

Džafera Deve izvršile su »čišćenje« u Gnjilanu, Prištini i Peći. Nakon toga jedan deo snaga ostao je u Prizrenu, a drugi, na čelu sa Džaferom Devom, nastavio je akciju u Skadru, posle čega su te snage imale biti prebačene u Tiranu i dalje na jug, sa istim zadatkom. Brigadni vođa Fictum bio je zadovoljan ovom akcijom Džafera Deve.⁹ I Nojbaher kaže da je Deva svojim »terorom protiv terora« hteo da »pokaže zube« komunistima i da je to učinio »prema običajima zemlje«.¹⁰ Prema podacima koje je objavila tiranska vlada akcija policijskih trupa Džafera Deve imala je za rezultat hapšenje 33 lica u Skadru i 50 u Tirani, kao i zaplenu propagandnog materijala i oružja.¹¹ Ovi podaci nisu tačni, ali u svakom slučaju nisu konačni, jer su mesec dana kasnije — u noći 4. februara 1944 — samo u Tirani ubijena 84 lica.¹²

Dobrovoljački milicijski puk Džafera Deve bio je najpouzdaniji oslonac nemačkih trupa u Albaniji i na Kosovu. Pogotovu što akcija za formiranje milicije i žandarmerije, u celini uzev, nije dala očekivane rezultate. Prema izveštaju nemačkog opunomoćenog generala u Albaniji, u proleće 1944. godine, u jedinicama milicije ukupno je bilo 8250 ljudi.¹³ Međutim, ove jedinice nisu se pokazale dovoljno pouzdane za Nemce. Kao razlog za ovo nemački opunomoćeni general navodi da su oficiri nepouzdan i da oni negativno utiču na ljude. Zato je vršeno čišćenje ovih jedinica, s krajnjim ciljem da se jedan deo uključi u sastav SS divizije »Skenderbeg«, koja je bila u formiranju, a jedan deo da se uključi u jedinice žandarmerije.¹⁴

Ni vrbovanje ljudi za žandarmerijske trupe nije dalo očekivane rezultate. U maju 1944. godine u žandarmerijskim jedinicama bilo je ukupno 2400 ljudi, organizovanih u dva žandarmerijska bataljona. U ovaj broj uračunato je i sve ljudstvo koje se nalazilo u dve žandarmerijske škole.¹⁵

⁹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa Nojbaheru, bez broja, Tirana, 14. XII 1943.

¹⁰ H. Neubacher, n. d., 119.

¹¹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa Ministarstvu inostranih poslova, br. 275, Tirana, 4. I 1944.

¹² La lutte du peuple albanais, 134.

¹³ Ovaj broj je sigurno obuhvatao i milicijske snage na Kosovu i u zapadnoj Makedoniji, jer je čitava ova teritorija bila službeno područje nemačkog opunomoćenog generala u Albaniji.

¹⁴ NAW, T, R 883, sn. br. 5632447. Uporedi A. Hadri, Narodnooslobodilački pokret na Kosovu, 280.

¹⁵ NAW, T 77, R 883, sn. br. 5632447. U svom referatu »Neki aspekti na germanskata politika na Balkanot i nejiniot odraz na zadušivanje na NOD vo zapadna Makedonija 1943«, podnetom na naučnoom skupu »Slobodnite teritorii vo Makedonija 1943«, održanom u Debru 26. do 28. marta 1974. godine Boro Petkovski je na str. 26 dao pogrešnu interpretaciju izveštaja nemačkog opunomoćenog generala u Albaniji. U rukopisu referata, koji je autor dobio na uvid u *Institutu za nacionalnu istoriju* u Skoplju, nedostaju napomene, ali se iz sadržine vidi da je Boro Petkovski koristio isti dokumenat koji se i ovde citira. Međutim, B. Petkovski je zaključio da je celokupan pomenuti broj milicije i žandarmerije, koji se u tom izveštaju pominje i donosi u ovom radu, bio dislociran na teritoriji zapadne Makedonije, koja je posle kapitulacije Italije ostala u sastavu »Velike Albanije«. Očigledno je da je on pogrešno pročitao reč »Milicija« kao »Makedonija«, pa donosi pregled u kome pod »a« stoji »Makedonija«, a pod »b« »žandarmerija«, što je već na prvi pogled nelogično. Otuda on u tekstu pod »a« i nema podataka o kakvim

Formiranje SS divizije »Skenderbeg«

Sem formiranja dobrovoljačkih milicijskih jedinica i žandarmerijskih trupa, Nemačka je pristupila formiranju SS formacija sastavljenih od Albanaca, zatim formiranju jedinica regularne vojske u zajednici sa tiranskom vladom i tražila saradnju sa oružanim formacijama Balli Kombetara, zogista i drugih kvislinških oružanih formacija.

Pošto je situacija u zemlji za Nemce i provizornu tiransku vladu bila veoma nepovoljna, specijalni opunomoćenik za Jugoistok Nojbaheer naglašavao je da su hitno potrebne albanske oružane snage za obezbeđenje pozadinskog područja, jer će »na obali biti potrebna svaka puška naše oružane sile« i za podržavanje autoriteta provizorne vlade »koja zasad ne raspolaže gotovo nikakvom upotrebljivom egzekutivom«. Da bi se ova situacija popravila, Nojbaheer je tražio od rajhsfirera SS Himlera da se Albanci koji su se već odranije nalazili u sastavu muslimanske SS divizije »Handžar«, koja se nalazila u Francuskoj,¹⁶ prebace u »Veliku Albaniju«, gde bi bili upotrebljeni »kao albanske SS formacije za posebne zadatke obezbeđenja«. On je iz obzira prema proklamovanoj »nezavisnosti« preporučivao da ove jedinice formalno budu podređene ministru unutrašnjih poslova, koji bi ih angažovao prema željama nemačkih organa u Albaniji. Prema Nojbaheeru radilo se o 4000 Albanaca uključenih u diviziju »Handžar«.¹⁷

Iz istih razloga Nojbaheer i generalni konzul u Tirani Šlip tražili su da se iz Rima hitno prebaci u Tiranu albanska kraljeva garda, kao i Albanci internirani u Italiji od strane italijanskih vlasti.¹⁸

Himler nije prihvatio Nojbaheerovo traženje za izdvajanje Albanaca iz SS divizije »Handžar«, s motivacijom da oni još nisu završili vojnu obuku i da ne postoje kompaktni delovi divizije sastavljeni od Albanaca, već da se

se jedinicama radi (8250 ljudi), dok se pod »b« to vidi iz naslova. Zato je on u prethodnom pasusu dao obrazloženje da se radi o broju vojnika regularne vojske i žandarmerije, pa je ispalo da se broj od 8250 ljudi pod »a« odnosi na broj vojnika regularne vojske dislocirane u Makedoniji. Iz originala izveštaja nemačkog opunomoćenog generala u Albaniji jasno stoji da se radi o miliciji, i to na celoj teritoriji koja je spadala u njegovu nadležnost, što znači u Albaniji, na Kosovu i u zapadnoj Makedoniji.

¹⁶ SS divizija »Handžar« bila je prebačena u Francusku zbog prigovora nemačkog poslanika u Zagrebu Kašea da držanje ove divizije, u kojoj je velikim delom hrvatsko i muslimansko ljudstvo sa teritorije NDH, pod nemačkom komandom na teritoriji NDH predstavlja povredu njenog »suvereniteta«. Da bi se ovo otklonilo, a da bi se izbeglo stavljanje divizije pod komandu organa NDH, odlučeno je da se ona povuče sa njene teritorije. (PA, StS, Albanien, Bd. 1, beleška savetnika u *Ministarstvu inostranih poslova* fon Tadena (von Thaden), o razgovoru sa Nojbaheerom, Inl. II g, br. 445, Berlin, 16. X 1943.)

¹⁷ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaheerovi šifrovani telegrami *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 48, Tirana, 25. IX 1943. i br. 1061, Beograd, 30. IX 1943.

¹⁸ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova* br. 37, Tirana, 18. IX 1943. i br. 69, Tirana, 4. X 1943. U vezi s ovim pitanjem je i Nojbaheer lično intervenisao u *Ministarstvu inostranih poslova* sredinom oktobra. (PA, isto, šifrovani Nojbaheerov telegram generalnom konzulatu u Tirani, br. 1665, specijalni voz, »Vestfalija«, 18. X 1943.)

radi o oko 1000 Albanaca »toliko prošaranih Bosancima da u ovom trenutku ne stoje na raspolaganju nikakve jedinice«. ¹⁹

SS general Berger je ovu Himlerovu odluku obrazlagao još i time da se divizija »Handžar« nalazi u krizi, koju je u njene redove unelo 2800 »katoličkih Hrvata«, koji su bili uključeni u diviziju na insistiranje nemačkog poslanika u Zagrebu Kašea. Ove ljude on je okarakterisao kao većinom »zaražene komunizmom«. O tome je on pisao Ministarstvu inostranih poslova: »Trenutno radimo na tome da se izdvoje svi vinovnici nemira, pa da se divizija prebaci na vojni teren za vežbu u Šleziji. Svako izdvajanje snaga za više nedelja odugovlači predviđeno oformljenje divizije.«

Berger je ukazivao da je nemoguće prebacivanje ni cele ove divizije na teritoriju »Velike Albanije«, pa je ponovo podvlačio da je jedina mogućnost okupljanje novih dobrovoljaca i formiranje SS jedinica na ovom terenu, čime bi bila stvorena »samozaštitna« »dok još za to nije kasno«. Pri tome je ukazivao da ni ranije on nije nameravao da se jedinice formirane od Albanaca prebacuju u Nemačku. ²⁰

Istovremeno Vrhovna komanda Vermahta počela je vrbovanje dobrovoljaca u Sandžaku i Kosovskomitrovačkom kraju. Prema izveštaju oberšturbambfirera SS Leča (Letsch) na ovoj teritoriji bilo je okupljeno 6.000—8.000 ljudi, još neuniformisanih, naoružanih italijanskim zaplenjenim oružjem. ²¹ Leč je ukazivao da Glavna uprava SS treba odmah da interveniše i da ove ljude stavi pod svoju komandu, jer postoji opasnost da engleski agenti, koji se nalaze u okolini i raspolazu velikom količinom zlata, zavrбуju ove ljude za sebe, ili da pod uticajem komunističke propagande odu u partizane. On je predlagao da se od ovih prikupljenih ljudi formira dobrovoljačka sandžačka straža, a isto tako i kosovska straža (Freiwilligenverband Sandzak-Wacht i Freiwilligenverband Kossovo-Wacht), koje bi ostale na tom terenu, jer bi svako njihovo udaljavanje ostavilo ovu teritoriju nezaštićenu pred prodorom narodnooslobodilačkih snaga. U cilju organizovanja ovih jedinica tražio je od SS generala Bergera upućivanje 10—12 SS oficira, 100 podoficira i 200 vojnika, da posluže kao jezgro za obuku i rukovođenje. On je cenio da formiranje ovih SS jedinica na teritoriji Nedićeve Srbije ne bi stvaralo diplomatske i političke teškoće u vezi sa statusom novoproglašene albanske države, kojoj je priznata »relativna neutralnost«. ²²

Čim je dobio Lečov izveštaj, general Berger (Glavna uprava SS) odmah je protestovao u Ministarstvu inostranih poslova i izrazio nezadovoljstvo što

¹⁹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, telegram rukovodioca odeljenja Inland II g, kabinetu ministra inostranih poslova, Inl. II g, br. 2806/43 g, specijalni voz »Vestfalija«, 11. X 1943.

²⁰ PA, StS, Albanien, Bd. 1, izvod iz Bergerovog pisma savetniku Rajhelu (Reichel) u *Ministarstvu inostranih poslova*, Inl. II g, br. 2849, Berlin, 11. X 1943.

²¹ Za naoružanje novoformiranih albanskih dobrovoljačkih formacija OKW je naredila da se iz italijanskog plena izdvoji pešadijsko naoružanje (puške, mitraljezi, pištolji i po mogućnosti minobacači) za 30.000 ljudi. [PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani Nojbaherov telegram generalnom konzulatu u Tirani (za kapetana Langea), br. 1699, specijalni voz, 25. X 1943.]

²² NAW, T 175, R 126, sn. br. 2651151—52. Izveštaj Leča (Letsch), Ersatzkommando Südost der Waffen SS, br. 90/43, Budimpešta—Beč, 8. X 1943.

se Vrhovna komanda Vermahta ne drži dogovorenog stava o zabrani vrbovanja dobrovoljaca na ovoj teritoriji, pa je tako ponovo došlo do delovanja na dva koloseka. On je insistirao da se Ministarstvo inostranih poslova angažuje da već prikupljeno ljudstvo bude stavljeno na raspolaganje Glavnoj upravi SS radi formiranja albanskih SS jedinica.²³ Glavna uprava SS je istovremeno tražila od Glavne uprave Ordnungspolicije da podrži predstavnike SS u Beogradu u ovoj akciji za uključenje ljudstva prikupljenog od strane OKW u SS jedinice, »jer će time biti uštedeno mnogo krvi« i formirane besprekorne albanske jedinice od 12.000 do 15.000 ljudi.²⁴

Specijalni opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok Nojbaher je ovog puta prihvatio stavove SS generala Bergera i pristao na vrbovanje Albanaca za formiranje SS jedinica. On je potvrdio da je Vrhovna komanda već izvršila izvesna vrbovanja u Sandžaku i na Kosovu o kojima je govorio Berger i saglasio se sa ocenom o delatnosti engleskih agenata, pa je zaključio da bi bilo dobro »nadalje pridobijati Albance, jer postoji opasnost da ih inače Englezi uzmu kao plaćenike«.

Da bi formalno bila poštovana »nezavisnost« Albanije i da se poštedi osetljivost novoformirane vlade u Tirani kao i obezbede uslovi za postavljanje na ključne položaje u Albaniji pouzdanih nemačkih saradnika, Nojbaher je kao uslov za vrbovanje Albanaca za SS formacije postavio sledeće:

»1. Zavrbovani Albanci treba da ostanu u svojoj zemlji i ne treba ih upotrebljavati izvan zemlje.

2. Odredi sastavljeni od Albanaca treba bar formalno da budu podređeni albanskom Ministarstvu unutrašnjih poslova.«

Sem toga, tražio je da se vrbovanje sprovodi uz stalno obaveštavanje njegovog štaba. Iste ove uslove on je postavljao i u odnosu na dobrovoljce koje je već zavrbovala Vrhovna komanda.²⁵

U drugoj polovini oktobra Nojbaher je boravio kod ministra inostranih poslova u specijalnom vozu »Vestfalija«. Tom prilikom stupio je u kontakt sa Himlerom i Vrhovnom komandom Vermahta. On je ponovo pokušao da dobije saglasnost za izdvajanje Albanaca iz SS divizije »Handžar«, ali opet bez rezultata.²⁶ Međutim, Nojbaher nije napuštao ideju o prebacivanju Albanaca iz ove SS divizije na područje »Velike Albanije«. Krajem januara 1944. godine on je opet od Ministarstva inostranih poslova tražio da se ovo interesuje kod Himlera kada se može očekivati odred Albanaca iz SS divizije »Handžar« i naglašavao: »Od dolaska tih ljudi očekujem poseban politički i vojni uspeh protiv komunističke akcije, a u korist nemačke politike uopšte.« Nojbaher je želeo da ove jedinice prodefiluju kroz veće gradove na Kosovu i u Albaniji i da se to što efektnije iskoristi u propagandne svrhe. Što se tiče statusa ove jedinice posle njenog prebacivanja u Albaniju, on je izmenio svoj

²³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, pismo šefa Glavne uprave SS Bergera savetniku Rajhelu u *Ministarstvu inostranih poslova*, VS del. br. 1022/43, Berlin, 11. X 1943.

²⁴ NAW, T 175, R 126, sn. br. 2651150.

²⁵ PA, StS, Albanien, Bd. 1, beleška savetnika u *Ministarstvu inostranih poslova* fon Tačena o razgovoru sa Nojbaherom, Inl. II g br. 445, Berlin, 16. X 1943.

²⁶ PA, Isto, Nojbaherov šifrovani telegram Generalnom konzulatu u Tirani, br. 1665, specijalni voz »Vestfalija«, 18. X 1943.

raniji stav i ovoga puta zastupao je gledište da, »s obzirom na vojne i političke mogućnosti albanske teritorije, (ovi ljudi) treba i dalje da ostanu u sastavu oružane SS i da zbog opasnosti od prolaznog neraspoloženja ne treba da budu stavljeni na raspolaganje albanskoj vladi«. Ovakav status on je predviđao sve do završetka rata.²⁷

Na intervenciju Ministarstva inostranih poslova u Glavnoj upravi SS, šef ove uprave general Berger odgovorio je da će SS divizija »Handžar« (13. SS bosansko-hercegovačka planinska divizija) biti stacionirana na svojoj teritoriji i da će tamo pristupiti vrbovanju novih ljudi i brojno ojačati svoje jedinice, tako da će biti moguće izdvojiti Albance, koji bi poslužili kao jezgro za osnivanje jedne albanske SS divizije, stacionirane na teritoriji »Velike Albanije«. Pošto je na terenu Albanije, Sandžaka i Kosova već bilo prikupljeno nešto ljudstva za SS jedinice, Berger je najavio da će do sredine februara uputiti iz Beograda na Kosovo jednu malu komandu od nekoliko SS oficira, pod vođstvom jednog oberšturmbanfirera, koja bi bila pridodata brigadnom SS fireru Fictumu radi intenziviranja vrbovanja i izvođenja obuke sa već prikupljenim ljudima.²⁸

Šta se tiče statusa ovih jedinica general Berger se slagao sa predlogom Nojbahera. On je čak izražavao spremnost da »u svakom pogledu treba velikodušno izaći u susret ukoliko to albanska vlada zaslužuje ili se pokaže dostojnom za takvu velikodušnost. U takvom slučaju potreban je samo dogovor između gospodina ministra inostranih poslova Rajha i rajhsfirera SS.« Očigledno je da se ovde misli na mogućnost da se ove SS jedinice formalno podrede albanskoj vladi, što je ranije predlagao Nojbaher.²⁹

Uskoro je pitanje formiranja albanskih SS jedinica Himler izneo na odlučivanje pred Hitlera i Hitler je dao svoju saglasnost. Na osnovu toga Himler je zatražio da se iz nemačkog zarobljeništva oslobodi 4000 jugoslovenskih ratnih zarobljenika albanske narodnosti, u nadi da će u njihovim redovima naći dobrovoljce za buduću SS diviziju.³⁰ Na osnovu ovog zahteva Vrhovna komanda Vermahta naredila je da se tačno utvrdi broj jugoslovenskih zarobljenika albanske narodnosti, kao i broj Albanaca koji su već bili oslobođeni iz zarobljeništva i radili kao »slobodni« radnici u Nemačkoj.³¹

Nekoliko dana kasnije Nojbaher je izvestio Ministarstvo inostranih poslova da izgradnja policijskog i žandarmerijskog aparata dobro napreduje i da Regentski savet smatra da nema smetnji za sprovođenje plana o vrbovanju dobrovoljaca za albansku SS diviziju na Kosovu.³²

²⁷ PA, Isto, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 209, Beograd, 31. I 1944.

²⁸ PA, Isto, Bergerovo pismo savetniku u *Ministarstvu inostranih poslova* Rajhelu VS br. 95/44 g, Berlin, 5. II 1944.

²⁹ Isto.

³⁰ PA, Abt, Inland II g/296, Waffen SS, Albanien, Aufstellung einer albanischen Waffen SS-Formation 1943—1944. Pismo šefa OKW Kajtela *Ministarstvu inostranih poslova*, OKW (West) Qu 2 (Süd/Südost) br. 001623/44 od 12. II 1944.

³¹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram direktora *Četvrtog političkog odeljenja*, Ritera, Nojbaheru, br. 275, specijalni voz »Vestfalija«, 17. II 1944.

³² PA, Inland II g, 336, Albanien, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 358, Beograd, 17. II 1944.

Za oslobođenje iz nemačkog zarobljeništva Albanaca, državljana bivše Jugoslavije, zalagala se i albanska vlada. Izveštavajući Ministarstvo inostranih poslova o predstojećoj poseti albanskog viceministra inostranih poslova Vehbija Frašerija Berlinu, u cilju vođenja pregovora za regulisanje pitanja albanskog zlata koje je iz Rima bilo prebačeno u Berlin, Nojbaher je naglašavao da on ima zadatak da postavi i pitanje oslobođenja pomenutih ratnih zarobljenika. Nojbaher je preporučivao da se ovi ratni zarobljenici »bezu-slovno puste na slobodu« iz razloga »nove političke situacije«. On je podvlačio da bi SS jedinice formirane na Kosovu odigrale presudnu ulogu ne samo u borbi na unutrašnjem frontu protiv komunista,³³ već je bio uveren da će se one boriti na nemačkoj strani i protiv spoljnog neprijatelja, odnosno protiv savezničkih snaga u slučaju njihovog iskrcavanja.³⁴ On je posebno ukazivao da Nemačka nije mogla da računa sa takvom podrškom kad su u pitanju albanske nacionalističke bande, koje su saradivale sa Nemcima u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta, ali su istovremeno održavale veze sa Engleskom i Amerikom i za slučaj savezničkog iskrcavanja sigurno bi se priključile nemačkim neprijateljima.³⁵

I general Fen iz 21. alpskog armijskog korpusa očekivao je od puštanja Albanaca iz zarobljeništva jačanje snaga koje se bore protiv komunista, a naročito »pojačanje za nas vrlo važnih kosovarskih dobrovoljačkih grupa«, pa je intervenisao preko armijske grupe »F« da se izdejstvuje njihovo puštanje na slobodu. Ovim povodom Nojbaher je ponovo u istom smislu urgirao kod Ministarstva inostranih poslova, uveravajući da će upotreba ovih ljudi na teritoriji »Velike Albanije« za Nemačku biti mnogo korisnija nego njihova upotreba kao radne snage u Nemačkoj.³⁶

Nakon ovakvih obrazloženja Hitler je 22. marta 1944. godine odobrio da se puste iz zarobljeništva i stave na raspolaganje rajhsfireru SS Himleru svi jugoslovenski zarobljenici albanske narodnosti, koje Himler može da upotrebi poput reksista u Belgiji³⁷ za stvaranje SS jedinica.

Početak marta pripreme za formiranje dobrovoljačke divizije »Skenderbeg« uveliko su napredovale. Prilikom boravka albanskog državnog podsekretara u Ministarstvu inostranih poslova Vehbija Frašerija u Berlinu vođeni su razgovori i o uniformisanju ove divizije. Tom prilikom Frašeri je odbacio nemački predlog da divizija nosi fes (po ugledu na bosansku muslimansku

³³ Ovo mišljenje baziralo se na akciji milicije Džafera Deve.

³⁴ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 365, Beograd, 18. II 1944.

³⁵ Vid. La lutte du peuple albanais, 135.

³⁶ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 367, Beograd, 19. II 1944.

³⁷ NAW T 175, R 126, sn. br. 2650957. Belgijski reksisti su bili fašisti pod vodstvom Leona Degrela, koji je još početkom dvadesetih godina vodio ekstremnu antikomunističku aktivnost i borio se za uspostavljanje totalitarnog fašističkog režima u Belgiji. Od 1932. godine izdavan je list REX (od Christus-rex — Hristos kralj). Po glasilu ovog pokreta njegovi pripadnici su nazvani reksisti. Oni su se za vreme drugog svetskog rata bezrezervno stavili u službu nacista, kao i francuski pisac Moras (Mauras), direktor »L'Action française«, pod čijim su ideološkim uticajem bili reksisti.

SS diviziju), tvrdeći da bi to bila uvreda za albanska nacionalna osećanja, jer bi ih podsećale na tursko ropstvo.³⁸

Nojbaher je preko Ministarstva inostranih poslova molio Himlera da se formiranje i izvođenje obuke ove divizije izvrši na teritoriji Kosova, gde treba da bude prikupljeno i ljudstvo, jer kosovari, zbog opšte vojnopolitičke situacije, nerado napuštaju svoj zavičaj i zato što bi to imalo jako moralno dejstvo na »sumnjive elemente«. Ministarstvo inostranih poslova je ovu molbu prosledilo Glavnoj upravi SS i njen šef general Berger se s tim složio.³⁹

Poverenik rajhsfirera SS Himlera u Albaniji Fictum intervenisao je kod Regentskog saveta i vlade u Tirani da sarađuju u formiranju SS divizije »Skenderbeg« i iznudio je njihovu odluku da će tu akciju pomoći svim sredstvima.⁴⁰ Izgleda da je Fictum u svojoj revnosti otišao predaleko, jer je zvanično angažovanje Regentskog saveta i vlade u formiranju SS divizije izlazilo iz okvira i takve »relativne neutralnosti« Albanije, kakvu su Nemci prihvatili. Zato se sa njegovom akcijom kod ovih organa Nojbaher nije slagao. On je politički gledao na razvoj odnosa i znao da bi otvoreno veliko angažovanje Regentskog saveta i vlade oslabilo njihov, ionako mali, ugled u zemlji. Zato je pisao Ministarstvu unutrašnjih poslova da ne vidi »neki naročiti politički uspeh u iznuđivanju jedne odluke vlade da službeno podržava formiranje divizije 'Skenderbeg'. Takve odluke, postignute pritiskom, potpuno su bez značaja za stvarni stav vlade i naroda u kritičnom momentu i više su pogodne da izazovu nepoverenje u odnosu na nemačku politiku.«⁴¹ On je smatrao da Nemačka ima interesa da očuva privid »relativne neutralnosti« Albanije. »Mi uopšte nemamo interesa da pod pritiskom ostvarujemo suprotne demonstracije sve dotle dok možemo da postignemo svoje ciljeve na sadašnjoj osnovi. Na Kosovu nam je dovoljno što su nam prilikom poslednjih političkih razgovora (sa albanskom vladom, Ž. A.) ostavljene određene ruke.«⁴²

Pored toga, Fictum je predlagao da se o pitanju formiranja SS divizije »Skenderbeg« održi jedno savetovanje u Glavnoj upravi SS, kome bi prisustvovao Himler, a sa albanske strane Džafer Deva. Iako je Džafer Deva bio najpoverljiviji nemački čovek i glavni oslonac nemačkih organa u tiranskoj vladi i uopšte u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta, Nojbaher se protivio da se javno demonstrira nemački savez s njim protiv Mehdiya Frašerija, jer uticaj Džafera Deve u »staroj Albaniji« nije mogao da se meri sa Frašerijevim.⁴³ On je bio protiv održavanja takve konferencije i zbog toga

³⁸ PA, StS, Albanien, Bd, 1, beleška savetnika Henkea o razgovoru državnog sekretara Šteengrahta sa Vehbijem Frašerijem, USTS br. 89. Berlin, 4. III 1944.

³⁹ PA, Isto, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 480. Beograd, 5. III 1944. i Inl. II g, br. 404 g, od 7. III 1944.

⁴⁰ PA, Isto, šifrovani telegram generalnog konzula u Tirani Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova* br. 139, Tirana, 5. III 1944.

⁴¹ PA, Isto, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 77, Beograd, 6. III 1944.

⁴² PA, Isto, šifrovani telegram generalnog konzula u Tirani Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova* br. 140, Tirana, 5. III 1944.

⁴³ Kao nap. 41.

što je cenio da ne postoji gorući razlog da se jedan od vrhovnih predstavnika vlasti Nemačkog Rajha na tako upadljiv način istura, »pošto su preduslovi za formiranje SS divizije sasvim povoljni« i bez toga. On je predlagao da bi bilo bolje predvideti jednu kasniju posetu Džafera Deve Berlinu, ali uz saglasnost Regentskog saveta, pa da se tom prilikom organizuje i sastanak Deve sa Himlerom.⁴⁴

Ipak je za formiranje SS divizije angažovana i zvanična albanska politika, odnosno Regentski savet i vlada. Za vreme boravka Vehbija Frašerija u Berlinu, s njim su, uz učešće predstavnika SS, vođeni o ovom pitanju razgovori i zaključeno je da će albanska vlada obezbediti zakonske preduslove za regrutovanje godišta 1920—1924. i za njihovo stavljanje na raspolaganje SS formacijama. Računalo se da bi se na ovaj način moglo dobiti oko 50.000 mladih ljudi. Od njih je trebalo da se formira jedan samostalan SS korpus sastavljen od dve brdske streljačke divizije i specijalnih tehničkih trupa. Odluka o formiranju brdskih divizija doneta je na osnovu referisanja SS generala Flepsa da se albanski puk u 13. bosansko-hercegovačkoj SS diviziji pokazao kao najbolji brdski puk i ispoljio naročitu vrednost u borbama protiv partizana u planinskim krajevima. Ako se ima u vidu teren Albanije, zapadne Makedonije i Kosova, onda je jasno kakva je bila glavna namena buduće SS divizije »Skenderbeg«.⁴⁵

Nakon ovog sporazuma brigadni SS vođa Fictum dobio je instrukcije da najhitnije pristupi pripremama za formiranje SS divizije »Skenderbeg«, kao prve, posle čega bi trebalo da usledi formiranje još jedne divizije.

Da bi poslužio kao jezgro buduće divizije »Skenderbeg«, 7. maja 1944. godine u Tiranu je prebačen albanski bataljon 13. bosansko-hercegovačke SS divizije »Handžar«. Istovremeno, stigli su i oslobođeni ratni zarobljenici, kojima je organizovan svečani doček, kao propagandna manifestacija za vrbovanje ljudi za SS diviziju. Himlerov opunomoćenik Fictum izveštavao je Glavni ured SS da je veliki deo oslobođenih ratnih zarobljenika izrazio spremnost da stupi u SS diviziju »Skenderbeg«.⁴⁶

Međutim, optimistička predviđanja o mogućnostima vrbovanja dobrovoljaca nisu se ostvarila. Zato je i pored oslobađanja zarobljenika morala da se vrši mobilizacija. Ali, ni to nije dalo dovoljan broj ljudstva, pa su Nemci morali da se posluže i puštanjem iz zatvora osuđenika za kriminalna dela, ako bi se ovi odlučili da stupe u SS jedinice.⁴⁷

Kad je došlo do akcije za vrbovanje ljudi za SS diviziju i angažovanje tiranske vlade u njoj, ostvarila su se Nojbaherova predviđanja o opasnostima koje su se iza toga krile. Naime, vrhovni komandant savezničkih snaga u Sredozemlju Vilson (M. Wilson) dao je izjavu Agenciji »Rojter« 2. juna 1944.

⁴⁴ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 504, Beograd, 8. III 1944.

⁴⁵ PA, Isto, beleška sačinjena u *Ministarstvu inostranih poslova* o razgovoru sa Vehbijem Frašerijem, Inl. II g, br. 187, g, RS, Berlin, 6. IV 1944.

⁴⁶ PA, Isto, izvod iz Fictumovog telegrama *Glavnoj upravi rajhsfirera* SS od 5. V 1944.

⁴⁷ Gligor Todorovski, Neka pitanja iz okupacije zapadne Makedonije 1941—1944, *Vojnoistorijski glasnik* br. 2/1964, 35—36.

u Glavnom stanu saveznika u Italiji sledeće sadržine: »Kako sam saznao tiranska vlada pokušava da regrutuje trupe da bi pristupile nemačkoj armiji prilikom njenih operacija na Balkanu. Ovo je akt neprijateljstva prema savezničkim državama i mi bismo želeli da podsetimo odgovorne ličnosti na neizvesne posledice ovakvih akata.« Tiranska vlada je tim povodom objavila zvanično saopštenje u kome je demantovala da je ikada »regrutovala trupe niti će ih regrutovati da bi pomagala nemačkim snagama na Balkanu«. Ona je dalje tvrdila da je ostala »verna duhu svoje politike striktno neutralnosti«, pa da svoje oružane snage nikada nije slala van svoje zemlje, niti ima nameru da ih šalje. Mobilizaciju je objasnila kao odbrambenu meru koju preduzima stanovništvo, »koje se dobrovoljnim snagama suprotstavlja napadima terorista na osnovu prirodnog prava za obezbeđenje svoje egzistencije, koje poseduje svaki narod«. Na kraju je optužila komuniste da su oni krivi za »haotično stanje« u izvesnim oblastima Albanije »koje, na kraju krajeva, savezničkim silama ni na koji način ne šteti, već je jedna istinska katastrofa za ceo albanski narod«. ⁴⁸

Ova izjava tiranske vlade, u kojoj je ona očigledno želela da podvuče svcju »striktnu neutralnost« i neangažovanje u borbi protiv saveznika, izazvala je iznenađenje i nezadovoljstvo u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova. Ono nije moglo da shvati kako je moguće da se vlada jedne zemlje, »koja za svoju nezavisnost može da zahvali isključivo jednom aktu velikodušne politike nemačkog Rajha«, upušta u razgovor sa nemačkim neprijateljima »o nama, odnosno protivu nas«. Ribentrop je tražio hitno obaveštenje od Nojbahera kako je došlo do takve izjave tiranske vlade i kako on tu izjavu ocenjuje sa političkog gledišta. ⁴⁹

Nemački generalni konzul u Tirani Šlip i specijalni opunomoćenik za Jugoistok Nojbaher uveravali su Ministarstvo inostranih poslova da je tiranska vlada lojalna prema Nemačkoj, ali da pridaje veliki značaj tome da se saradnja sa Nemačkom »ne pokazuje isuviše prema spolja«, pa da zato vladinu izjavu ne treba tumačiti kao neprijateljski akt prema Nemačkoj i kao pristupanje suprotnoj strani. Oni su izveštavali da, iako se regrutacija za SS diviziju formalno sprovodi od strane nemačkih SS predstavnika, »albanska vlada preko svojih zvaničnih organa faktički pomaže vrbovanje« ljudstva za SS diviziju »Skenderbeg«, a sem toga sve ekonomske snage zemlje stavlja na puno raspolaganje nemačkim oružanim snagama, što dovodi do najvećeg opterećenja zemlje, naročito na monetarnom području. Zato su oni uveravali Ministarstvo inostranih poslova da je za Nemačku korisno propagandističko naglašavanje albanske »neutralnosti«, koju su oni označili kao krajnje relativnu. U tom duhu oni su naglašavali da u propagandi treba isticati da se od albanske vlade ne očekuje saradnja u borbi protiv saveznika, već da se od nje, kao »neutralne«, traži »samo« ponovno uspostavljanje

⁴⁸ PA, Handakten Ritter, Ägypten, Afghanistan, Albanien, Alexandrien, Altenburgov telegram iz Helsinkija (gde se nalazio Ribentrop) *Ministarstvu inostranih poslova* radi daljeg prosleđenja poslanstvu u Tirani za Nojbahera, br. 1076, Helsinki, 25. VI 1944, Prosleđeno iz Berlina za Tiranu pod br. 290 pod istim datumom.

⁴⁹ Isto.

i održavanje unutrašnje bezbednosti i reda, kao i obezbeđenje puteva za snabdevanje nemačke oružane sile.⁵⁰

U proleće i leto 1944. godine nastavljeno je regrutovanje ljudstva i formiranje jedinica SS divizije »Skenderbeg«, ali nikada nisu mogla biti ostvarena predviđanja i želje u pogledu brojnosti zavrbovanog ljudstva. Zato je sasvim otpala mogućnost formiranja i druge divizije, odnosno SS korpusa. Sem toga, novoformirane jedinice su već na početku pretrpele teške gubitke u borbama sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije, pa je njihova uloga bila mnogo manja nego što su Nemci na početku predviđali. Sem toga, pojavile su se teškoće i oko opreme ovih jedinica. Zbog toga njihova borbena vrednost nije mogla da bude popravljena ni reorganizacijama koje su preduzimate.⁵¹

Sedište divizije »Skenderbeg« bilo je u Prizrenu, a njene jedinice bile su raspoređene na teritoriji Kosova, zapadne Makedonije i delova Crne Gore. One su bile upotrebljavane u borbi protiv NOVJ i NOVA i za obezbeđenje saobraćajnica i važnih privrednih objekata, pre svega rudnika koje su eksploatisali Nemci.⁵²

Formiranje jedinica albanske regularne vojske

Dok su vođeni pregovori o pripremama za formiranje SS divizije »Skenderbeg«, Vrhovna komanda Vermahta sprovodila je akciju za formiranje jedinica regularne albanske vojske, koje su takođe trebale da budu upotrebljene u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta u Albaniji, zapadnoj Makedoniji i na Kosovu. Krajem oktobra 1943. godine tiranska vlada je naimenovala za glavnog inspektora i zamenika načelnika Generalštaba albanske vojske pukovnika Kirhander (Kirchander), oficira bivše austrougarske vojske, koji je za vreme Zoguove vlasti bio savetnik u albanskoj vojsci. Nemački opunomoćeni general u Albaniji složio se sa ovim naimenovanjem i predložio je armijskoj grupi »F« da se i ona saglasi. U to vreme postojala su dva puka, svaki sa po dva bataljona, raspoređena na terenu Kosova, i granične trupe jačine oko 1000 ljudi. U toku je bilo i formiranje još tri bataljona na Kosovu i vršene su pripreme za formiranje četiri bataljona u »staroj« Albaniji (u Tirani, Skadru, Eljbasanu i Korči).⁵³

Formiranje regularnih vojnih jedinica izneto je u programskom govoru predsednika vlade Redžepa Mitrovice pred Narodnom skupštinom 8. novembra 1943. godine, kao jedan od osnovnih zadataka i kao »sveta obaveza« nove

⁵⁰ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 1452, Beograd, 30. IV 1944.

⁵¹ H. Neubacher, n. d. 116.

⁵² Za detaljan prikaz formacijskog sastava, organizacionih promena i dislokacije pojedinih delova divizije vidi Ali Hadri, *Narodnooslobodilački pokret na Kosovu i Metohiji*, 279—280.

⁵³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 118, Tirana, 29. X 1943.

vlade. Pri tome je on podvukao da vojska mora strogo da se drži »po strani od sporova oko političkih stavova i ideologija«, jer »svaka politička delatnost od strane vojske bila bi izdaja otadžbine«. ⁵⁴ Ova izjava o apolitičnosti vojske bila je veliki cinizam, jer njen zadatak nije bio da brani suverenitet i integritet zemlje protiv spoljnog neprijatelja, već da se angažuje protiv unutrašnjih ideoloških i političkih protivnika tiranske vlade, odnosno protiv Komunističke partije i narodnooslobodilačkog pokreta Albanije, kao i protiv narodnooslobodilačkih snaga Jugoslavije na Kosovu i zapadnoj Makedoniji. Ovakav karakter i zadatak vojske jasno je precizirao Mehdi Frašeri u razgovoru sa nemačkim opunomoćenim generalom u Albaniji Gajbom i generalnim konzulom Šlipom 13. decembra 1943. godine. On je tada »stavio do znanja čvrstu odluku vlade da saraduje sa nadležnim nemačkim organima u iskorenjivanju komunizma«. Frašeri je tom prilikom u tom cilju tražio od Nemačke oružje, odeću i municiju za 12.000 ljudi i jednu pokretnu nemačku jedinicu u cilju zajedničke akcije »čišćenja«. On je podvukao da bi albansku »nacionalnu vojsku« trbalo ubaciti »naročito u oblast Kosova radi odbrane od Titovih bandi«. ⁵⁵

Naoružanje i obuku novoformiranih albanskih pukova, kao i akciju za formiranje ovih jedinica preuzeo je opunomoćeni nemački general u Albaniji. ⁵⁶ Do kraja 1943. godine formirana su u »staroj« Albaniji četiri bataljona vladine vojske. Ovi bataljoni, međutim, nisu ispunili očekivanje Nemaca. Početkom 1944. godine bila je planirana zajednička velika ofanziva protiv snaga Narodnooslobodilačke vojske u južnoj Albaniji, u kojoj je trebalo da učestvuju i ova četiri bataljona. Himlerov opunomoćenik u Albaniji Fictum je, međutim, prilikom obilaska ovih jedinica konstatovao da one nisu sposobne za uvođenje u borbu. »Dva bataljona su već razoružana. Verovatno je rasturanje i ostala dva«, izveštavao je generalni konzul Šlip na osnovu podataka koje je dobio od Fictuma. Kao razlog za ovakav rezultat on je navodio »nedovoljan uticaj albanske Komande narodne odbrane na rukovođenje, obuku i vaspitanje«. On je takođe izrazio sumnju u gotovost za borbu i formiranih žandarmerijskih trupa. Fictum je obavestio Regentski savet o stanju u vojnim jedinicama i žalio se da je saradnja sa Komandom narodne odbrane ostala beskorisna. On se ponudio da preuzme obavezu reorganizovanja vojnih jedinica, pored formiranja SS divizije »Skenderbeg«, što je bio njegov osnovni zadatak, pod uslovom da oficiri i podoficiri koji su »upotrebljivi« budu upućeni na tromesečnu obuku u Nemačku. ⁵⁷ Međutim, za ovo nije više bilo vremena, jer je uskoro nastupilo povlačenje Nemaca i rasulo u redovima vojnih jedinica koje su bile formirane do proleća 1944. godine.

⁵⁴ PA, Isto, šifrovani telegram majora Šajgera *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 10, Tirana (Nadleštvo Šajger), 9. XI 1943.

⁵⁵ PA, Isto, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa Nojbaheru (Hitlerov *Glavni stan*), br. 225, Tirana, 14. XII 1943.

⁵⁶ PA, Isto, Ringelmanov šifrovani telegram, *Ured opunomoćenika za Jugoistok u Beogradu, Ministarstvu inostranih poslova* br. 1499, Beograd, 9. XII 1943.

⁵⁷ PA, Isto, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 303, Tirana, 12. V 1944.

*Saradnja Nemaca sa nacionalističkim reakcionarnim
organizacijama i oružanim grupama*

Zbog nepostojanja regularnih vojnih i žandarmerijskih jedinica, odmah po ulasku nemačkih trupa na Kosovo, zapadnu Makedoniju i Albaniju najveća pažnja poklanjana je povezivanju sa nacionalističkim i reakcionarnim oružanim grupama i organizacijama, koje je Nemačka želela da poveže na antikomunističkoj osnovi i da ih upotrebi u borbi protiv NOP Jugoslavije i NOP Albanije. Već je rečeno da je nemački generalni konzul u Tirani u vreme očekivanja italijanske kapitulacije i pripremanja trupa za posedanje Kosova, zapadne Makedonije i Albanije, izražavao rezerve u pogledu saradnje sa Balli Kombetatom zbog njegovih kontakata s Narodnooslobodilačkim frontom u Albaniji i sporazuma potpisanog u Mukji početkom avgusta 1943. godine, iako je taj sporazum Druga konferencija Narodnooslobodilačkog fronta 1. septembra 1943. godine odbacila kao neprihvatljiv.⁵⁸ Međutim, uskoro se Nojbaher uverio da je Balli Kombetar nepomirljivi neprijatelj komunizma i narodnooslobodilačkog pokreta, te da je na toj osnovi moguće da se on iskoristi za nemačke ciljeve. U svojim sećanjima Nojbaher piše da su za Balli Kombetar komunisti bili neprijatelji broj jedan, i da zbog toga on ne može da bude opasan za Nemačku. To se pokazalo kao tačna ocena. Nojbaher piše da se Balli Kombetar nikada nije borio protiv nemačke vojske i da je već u novembru 1943. godine došlo do diferencijacije u kojoj je jedan deo balista prešao na stranu partizana u južnoj Albaniji, a drugi deo se zajedno sa Nemcima otvoreno upustio u borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta.⁵⁹

Drugi faktor snage na koji su računali Nemci bio je Abas Kupi sa svojim ljudstvom. On je posle italijanske okupacije otišao u šumu, a od septembra 1942. godine prišao Narodnooslobodilačkom frontu Albanije i postao član Glavnog narodnooslobodilačkog odbora i Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske. Prilikom proglašenja »nezavisnosti« Albanije, septembra 1943. godine, Abas Kupi je u Tirani slavljen kao nacionalni heroj, iako nije bio prisutan. On je tada ostao u šumi i zadržao vezu sa Englezima preko Vojne misije u njegovom štabu.⁶⁰

Abas Kupi nije prihvatio nemačke ponude da stupi u borbu protiv Narodnooslobodilačke vojske, ali se nije angažovao ni protiv Nemaca. To je poslednjima odgovaralo, pa su ga i oni ostavili na miru.

U novembru mesecu došlo je do distanciranja Abasa Kupija od Narodnooslobodilačkog fronta. On je, pod uticajem Engleza, 21. novembra 1943. godine u selu Heraj osnovao organizaciju »Legalitet«, koja je kao svoj program predvidela odbranu prava bivšeg kralja Ahmeda Zogua, koja je on dobio ustavom od 1928. godine. To je bilo nespojivo sa programom Narodnooslobodilačkog fronta Albanije, pa je Abas Kupi 7. decembra 1943. godine isključen iz NOF-a.⁶¹

⁵⁸ Vid. N. D. Smirnova, *Obrazovanie Narodnoj Respubliki Albanii*, 104, 107.

⁵⁹ H. Neubacher, n. d. 107—108.

⁶⁰ *La Lutte du peuple albanais*, 135 i N. D. Smirnova, *Obrazovanie...* 87.

⁶¹ N. D. Smirnova, *Obrazovanie...* 115.

I posle toga engleska Vojna misija je ostala u štabu Abasa Kupija sve do kraja rata, sa ciljem da ga u odsudnom momentu upotrebi protiv komunističke i preko njega ostvari svoj uticaj u Albaniji. Ovakav stav Engleske bio je jasan Nemcima, ali su oni tolerisali ovo, kao u slučaju sličnih pokreta u drugim balkanskim zemljama. To je njima, čak, odgovaralo, jer bi otvoreno istupanje »Legaliteta« protiv Narodnooslobodilačke vojske, ili napad nemačkih trupa na njega zbog veze sa Englezima, dovelo do diferencijacije u njegovim redovima i prelaska jednog dela ljudstva na stranu Narodnooslobodilačke vojske Albanije.

Za saradnju sa nacionalističkim grupama formirana je u Tirani specijalna komanda Abver II pod komandom kapetana Langea, koji je inače imao funkciju vojnog ađutanta specijalnog opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok Nojbahera u Albaniji.

Kapetan Lange je već sredinom oktobra stupio u pregovore sa Balli Kombetarem i Abasom Kupijem preko pouzdanih albanskih vojnih i drugih poverenika. Krajem oktobra 1943. godine on je dobio izveštaj od jednog svog konfidenta da je predstavnik engleske Vojne misije u Albaniji uticao na Balli Kombetar da tesno saraduje sa Nemcima i da uspostavi vezu sa zogistima. Ova vest je obrazložena od strane konfidenta time što pregovori na moskovskoj konferenciji nisu protekli za Englesku onako kako je to ona želela, pa se očekuje promena njene politike prema Sovjetskom Savezu. Kapetan Lange je ovu vest primio sa rezervom. On je bio sklon da veruje da su nacionalističke grupe ovo namerno lansirale kao manevar za dobijanje oružja od Nemaca, ali je potvrdio da je tesno povezivanje Balli Kombetara sa nemačkim trupama van svake sumnje.⁶²

Početkom novembra 1943. godine kapetan Lange je lično posetio Abasa Kupija. Tom prilikom je jedan Kupijev rođak izjavio kapetanu Langeu da su Englezi stavili Abasu Kupiju u zadatak da usmeri svoju politiku u pravcu zbliženja sa Nemačkom. Kapetan Lange je zaključio da bi takav razvoj događaja mogao biti mogućan u slučaju da je Engleska na Moskovskoj konferenciji morala da se odrekne Balkana.⁶³

Prema podacima koje je prikupila nemačka služba u Albaniji početkom novembra 1943. godine postojale su sledeće oružane grupe Balli Kombetara u Albaniji: 1200 ljudi zapadno od Eljbasana, 3000—4000 u obalskom području od Kavaje do Fijerija, 1500 jugoistočno od Eljbasana, 2000 u oblasti Valone i oko 1500 južno od valonskog zaliva, oko 100 južno od Berata i manja grupa od 150 u oblasti Podgradeca.⁶⁴

Oružane grupe balista postojale su i u zapadnoj Makedoniji. Prema podacima koje donosi Gligor Todorovski, u zapadnoj Makedoniji bilo je ukupno

⁶² PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa specijalnom opunomoćeniku za Jugoistok Nojbaheru, dostavlja izveštaj kapetana Langea, br. 116, Tirana, 28. X 1943.

⁶³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram kapetana Langea Nojbaheru u Atinu, preko *Ministarstva inostranih poslova*, br. 1299, Beograd, 4. XI 1943.

⁶⁴ PA, Isto, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 148, Tirana, 9. XI 1943.

5500 balista.⁶⁵ Međutim, ovu brojku treba prihvatiti s rezervom, jer se u nemačkim dokumentima ona nigde ne potvrđuje. Verovatno se tu radi o drugim kvislinškim oružanim formacijama, koje se po inerciji nazivaju balističkim. Slično je i sa Kosovom, što je pokazao Ali Hadri u svojoj monografiji.⁶⁶

Novembra 1943. godine neke grupe balista su učestvovala zajedno sa nemačkim snagama u ofanzivi protiv Narodnooslobodilačkog fronta i borile se protiv dve partizanske brigade pod komandom Mislina Peze u oblasti jugozapadno od Tirane. Tim povodom generalni konzul Šlip izveštavao je da »nacionalna grupa zaostaje za komunistima što se tiče aktivnosti i organizacije«.⁶⁷

Zogističkih sledbenika Abasa Kupija bilo je mnogo manje. U izveštaju generalnog konzula u Tirani, »o stanju bandi u Albaniji«, pominje se grupa Abasa Kupija u oblasti Mati jačine do 1500 ljudi i grupa Fikrija Dina u oblasti Dibre jačine oko 600 ljudi.

Dok je Abas Kupa održavao kontakte sa tiranskom vladom i sa Nemcima i pregovarao s njima o saradnji, ali nije pokazivao spremnost da stupi u otvoreni konflikt sa narodnooslobodilačkim pokretom, Fikri Dino je počeo otvorenu borbu protiv partizana u Dibri. Ali, do sredine novembra Nemcima nije bio jasan njegov položaj i situacija u ovom kraju.⁶⁸

Postojala je i grupa pristalica Sulejmana Barjaktarija u Ljumi, jačine oko 700 ljudi, ali njoj od strane Nemaca nije pridavan značaj zbog nejasnog Barjaktarijevog držanja, o čemu je već bilo govora.⁶⁹

Saradnja nacionalističkih grupa sa nemačkim trupama u borbi protiv Narodnooslobodilačke vojske jačala je tokom novembra i početkom decembra. Početkom decembra ove grupe sudelovale su u akciji »čišćenja« na teritoriji Keljcira — Tepelane — Valona. Međutim, one su za ovu svoju saradnju od Nemaca tražile naoružanje i drugu opremu. Zato je kapetan Lange insistirao preko specijalnog opunomoćenika za Jugoistok da se hitno traži saglasnost Vrhovne komande kopnenih trupa (OKH) za dodelu oružja ovim grupama od strane armijske grupe »F« i opominjao da će u protivnom nastati težak gubitak za nemačke snage.⁷⁰

Posle Teheranske konferencije Ruzvelta, Čerčila i Staljina, Balli Kombetar je u svojoj propagandi tvrdio da će se Engleska i Nemačka sporazumeti u borbi protiv komunista,⁷¹ kako bi tom propagandom uticao na umanjeње priliva ljudstva u Narodnooslobodilačku vojsku Albanije.

⁶⁵ Gligor Todorovski, Neka pitanja iz okupacije zapadne Makedonije 1941—1944, 37—38.

⁶⁶ Ali Hadri, Narodnooslobodilački pokret na Kosovu, 310.

⁶⁷ Kao nap. 64.

⁶⁸ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 166, Tirana, 13. XI 1943.

⁶⁹ Kao nap. 64.

⁷⁰ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Nojbaheru*, br. 214, Tirana, 10. XII i telegram bez broja od 14. XII 1943.

⁷¹ Isto.

Predsednik Regentskog saveta Mehdi Frašeri usko je sarađivao sa »Legalitetom« Abasa Kupija, koji je imao najveći uticaj na politiku vlade. On je sarađivao i sa Balli Kombetatom, ali iz jednog nemačkog dokumenta vidi se da je to bila privremena politika radi udruživanja svih reakcionarnih snaga za uništenje narodnooslobodilačkog pokreta i KPA. On je izjavio opunomoćenom nemačkom generalu i generalnom konzulu u Tirani Šlipu da je plan vlade da se »Legalitet« i Balli Kombetar trpe sve dotle dok zemlja ne bude očišćena od komunista, a da se zatim sprovede opšte razoružanje, pri čemu bi »pouzdan« nacionalne grupe bile stavljene na raspolaganje žandarmeriji i vladinoj vojsci i time pod kontrolu vlade.⁷²

Vlada je želela da stvori jake oružane snage pod svojom direktnom kontrolom na koje će moći da se oslanja. Sem milicijskih snaga koje je vodio Džafer Deva i regularnih jedinica koje su bile u formiranju, vlada je u tom cilju stalno insistirala kod Nemaca da joj stave na raspolaganje dalje količine oružja radi formiranja jedne jake žandarmerijske grupacije u oblasti Korče, obećavajući da bi u tom slučaju bila u stanju da obezbedi sigurnost na drumovima, preko kojih se odvijao nemački vojni saobraćaj.⁷³

Vladina odlučnost za beskompromisnu borbu protiv komunista naglašena je u novogodišnjoj poruci Mehdiu Frašerija. Istovremeno, doneti su propisi koji su vladi davali vanredna ovlašćenja. Ustanovljen je Specijalni sud koji je imao zadatak da sudi licima koja »rečima ili spisima zauzimaju stav protiv vlade, sabotiraju službene odredbe, pripadaju antidržavnim strankama ili prikrivaju posed oružja«. I na državne službenike vršen je veliki pritisak pod pretnjom eliminisanja ili osude. Svi nepoželjni službenici mogli su zbog »zanemarivanja dužnosti ili zloupotrebe službenog položaja« da budu predati Specijalnom sudu. Svi su morali da polože pismenu zakletvu vladi uz jemstvo dva »ispravna građanina«.⁷⁴

Sa Nemicima je sarađivala i oružana grupa dobrovoljaca bivšeg predsednika Izvršnog komiteta Ibrahima Bičakua. Ova grupa jačine oko 200 ljudi, pod rukovodstvom komandanta Baloa iz Bičaka i kapetana Langea, opkolila je jednu partizansku jedinicu uz koju je bio engleski Vojni štab, na čelu sa generalom Dejvisom oko 50 km istočno od Tirane. Ova jedinica se povukla dalje na istok, ali su je Bičakuovi ljudi otkrili u severnim predelima Čemernika kod sela Kostenja i u napadu na nju 8. januara 1944. godine bio

Kao potvrdu verovatnoće ove vesti Abver je izveštavao da je došao u posed jedne okružnice CK KPA, iz koje se videlo da je posle Teheranske konferencije izdato uputstvo da se engleski oficiri izoluju i liše slobode i da je jedan engleski oficir u Grčkoj ubijen. Ovaj podatak se nigde više ne ponavlja i ne može da se potvrdi njegova tačnost, ali ga ovde navodimo kao indikaciju tadašnjeg verovanja Nemaca da može doći do suprotnosti između SSSR i zapadnih saveznika, koje bi uticale na raskid Engleske i SAD sa partizanima i još uže saradnje proengleskih snaga sa Nemačkom.

⁷² PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa Nojbaheru (Vučja jama), br. 225, Tirana, 14. XII 1943.

⁷³ PA, Isto, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 230, Tirana, 16. XII 1943.

⁷⁴ PA, Isto, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 275, Tirana, 4. I 1944.

je ranjen i zarobljen general Dejvis (Davies) zajedno sa još jednim majorom, jednim podoficijerom i jednim agentom engleske obavještajne službe.⁷⁵

Trinaestog januara 1944. godine Nojbaher je već izveštavao da je anti-komunistička akcija znatno uznapredovala i da je — uporedo sa maršom »anti-terora« i »bezobzirnim protivudarima« Džafera Deve sa svojom milicijom na Kosovu i severnoj Albaniji — rat bandi Balli Kombetara protiv jedinica NOVA u južnoj Albaniji u punom jeku uz nemačku pomoć u oružju i municiji, i da su »isto tako i druge akcije nacionalnih snaga severne i istočne Albanije« u toku. On konstatuje da je ta aktivnost nacionalističkih grupa ojačala pozicije tiranske vlade. Međutim, on je mobilisanje »nacionalnih snaga« protiv Narodnooslobodilačke vojske i dalje video kao »zadatak od presudne važnosti«, jer nemačke snage, osim zadataka odbrane obale, »ne mogu u većoj mjeri da preuzmu na sebe i zadatak očuvanja unutrašnje sigurnosti pozadinskih teritorija«.⁷⁶

Početkom februara balističke nacionalističke oružane formacije brojale su oko 10.000 ljudi organizovanih u 15 grupa. Najjača je bila grupa balista od 5000 ljudi, pod komandom Kadrija Zagranija,⁷⁷ koja je operisala zajedno sa nemačkim snagama u južnoj Albaniji u okviru operacija tamošnje nemačke divizije od koje je dobijala i naoružanje. Ostalih 14 grupa organizovala je specijalna komanda kapetana Langea, od koga su i dobijale zadatke za akciju.⁷⁸

Nojbaher je pokazivao zadovoljstvo postignutim rezultatima u vojnom angažovanju Balli Kombetara u zajedničkim akcijama sa nemačkim Vermah-
tom protiv Narodnooslobodilačke vojske na jugu Albanije. Međutim, on je želeo da se Balli Kombetar angažuje i politički i da učestvuje u vladi. On je izveštavao da se Balli Kombetar tome odupirao i da »do sada nije pokazao želju da otvoreno snosi deo odgovornosti«, odnosno da njegovi vođe izbegavaju da uđu u vladu. Nojbaher je ipak nastavio ova svoja nastojanja, jer je želeo da tim putem još više veže Balli Kombetar uz Nemačku. U tom cilju on je krajem januara 1944. godine vodio pregovore u Tirani. Nakon toga, generalni konzul Šlip je nastavio kontakte sa Mehdijem Frašerijem, Džaferom Devom i Kadrijem Zagranijem o ulasku predstavnika Balli Kombetara u vladu.⁷⁹ Iz kasnijih dokumenata se vidi da je rezultat ovih razgovora bio ulazak u vladu tri ministra bliska Balli Kombetaru. Međutim, već sredinom marta 1944. godine u nemačkim dokumentima se priznaje neuspeh akcije sa angažovanjem nacionalističkih snaga za suzbijanje narodnooslobodilačkog pokreta.

⁷⁵ PA, Isto, šifrovani telegram majora Šajgera *Ministarstvu inostranih poslova* br. 32, Tirana, 21. I 1944. i NAW, T 77, R 883, sn. br. 5632468—69.

⁷⁶ PA, Isto, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 210, Beograd, 13. I 1944.

⁷⁷ Trinaestog februara 1944. godine Nojbaher pominje da je pod komandom Kadrija Zagranija u južnoj Albaniji bilo 8000 balista. (PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 316, Beograd, 13. II 1944.)

⁷⁸ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 227, Beograd, 1. II 1944.

⁷⁹ Isto, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 316, Beograd, 13. II 1944.

Generalni konzul Šlip izveštavao je Ministarstvo inostranih poslova da je pojačana aktivnost partizana u južnoj Albaniji, koji su počeli nadiranje ka severu do puta Eljbasan-Struga i u oblast južno od Tirane. Nacionalističke bande koje su vodile borbu protiv partizana u okolini Berata nisu opravdale očekivanja Nemaca. Šlip je izveštavao: »Zaoštrile su se nesuglasice između nacionalnih bandi u čiju se borbenu vrednost bez nemačke podrške ne može pouzdati.« Takva situacija uticala je da ojača nemački interes za brže formiranje žandarmerijskih jedinica, na čijem je organizovanju radio Fictum.

Ovakav nepovoljan obrt po nemačke i nacionalističke oružane snage Šlip je tumačio povećanim isporukama naoružanja i druge opreme partizanima od strane zapadnih saveznika, neprijateljskom propagandom o skorom iskrcavanju savezničkih trupa i uticajem nepovoljne situacije po Nemačku na istočnom frontu. Popravljanju situacije nije doprinela ni činjenica da je Specijalni sud počeo radom i izricao smrtne presude, koje su radi zastrašivanja stanovništva javno izvršavane.⁸⁰

Abasa Kupija Nemci nisu uspeli da angažuju za aktivno istupanje protiv Narodnooslobodilačke vojske, mada je kapetan Lange s njim održavao stalne kontakte. Abas Kupi je manevrisao u želji da očuva svoje snage do iskrcavanja angloameričkih trupa na albansku obalu.⁸¹

Sredinom aprila 1944. godine Šlip je potvrdio da je Nemačka izgubila kontrolu nad teritorijom južno od puta Eljbasan—Struga, koji su u svojim rukama držali partizani, čiji je pritisak na području Valone, Berata i Korče i dalje jačao. Situacija se za Nemce i njihove saradnike stalno pogoršavala. Stalna preletanja jakih angloameričkih eskadrila preko albanske teritorije i napadi na drumski saobraćaj demonstrirali su njihovu nadmoć u vazduhu, a vesti sa istočnog fronta ukazivale su na skori poraz Nemačke. To je povećavalo rezervisanost stanovništva koje je očekivalo iskrcavanje angloameričkih trupa. Takva situacija uticala je na povećani priliv boraca u redove Narodnooslobodilačke vojske.⁸²

Zbog takve situacije i Abas Kupi je pokazivao veću rezervu prema Nemcima. Zato su oni napustili nastojanja da ga privuku na svoju stranu kao otvorenog saradnika u borbi protiv Narodnooslobodilačke vojske. Bili su zadovoljni da on ne istupa protiv njih, ali to nisu isključivali kao moguće u momentu engleskog iskrcavanja na albansko tle.

Istovremeno, Balli Kombetar je izgubio na uticaju. Njegova organizacija je sve više slabila i rasla nejedinstvenost u njegovim redovima, što je nega-

⁸⁰ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova* br. 161, Tirana, 16. III 1944.

⁸¹ Prema ovom dokumentu Abas Kupi je 4. februara 1944. godine održao van Tirane jedan sastanak sa nekim ličnostima, među kojima su bili ministar rada i ministar finansija u tiranskoj vladi. Nemačka obaveštajna služba nije uspela da sazna rezultate i predmet ovih razgovora. (PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram generalnom konzulatu u Tirani, br. 99, Beograd, 20. III 1944.)

⁸² Početkom aprila prneli su se glasovi da će 7. aprila, na dan italijanske agresije 1939, doći do iskrcavanja i vazdušnog desanta anglo-američkih trupa i povratka kralja Zogua.

tivno uticalo na opšti položaj vlade u kojoj su bili njegovi bliski politički prijatelji. To je izazvalo ozbiljnu krizu vlade u proleće 1944. godine.⁸³

Pored pomenutih milicijskih, žandarmerijskih, vojnih i političkih organizacija koje su služile nemačkom okupatoru, na Kosovu, zapadnoj Makedoniji i delovima Crne Gore delovala je tzv. Druga prizrenska liga, osnovana sredinom septembra 1943. godine u Prizrenu, gde je bilo i njeno stalno sedište. Liga je usvojila velikoalbanski program, koji je predviđao očuvanje »Velike Albanije«, ciljajući time na ostanak pripojenih teritorija Albaniji u aprilskom ratu 1941. godine. Sem toga, ona je predviđala dalje proširenje granica »Velike Albanije«, kako bi bile obuhvaćene i teritorije na kojima je još bilo albanskog življa. Liga je organizovala i svoje oružane odrede »Vulnetare«, koje je koristila u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta na ovom području.⁸⁴

Iako je jedan od glavnih zadataka nemačke službe na teritoriji »Velike Albanije« bio da okupi sve nacionalističke i druge desničarske snage koje su bile spremne da se s oružjem u ruci bore protiv NOVA i NOVJ, na Drugu prizrensku ligu, a naročito što se tiče ideja njenog predsednika Bedrija Pejanija, nije gledano s poverenjem.

Prema nemačkim dokumentima, Liga je imala zadatak da organizuje »samozaštitu« uz nemačku pomoć i da se bori protiv komunista. Rukovodstvo Lige uveravalo je Nemačku da bi se Liga borila na strani Nemaca i protiv savezničkih trupa u slučaju njihovog iskrcavanja. U tom cilju ono je pravilo planove za masovno mobilisanje svih sposobnih muškaraca od 16 do 50 godina.⁸⁵ U svojstvu predsednika Centralnog komiteta Lige, Bedri Pejani je 29. marta 1944. godine uputio jedno pismo lično Hitleru u kome je tražio oružje za naoružanje 120.000—150.000 ljudi. Tvrdio je da bi ovim snagama Liga vodila borbu protiv »srpskih i crnogorskih partizana« i branila »nacionalne interese« Albanaca. Da bi ovo bilo postignuto, tražio je potrebne količine oružja, nemačke vojne instruktore i »strateške ispravke granica« prema Srbiji i Crnoj Gori.⁸⁶

Ministarstvo inostranih poslova je, povodom ovog pisma Bedrija Pejanija, zatražilo mišljenje svog specijalnog opunomoćenika za Jugoistok Nojbahera. On je kategorički odbio mogućnost davanja oružja Bedriju Pejaniju. Okarakterisao ga je kao osobu koja se »ne može uzimati ozbiljno, jer je već duže vremena bio na nervnoj klinici i važi kao ludak sa dobrom nacionalnom prošlošću«. Nojbaher je Drugu prizrensku ligu okarakterisao kao organizaciju koja ne znači mnogo i teži prvenstveno istrebljenju i proterivanju srpskog stanovništva sa Kosova. Osim toga, naglašavao je da ona ima »fantastične planove koji se odnose na prisajedinjenje Sandžaka i Bosne i Hercegovine Albaniji, koja u stvari i sama treba da se potruži da od niza plemena postane

⁸³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa Ministarstvu inostranih poslova i Nojbaheru, br. 230, Tirana, 17. IV 1944.

⁸⁴ Ali Hadri, Narodnooslobodilački pokret na Kosovu, 288 i dalje.

⁸⁵ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram generalnom konzulatu u Tirani, br. 103, Beograd, 25. III 1944.

⁸⁶ NAW, T 77, R 883, sn. br. 5631154—55. i Ali Hadri, Narodnooslobodilački pokret na Kosovu, 308.

država«. Nojbaheer je verovao da Liga ni u kom slučaju nije u mogućnosti da stvori veću vojničku organizaciju i da bi oružje koje bi joj bilo dato »verovatno vrlo brzo nekontrolisano nestalo u šumama«.

Nojbaheer je preko Vehbija Frašerija (dok je boravio u Berlinu) poručio Mehdiu Frašeriju »da se šašavi Bedri Pejani učini neškodljivim«. Preporučio je da albanska vlada savetuje Bedriju Pejaniju da podrži nemačku akciju za formiranje SS divizije »Skenderbeg«, »čime bi se pružila najbolja garancija za vojnički besprekorno uvođenje u dejstvo albanskih dobrovoljaca spremnih da se bore«. ⁸⁷

Ministar inostranih poslova Ribentrop složio se sa Nojbaheerovom ocenom i stavom prema Drugoj prizrenskoj ligi i Bedriju Pejaniju, pa je u tom duhu preko šefa Rajhskancelarije Lamersa obavestio i Hitlera. On je ujedno izneo mišljenje da nije preporučljivo da Hitler odgovara na poruku koju mu je uputio Bedri Pejani 29. marta. ⁸⁸

Nojbaheer je hitno uputio instrukcije i generalnom konzulu u Tirani Šlipu i specijalnom opunomoćeniku rajhsfirera SS Fictumu da i oni upotrebe svoj uticaj i intervenišu kod Mehdijsa Frašerija da Bedri Pejani na vreme bude onemogućen. »Smatram da bi Bedri Pejani u svom bezumlju bio u stanju da Srbima na Kosovu priredi vartolomejsku noć, ili da kao drugi Skenderbeg sa naoružanom ruljom pređe granice«, pisao je Nojbaheer. I ovog puta on je sugerirao da se Bedriju Pejaniju preporuča da se angažuje u vrbovanju ljudi za SS diviziju, jer će se tako »najbolje obezbediti primena nemačkog oružja«. ⁸⁹

Kriza tiranske vlade i zaoštavanje odnosa Nemačke sa Mehdijem Frašerijem

U proleće 1944. godine, kao što je napred izneto, došlo je do opšteg slabljenja nacionalističkih snaga i položaja tiranske vlade. Teškoće i nezadovoljstvo u narodu je, pored ostalog, stvarala i evakuacija stanovništva iz obalskog pojasa gde su nemačke trupe izgrađivale utvrđenja za odbranu obale i u tom cilju oduzimale plodnu obradivu zemlju od seljaka. Ovo evakuisanje bilo je utoliko teže što tiranska vlada i nemački organi nisu imali mogućnosti da evakuisanim porodicama pruže smeštaj i obradivu zemlju, jer je veliki deo teritorije bio pod kontrolom ojačane Narodnooslobodilačke vojske. Zato je nemački opunomoćeni general izveštavao da se nezadovoljstvo zbog ove evakuacije iz obalskog pojasa oseća daleko preko ove teritorije, koja je time direktno pogođena. ⁹⁰

Na drugoj strani, oslabljen položaj tiranske vlade koristila je Bugarska, koja je počela sa pojačanom propagandom i ubacivanjem agenata na teritoriju zapadne Makedonije, što je očigledno značilo oživljavanje njenih starih

⁸⁷ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaheerova beleška za Ribentropa, Salzburg, 2. V 1944.

⁸⁸ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Ribentropovo pismo šefu Rajhskancelarije Lamersu, Fušl, 4. V 1944.

⁸⁹ PA, Isto, Nojbaheerov šifrovani telegram generalnom konzulatu u Tirani, br. 864, specijalni voz »Vestfalija«, 5. V 1944.

⁹⁰ NAW, T 77, R 883, sn. br. 5632445—46. Izveštaj nemačkog generala u Albaniji o stanju u toku aprila i maja 1944, br. 500/44 geh. od 9. V 1944.

pretenzija za aneksiju ovog područja. Isto tako na području između Kičeva i Struge prodrle su jake snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koje su prekinule saobraćajne veze, zbog čega je protiv njih već bila u toku operacija pod nazivom »Freier Weg« (Slobodan put), ali bez mnogo rezultata.⁹¹

Da bi popravila svoj položaj, tiranska vlada je od nemačkih vojnih i civilnih organa tražila pomoć za izgradnju albanske egzekutive, saniranje finansijskog položaja (štampanje novčanica), regulisanje dugova, sređivanje pošte i telegrafa, isporuku kamiona za prevoz namirnica, sređivanje međudržavnih odnosa sa Nemačkom i sa njenim satelitskim državama. Ovom prilikom je javno rečeno da vlada ne može da snosi odgovornost za stanje u zemlji ako se ne udovolji njenim zahtevima i da će podneti ostavku.

Nemački organi su obećali tiranskoj vladi aktivnije angažovanje za organizovanje naoružavanja i uvođenje u borbu jačih odreda albanske žandarmerije, ubrzavanje liferacija žita, izvođenje operacije »Frühlingserwachen« (Buđenje proleća) protiv Narodnooslobodilačke vojske u južnoj Albaniji i drugo, što je u izvesnoj meri smirilo situaciju.⁹²

Nemačke vojne snage su zaista preduzele prolećnu ofanzivu protiv Narodnooslobodilačke vojske Albanije. Međutim, ni ova ofanziva nije doprinela poboljšanju položaja okupatora i kvislinške vlade. Narodnooslobodilačka vojska je izdržala pritisak i uskoro prešla u protivofanzivu. Priliv novih boraca u njene redove se povećao. Ti uspesi krunisani su na vojnom polju formiranjem prve divizije Narodnooslobodilačke vojske Albanije 28. maja 1944. godine, a uskoro i druge divizije. Veliki uspeh je postignut i na političkom polju. U Permetu je 24. maja počeo radom Prvi antifašistički narodnooslobodilački kongres na kome je formirano Antifašističko narodnooslobodilačko veće i Antifašistički narodnooslobodilački komitet kao izvršni organ.⁹³

Kao reakciju na ovakve uspehe narodnooslobodilačkog pokreta tiranska vlada je pokušala da poveže sve antikomunističke, reakcionarne i nacionalističke snage u severnoj Albaniji i da ih pridobije za zajedničku borbu protiv Narodnooslobodilačke vojske. U tom cilju Regentski savet je održao jedan sastanak sa nacionalističkim vođama iz severne Albanije. Međutim, balističke snage su se i dalje osipale. Zbog toga je najjači faktor snage postala zogistička organizacija Abasa Kupija »Legalitet«. Abas Kupa je bio u vrlo uskim odnosima sa Mehdiem Frašerijem i zato zainteresovan da se položaj predsednika vlade popuni njegovim poverljivim čovekom. Ovakav ishod nije bio poželjan za Nemačku, s obzirom na to da je Abas Kupa i dalje pojačavao svoje veze sa engleskim i američkim predstavnicima. S druge strane generalni konzul Šlip je uviđao da je pozicija vlade, koja je bila kompromitovana u narodu zbog svoje saradnje sa Nemačkom, postajala sve neodrživija i smatrao da bi učešće zogista moglo da utiče na njeno učvršćenje.

Kriza je pokazivala da dobija nepovoljan obrt za Nemačku i zbog toga što je pripreman teren za isključenje iz vlade ministra unutrašnjih poslova

⁹¹ Nemački opunomoćeni general je izveštavao da je borbena vrednost partizanskih jedinica u odnosu na prethodnu godinu osetno porasla. NAW, T 77, R 883, sn. br. 5632445—46. Kao u nap. 90.

⁹² Kao nap. 90.

⁹³ La Lutte du peuple albanais, 137—138. N. D. Smirnova, Obrazovanie, 123—126.

Džafera Deve i ministra privrede Aga Agaija.⁹⁴ Takođe je povedena akcija protiv komandanta žandarmerije Disnija Doma. Sem kontakata sa Abasom Kupijem Mehdi Frašeri je stupio u vezu i sa miriditskim prvakom Djonom Mark Djonijem i zogističkim vođom Dibranom Fikri Dinom. Sa njima je on sklopio antikomunistički pakt. Sve više se pokazivalo da se predsednik vlade Redžep Mitrovica, koji se pokazao kao slaba ličnost, pored toga i bolestan, nije mogao održati na svom položaju.⁹⁵

Juna meseca Redžep Mitrovica podneo je ostavku i time je kriza vlade i formalno otvorena. Nastala su politička pogađanja između pojedinih grupa i ličnosti i došlo je do zaoštrenih odnosa između Džafera Deve i Mehdijsa Frašerija, koji se sve više povezivao sa Abasom Kupijem, Fikrijem Dinom i Djonom Mark Djonijem. Frašeri se žalio da je vlada izgubila pozicije i zbog toga što Nemačka dotle nije rešila da podigne svoje predstavništvo na rang poslanstva i da izdejsstvuje formalno priznavanje Albanije od strane svojih saveznika. Tada je nemačko ministarstvo inostranih poslova uputilo tiranskoj vladi pismo o otvaranju poslanstva, o čemu je već bilo govora. U to vreme počelo je i regrutovanje za SS diviziju »Skenderbeg«. To je dovelo do citirane pretnje zapadnih saveznika, što je još više oslabilo položaj vlade i njen uticaj.

Povezivanje Frašerija sa Abasom Kupijem, Fikrijem Dinom i Djonom Mark Djonijem imalo je za cilj suzbijanje komunista, kako bi se očuvala vlast u zemlji do dolaska savezničkih snaga u zemlji i povratak Zogua, čime bi komunistički pokret bio poražen i pozicije očuvane. Distanciranje od Džafera Deve značilo je da Frašeri želi da preko Abasa Kupija, kao engleskog agenta, obezbedi sebi odstupnicu. Zato se on u saradnji sa nemačkom oružanom snagom ograničavao na borbu protiv komunista unutar zemlje, a izbegavao da se to pokaže prema spoljnim silama. Koncesiju je pravio samo u pogledu Kosova. On nije imao ništa protiv da se kosovari i Albanci sa ostalih anektiranih teritorija angažuju i protiv spoljnijeg nemačkog neprijatelja, odnosno protiv zapadnih saveznika, zato što je antihitlerovska koalicija priznavala Jugoslaviju u njenim bivšim granicama. Tako je borba kosovara protiv saveznika trebalo da se pokaže kao borba protiv takvih planova, odnosno za ostavljanje Kosova u granicama »Velike Albanije«. Zbog svega toga Frašeri je Nemačkoj ostavio slobodne ruke na Kosovu i pomagao vrbovanje za SS diviziju »Skenderbeg« na Kosovu, Sandžaku i zapadnoj Makedoniji.

Ove intencije Mehdijsa Frašerija dobro su uviđali nemački predstavnici u Albaniji, zato su hteli da eliminišu uticaj Abasa Kupija na poslove vlade. Zato je Nojbaheer dao instrukciju generalnom konzulu Šlipu da u razgovorima sa predstavnicima Regentskog saveta i vlade ukaže da Nemačka mora oštro zauzeti stav protiv svakog mešanja jednog Abasa Kupija koji saraduje sa engleskim štabom i sa komunistima održava političko primirje. Abas Kupi je za nas neprijatelj koji se pomoću engleskog oružja priprema za otvorenu

⁹⁴ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 321, Tirana, 20. V 1944.

⁹⁵ PA, Isto, Nojbaheerov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 1067, Atina, 27. V 1944.

borbu protiv nas. Prema tome, on kao politički faktor u Albaniji sa uticajem na rukovođenje državom za nas ni pod kojim uslovima ne dolazi u obzir.«⁹⁶

Tih dana Abas Kupi je zatražio oružje od Nemaca. Nato je Nojbaheer napisao Šlipu:

»1. U odnosu na Abasa Kupija preporučuje se maksimalno nepoverenje sve dotle dok se ne odvoji od svog engleskog štaba za vezu i ne počne otvorenu borbu protiv komunista.

2. Abasa Kupija treba pozvati da dođe u Tiranu radi ličnih pregovora, kojom prilikom ćemo se mi direktno uključiti u te pregovore. Bilo bi u političkom pogledu nesvršishodno saobraćati sa Abasom Kupijem kroz stalno posredovanje Mehdiya bej Frašerija, kome se dopušta da zajednički pregovara sa nama. Čini se da je isto tako preporučljivo i uključenje ministra unutrašnjih poslova (Džafera Deve — Ž. A.).

3. Šajger dolazi u obzir kao opunomoćena veza od strane šefa misije. Abasa Kupija uostalom treba navesti da prihvati prema Fictumovom predlogu nemački štab za vezu, što će podrazumevati njegovo razdvajanje od Engleza. Nekontrolisane isprike municije ne dolaze u obzir.

4. Pretpostavka za svaki ovakav dogovor sa Abasom Kupijem je dokazana činjenica da ga komunisti napadaju i da se on upustio u borbu.«⁹⁷

Pišući o slabostima Regentskog saveta i vlade nemački opunomoćeni general u Albaniji daje vrlo karakterističnu ocenu, koja, čini se, daje sliku pravog odnosa nemačkih organa prema vladi i nimalo diplomatskim rečnikom prikazuje bednu marionetsku ulogu »suverene« albanske vlade. On je pisao:

»Regentski savet, vlada i parlament samo u maloj meri zaslužuju svoje nazive.

Ovim državnim organima, rođenim iz nužde i uz nemačku pomoć, nedostaje narod koji bi ih priznao; zemlja koju bi trebalo da vode; egzekutiva da bi sproveli svoju volju; činovništvo koje bi ih sledilo; novac da plaćaju državni aparat; iskustvo i znanje za vođenje jedne države i pre svega ideja (sveobuhvatna i obavezujuća) za koju bi bili spremni da se stave na raspolaganje, isključujući sebične ciljeve (familija, pleme, poslovi).«⁹⁸

O političkim pogađanjima koja su nastala u toku krize vlade opunomoćeni general piše da su ona pokazala da svako radi protiv svakoga i da se svi rukovode sebičnim ličnim ciljevima i koristoljubljem. To je dovelo do tako zaoštrenih odnosa da je Džafer Deva otvoreno počeo da preti da će od Kosova stvoriti jednu posebnu novu državu. Zato je opunomoćeni general zaključio da su prilike u Albaniji takve da može doći momenat kad će nemačko vođstvo biti dovedeno u situaciju da se mora odlučiti »da li politička koncepcija suverene albanske države može da opstane ili će ga razvitak događaja prinuditi da uzme vlast u svoje ruke.«⁹⁹

⁹⁶ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaheerov šifrovani telegram generalnom konzulu u Tirani Šlipu, br. 195, Beograd, 5. VII 1944.

⁹⁷ Isto, Nojbaheerov šifrovani telegram generalnom konzulu Šlipu, bez broja, Beograd, 11. VII 1944.

⁹⁸ NAW, T 77, R 883, sn. br. 5632410. Izveštaj nemačkog opunomoćenog generala u Albaniji o stanju u toku juna i jula 1944. br. 409/44, od 7. 8. 1944.

⁹⁹ NAW, T 77, R 883, sn. br. 5632412.

I Nojbaher piše da su nagađanja postala beskonačna i nikako se nije znalo kako će se rešiti kombinacije, pa da je on morao da izvrši pritisak na taj način što je napustio Tiranu, uz napomenu da više ne može da čeka okončanje tih pogađanja.¹⁰⁰

Međutim, 18. jula 1944. godine objavljeno je saopštenje o formiranju nove vlade, pod predsedništvom Fikrija Dina. Ovo saopštenje bilo je puno iznenađenje za nemačkog konzula u Tirani, za Nojbahera i ostale nemačke organe u Albaniji. Prema Šlipovom izveštaju bili su iznenađeni i albanski političari bliski Nemačkoj, pa čak i neki novi članovi vlade. Šlip je zaključio da je Mehdi Frašeri ovakvim postupkom hteo da stavi Nemačku pred svršen čin, ali da je, s druge strane, ostavio slobodna mesta nekih ministara i zamenika, kako bi zadržao mogućnost za pogađanje i sporazum. Ovim povodom Šlip je izrazio čuđenje Mehdiju Frašeriju zbog nelojalnog držanja. Pokazalo se da je Frašeri ovakvim potezom hteo da izbegne nametanje Džafera Deve koga je protežirala Nemačka. On je Šlipu otvoreno izjavio da Nemci moraju birati između njega i Džafera Deve.

Sastav nove vlade Šlip je ocenio kao nezadovoljavajući za Nemačku i zbog toga što kosovska oblast nije bila dovoljno zastupljena i što na odlučujućim mestima nedostaju »bezuslovno poverljive ličnosti«. Zbog toga on je predlagao da Nojbaher i sa svoje strane podvuče primedbe koje je on već izneo Frašeriju i da doda da vlada može računati na nemačku podršku samo ukoliko usledi njena dopuna u sporazumu sa Nemačkom.¹⁰¹

Na vest o formiranju vlade bez prethodne saglasnosti nemačkih organa, Nojbaher je reagovao vrlo ljutito i energično. Njegov telegram generalnom konzulu Šlipu u kome daje direktivu o držanju prema Frašeriju i njegovoj politici, veoma jasno i nedvosmisleno karakteriše pravi položaj tiranske vlade i »Nezavisne Države Albanije« u odnosu na Nemačku, pa ćemo taj tekst ovde izneti opširnije. Nojbaher je, naime, pisao:

»Povodom telegrama br. S. 32 od 12. VII molim da nadležnim albanskim instancama jasno stavite do znanja da mi od svakog albanskog državnog rukovodstva moramo da zahtevamo da prizna činjenicu da je nemačka vojska jedina regularna vojna sila u Albaniji. Sve što se u poslednje vreme događalo na putu nastojanja albanske države ima kao obaveznu pretpostavku naše prisustvo u zemlji. Stoga je sasvim razumljiv nemački zahtev da u pitanju rekonstrukcije vlade ne smemo biti stavljeni pred gotove činjenice. Ovaj nemački zahtev proizilazi iz fundamentalne činjenice da nijedna albanska vlada bez naše podrške ne može biti sposobna za akciju niti imati autoritet. Molim vas da podsetite Mehdiya Frašerija da sam se prilikom ranijih razgovora sasvim otvoreno izrazio da će albanski suverenitet u toku rata moći da se proteže dotle dok se ne dovodi u pitanje sigurnost naše vojne sile i postizanje naših vojnih ciljeva. Iz ovog razloga mi moramo prilikom personalnih promena u vladinom aparatu da zadržimo pravo na mišljenje u odnosu na svaku ličnost čija bi lojalnost u kritičnim momentima mogla da bude od značaja za nas.

¹⁰⁰ H. Neubacher, n. d., 117—118.

¹⁰¹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa Ministarstvu inostranih poslova, br. S 32, Tirana, 18. VII 1944.

Molim da se predoči Mehdiju Frašeriju da neki diktatorski eksperimenti, pored toga što su protivni ustavu, predstavljaju zastranjivanje već iz razloga što ne počivaju na sopstvenom aparatu sile. Svaka samovoljna uspostavljena vladina moć, koja koristi naše prisustvo, morala bi munjevito da propadne u trenutku kad ratne potrebe ne budu više iziskivale naše prisustvo. Iz ovog razloga je albanski vladin aparat u znatnoj meri upućen na organski i miran razvoj.

Poslednji događaji ispuštaju iz vida onu lojalnost koju Nemačka s pravom zahteva i predstavljaju otežavanje stalnih i uspešnih nastojanja šefa nemačke misije i specijalnog opunomoćenika za Jugoistok da na prijateljski način služe nacionalnim interesima nezavisne Albanije.¹⁰²

Pored ovakve instrukcije za izjavu Frašeriju i drugim merodavnim ličnostima u vladi, Nojbaher je dao uputstva Šlipu da se usko poveže sa ostala dva člana Regentskog saveta — ocem Antonom Harapijem i Cafo begom — i sa predsednikom Narodne skupštine prof. Zalarijem, koji su važili kao sigurni nemački ljudi i pristalice Džafera Deve, a protivnici Mehdijsa Frašerija u konkurentskoj borbi ove dvojice. Pomoću ove trojke Šlip je imao zadatak da na svaki način postigne da Džafer Deva zadrži Ministarstvo unutrašnjih poslova, pa i po cenu ostavke Mehdijsa Frašerija. Nojbaher, štaviše, sugerira ovo povlačenje kad piše: »Nakon poslednjeg događaja ne smemo da izbegavamo Frašerijevu krizu.« On upućuje da sve mora biti pripremljeno da se u takvom slučaju trenutno raščisti nastala kriza od strane Regentskog saveta i Skupštine tako što bi odmah usledila Frašerijeva zamena »jednom ličnošću koja uživa poverenje javnosti«. Iz citiranog vidi se da ta ličnost, u stvari, pre svega treba da uživa poverenje Nemačke.¹⁰³

Kroz nekoliko dana Nojbaher je potvrdio da su u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova »apsolutno rešeni« da Deva bude ministar unutrašnjih poslova. Tražio je od Šlipa da naročito angažuje prof. Zalarija i da ga uveri da je to »realna politička neophodnost«. Dalje je sugerirao da je neophodno, »pošto se Džafer Deva progura za ministra unutrašnjih poslova, da se ozbiljno pokrene pitanje promene u predsedništvu Regentskog saveta. Ostali članovi Regentskog saveta prema ustavu nemaju pravo da se odreknu predsedništva. Ovo treba uverljivo predočiti, pre svega, ocu Harapiju i Cafo begu.«¹⁰⁴ Da bi se olakšala ova smena, Nojbaher je predviđao mogućnost da se Mehdiju Frašeriju, kao najstarijem članu Regentskog saveta, mogu učiniti izvesne stalne privilegije u pogledu stana i reprezentacije.¹⁰⁵

¹⁰² PA, Isto, Nojbaherov šifrovani telegram generalnom konzulu Šlipu, bez broja, Berlin, 21. VII 1944.

¹⁰³ Isto, Nojbaherov šifrovani telegram generalnom konzulu Šlipu, bez broja, specijalni voz, 25. VII 1944.

¹⁰⁴ Naime, u svojim sećanjima Nojbaher piše da je prilikom izbora Regentskog saveta oktobra 1943. godine bilo predviđeno da se članovi smenjuju na položaju predsednika svake godine, ali do toga nije došlo zato što se pravoslavni član Regentskog saveta razboleo, a otac Anton Harapi je odbio da kao monah primi funkciju, koja bi ga primorala da potvrđuje smrtne presude. (H. Neubacher, n. d. 112.)

¹⁰⁵ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram generalnom konzulu Šlipu, br. 20, Beograd, 1. VIII 1944.

Nojbaheer je izražavao bojazan da ne dođe do davanja bese između Mehdijske Frašerije i Fikrije Dina, za koga naglašava da za Nemce još nije razjašnjena figura. Da bi se izbegla efikasnost i značaj ovakvog saveza, on je video još jedan razlog za promenu predsednika Regentskog saveta, jer bi ta besa, ukoliko Frašeri ne bi bio predsednik, imala manji značaj nego dok je on na predsedničkoj funkciji.

Iako je Nemačka nastojala da okupi sve nacionalističke snage za borbu protiv komunista, ona nije želela stvaranje jednog jedinstvenog bloka tih snaga, već njihovo objedinjavanje od strane Nemačke, kao pojedinačnih saveznika protiv narodnooslobodilačkog pokreta. To se jasno vidi iz Nojbaheerove instrukcije generalnom konzulu Šlipu da strogo pazi da Frašeri ne teži stvaranju jednog zajedničkog bloka zogista i balista. Za takav slučaj on je preporučivao ubrzavanje aktivnosti za smenjivanje Mehdijske Frašerije.¹⁰⁶

Frašeri je morao da popusti i da primi Džafera Devu za ministra unutrašnjih poslova u vladi koju je formirao Fikri Dino. Deva je na tom položaju ostao sve do septembra meseca, odnosno do povlačenja Nemaca iz Albanije.

IV

FINANSIJSKE POSLEDICE NEMAČKE OKUPACIJE »VELIKE ALBANIJE«

Zaplena albanskih zlatnih rezervi i njihovo prebacivanje u Berlin

Još od osnivanja Albanske narodne banke 1925. godine Italija je držala u svojim rukama celokupnu kontrolu finansijske politike u Albaniji, pa i emisiju novčanica.¹ Štampanje albanskih banknota i kovanje novca vršeno je u Italiji, a albanske zlatne rezerve bile su deponovane u Banca Nazionale u Rimu. Kad je došlo do kapitulacije Italije septembra 1943. godine i Nemačka preuzela korake da uspostavi kontrolu nad Albanijom, preduzete su i mere za zaplenu albanskih zlatnih rezervi, rezervi odštampanih novčanica, kao i papira i klišeja za dalje štampanje novčanica.

Načelnik četvrtog političkog odeljenja u Ministarstvu inostranih poslova Riter (Ritter) telegrafisao je 12. septembra njemačkoj ambasadi u Rimu da zapleni što je moguće veću količinu albanskih banknota i da ih odmah avionom otpremi u Tiranu, jer su one bile potrebne »za političke i vojne svrhe«.²

¹⁰⁶ Isto.

¹ The Balkan States I, Economic, *Royal Institute of International Affairs*, London 1936, 51; Skenđi Stavro, *Albania*, New York 1958, 210, 213; Blagojević Vidan, *Albanska narodna banka*, *Ekonomist* Zagreb 1926 God. VI Br. 1. 78—80; Avramovski Živko, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925—1939. godine*, »*Istorija XX veka*«, Zbornik radova *Odeljenja za istorijske nauke Instituta društvenih nauka*, Beograd 1965, 149 i dalje

² Koliko je Nemačkoj bilo hitno da dobije u ruke albanske novčanice vidi se iz toga što je Riter insistirao da se one transportuju u Tiranu istim avionom,

Iz telegrama specijalnog opunomoćenika za Jugoistok Nojbahera sasvim otvoreno se vidi da su zaplenjene albanske novčanice imale da služe nemačkoj vojsci u Albaniji. »Naše oružane snage će za svoje snabdevanje i za izvođenje važnih odbrambenih građevinskih radova imati sve veće potrebe za novcem. Državne blagajne su prazne, Narodna banka je u toku progresivne inflacije bila snabdevana papirnim novcem od strane Banca Nazionale u Rimu, gde se nesumnjivo nalaze rezerve albanskih banknota. Neodložni transport tih rezervi na moje ruke u Tiranu hitno je potreban.« Nojbaher je tražio takođe i zaplenu klišeja za štampanje novčanica i albanskih zlatnih rezervi, za koje je predlagao da se deponuju kod Reichsbanke.³

Na osnovu ovog Nojbaherovog telegrama Ministarstvo inostranih poslova odmah je stavilo u zadatak ambasadi u Rimu da smesta zapleni albansko zlato i novčanice, kao i klišeja i prese i da obezbedi njihovo stavljanje u pogon.⁴

Akciju za zaplenu albanskih novčanica i zlatnih rezervi vodio je u Rimu generalni konzul Višter (Wüster). Zaplena je izvršena iznenadnom akcijom jedne specijalne SS jedinice u prisustvu jednog službenika spoljnopolitičke službe. Zaplenjeno je ukupno oko 12 tona novčanica, sa nominalnom vrednošću od 120,513.902 albanska franka i oko 3 tone zlata, od čega 23 vrećice kovanih zlatnika u vrednosti od 435.070 franaka i 78 zlatnih poluga u vrednosti od 7,627.756,90 albanskih zlatnih franaka. Ovi iznosi dati su na osnovu pronađene italijanske procene, odnosno popisa, pošto Nemci nisu imali vremena da prebrojavaju novčanice ili zlato.⁵ Deo novčanica upućen je 17. septembra u Tiranu i deponovan u nemačkom generalnom konzulatu, na raspolaganje specijalnom opunomoćeniku Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok Nojbaheru. Nakon toga svakodnevno je upućivana izvesna količina novčanica u Tiranu.⁶

Zlatne rezerve transportovane su specijalnim avionom u Berlin u pratnji dra Henkera i deponovane u Rajhsbanci (Reichsbank).

Istovremeno je traženo za klišeima i presama za štampanje novčanica. Ustanovljeno je da albanska država nije raspolagala nikakvom svojom mašinom za štampanje novčanica, već samo klišeima, a štampanje se vršilo u italijanskoj državnoj štampariji u Akvili, 100 km severno od Rima. Pošto je u međuvremenu bilo proglašeno preuzimanje vlasti u severnoj Italiji od

kojim će biti prebačen iz Rima i Mehdi Frašeri, koji je od nemačkih nadležnih organa bio izabran kao najpogodnija ličnost za organizovanje nove albanske vlade. U istom telegramu Riter je napominjao da Frašeri ne sme nipošto da sazna šta sadrže paketi koji će s njim biti transportovani. (PA, Staatssekretär, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram Ritera Ambasadi u Rimu, br. 11, Berlin, 12. septembra 1943. godine).

³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram specijalnog opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok Nojbahera, Ministarstvu inostranih poslova, Br. 941, Beograd, 12. septembra 1943. godine.

⁴ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram Ritera Nemačkoj ambasadi u Rimu, br. 1344, specijalni voz »Vestfalija«, 13. septembra 1943. i Br. 1437, Berlin, 14. septembra 1943.

⁵ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula u Rimu Vištera Ministarstvu inostranih poslova, Riteru, Br. 23, Rim, 16. septembra 1943.

⁶ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Vištera Ministarstvu inostranih poslova, Riteru, Br. 45, Rim, 21. septembra 1943.

strane Musolinija, koga su nemački komandosi oslobodili, nemačkim organima u Italiji nije bilo zgodno da se vrši zaplena italijanskih državnih mašina. Italijanski organi su izrazili spremnost da se albanske novčanice i dalje štampaju u štampariji u Akvili, ali su nemački organi tražili isporuku klišeja i 17. septembra bili su im predati. Klišeji su zajedno sa zlatom bili upućeni u Berlin.⁷

Sve novčanice prenete iz Rima u Tiranu predate su novom Izvršnom odboru, kao privremenoj vladi, odnosno Narodnoj banci. Nemci su zadržali određenu količinu kao pozajmicu i zadržali dalje pravo na ove pozajmice. Povećane nabavke za potrebe nemačkih trupa izazvale su nestašicu i već u septembru su se javila strahovanja od inflacije i izazivanja krize. Tom prilikom predstavnici albanskog provizornog Izvršnog odbora raspravljali su se o sudbini albanskih zlatnih rezervi, koje su bile deponovane u Italijanskoj banci, jer njima dotle nije bilo ništa saopšteno o nemačkoj zapleni zlata. Pošto je zbog neizvesne sudbine ovog zlata u albanskim krugovima zavladao zabrinutost i podozrenje, Nojbaheer je 29. septembra obavestio Izvršni odbor da je zlato od strane nemačkog Ministarstva inostranih poslova preneto u Berlin i smešteno »na sigurno mesto«, »gde će iz razloga celishodnosti ostati do daljeg«. Istovremeno, on je obećao da će Albanska narodna banka od nemačkog Ministarstva inostranih poslova ili od Rajhsbanke dobiti priznanicu o deponovanju zlatnih rezervi koje joj pripadaju. On je odmah narednog dana tražio od Ministarstva da mu takvu priznanicu pošalje.⁸

Istovremeno, Nojbaheer je najavio Ibrahimu begu Bičakuu skori početak pregovora radi zaključenja jednog regularnog ugovora o zajmu kojim bi bile regulisane nemačke pozajmice albanskog novca za finansiranje trupa koje su bile stacionirane u Albaniji i da će nemački nadležni organi svestrano razmotriti njihovo finansiranje, kako bi se što je moguće više ograničile inflacionističke tendencije, odnosno zaštitila albanska valuta i albanska »privredna nezavisnost«.⁹

U toku jeseni Izvršni odbor je postavljao zahtev da se zlato iz Berlina prebaci u Švajcarsku. Četvrtog novembra nemačkom Ministarstvu inostranih poslova upućena je jedna nota u kojoj je, između ostalog, postavljeno pitanje prebacivanja albanskog zlata u Švajcarsku.

Na ovo je 15. XI 1943. odgovoreno da sa nemačke strane postoji načelna spremnost da se zlato prebaci u Albaniju i da bi jedna albanska komisija mogla da preuzme zlato od Rajhsbanke. Ovo je, međutim, ostalo strogo načelno u punom smislu, jer je stvarno preuzimanje zlata odloženo na neodređeno vreme. Odnosno, u nemačkom odgovoru je precizirano da bi pitanje »da li je i kada, s obzirom na političke i vojne okolnosti, transport preporučljiv, trebalo ostaviti naknadnom proučavanju«.¹⁰ Tokom novembra u Tirani

⁷ Kao napomene 5 i 6.

⁸ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram specijalnog opunomoćenika za Jugoistok Nojbaheera *Ministarstvu inostranih poslova*, Br. 1063, Beograd, 30. septembra 1943.

⁹ Isto.

¹⁰ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram nemačkog generalnog konzula u Tirani Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova* Br. 122, Tirana, 27. februara 1944.

je boravila nemačka državna delegacija za pregovore sa albanskom vladom radi zaključenja ekonomsko-finansijskog sporazuma, pošto je bilo nemoguće dalje »provizorno« »pozajmljivanje« albanskih novčanica, koje je ispraznilo albanske blagajne i iscrplo skoro sve rezerve već štampanih novčanica, pa je finansiranje nemačkih trupa za mesec decembar bilo dovedeno u pitanje, ako se ne bi intervenisalo uvozom i prodajom robe ili zlata na albanskom tržištu.¹¹ Tom prilikom su predstavnici tiranske vlade ponovo izneli želju za prebacivanjem albanskih zlatnih rezervi u Švajcarsku, ali je to sa nemačke strane opet odbijeno, a »usvojeno da se ostavi u Berlinu ili pošalje u Albaniju«.¹²

Međutim, ovim odbijanjem za prebacivanje albanskog zlata u Švajcarsku i polovičnim obećanjem za eventualno prebacivanje u Albaniju, albanska strana nije bila zadovoljna i akcija u tom pravcu je nastavljena. Sredinom februara 1944. godine Nojbaher je izveštavao: »Posle prenosa albanske zalihe zlata od oko 8 (osam) do 9 (devet) miliona zlatnih franaka iz Italije u Berlin na mene se, kao i na službeni ured u Tirani, neprekidno vrši pritisak da izradimo da se to zlato prebaci u Švajcarsku.«¹³

Prema ovom Nojbahevom izveštaju, albanski Regentski savet i vlada videli su u realizovanju svog zahteva podvlačenje »nezavisnosti« »Velike Albanije«, a naročito što je svojevremeno deponovanje albanskog zlata u Rimu bilo u javnosti nepopularno i najoštrije kritikovano, kao znak albanske kolonijalne potčinjenosti u odnosu na Italiju. »Isto tako danas se deponovanje zlata u Berlinu tumači kao nemački nastavak italijanske metode u odnosu na Albaniju.« Sem toga, kako je Nojbaher naglašavao, albanska vlada i Regentski savet očekivali su od prebacivanja zlata u Švajcarsku povoljan psihološki efekat u javnosti, s obzirom na rastuće pogoršanje finansijskog stanja u zemlji, koje je bilo prouzrokovano velikim izdacima za nabavke vršene za potrebe nemačkih trupa. Nojbaher je smatrao da su ovi razlozi albanske vlade opravdani i zato je kod Ministarstva inostranih poslova zastupao njen zahtev. »U smislu naše konsekvantne političke nezavisnosti koju vodimo prema Albaniji,¹⁴ a čije pozitivno dejstvo se oseća na Jugoistoku i u susjedstvu (posebno Turska), očigledno ne postoje neke osnovne smetnje da se ne izađe u susret želji albanske vlade. S druge strane, ni veličina ove zlatne rezerve nije takva da bi bilo od nekog naročitog interesa da ostane osigurana na teritoriji Nemačke. U pitanju je, dakle, samo pitanje prestiža nemačke Rajhsbanke, koja u ovom slučaju upravlja jednom neutralnom rezervom zlata.

¹¹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Šifrovani telegram Hudečeka, vođe nemačke delegacije za finansijsko-ekonomske pregovore u Tirani, *Ministarstvu inostranih poslova* Br. 191, Tirana, 28. novembra 1943.

¹² Isto.

¹³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram specijalnog opunomoćenika za Jugoistok Nojbahera *Ministarstvu inostranih poslova* Br. 339, Beograd, 16. februara 1944.

¹⁴ Ova Nojbaheva tvrdnja ne odgovara stvarnoj politici Nemačke prema Albaniji. Sam Nojbaher je u svojim kasnijim postupcima i dokumentima demantovao takav stav, što se jasno manifestovalo u vreme krize vlade. Vidi str. 177.

Isto tako treba uzeti u obzir da je ova neutralna Albanija nemačko operativno područje i da njena vlada sa nama sarađuje na bazi jedne vrlo relativne neutralnosti.«¹⁵

»Stoga predlažem da gospodin ministar inostranih poslova Rajha, u čije ime je i usledilo osiguranje albanske zlatne rezerve, stavi ovo zlato na potpuno raspolaganje albanskoj vladi. Ovaj ustupak, na koji albanska vlada u smislu međunarodnih pravnih odnosa stvarno ima pravo, pogodan je svakako i za olakšavanje ponovnih raspravljanja oko obezbeđenja franaka za naše ratno finansiranje. Odbijanje ovog zahteva svakako bi kod vlade i javnosti probudilo uverenje da Nemačka, uprkos datim garantijama da je ovo zlato neograničena svojina nezavisne Albanije, želi da za sebe zadrži pravo i na druge odluke.« Rešavanje pitanja albanskog zlata Nojbaher je smatrao utoliko hitnijim i potrebnijim što je narednih dana predstojalo dobijanje pristanka albanske vlade za štampanje daljih 100 miliona zlatnih franaka u naredna tri meseca da bi se olakšalo finansiranje nemačkih trupa.¹⁶ U drugoj polovini februara 1944. godine Nojbaher je najavio da će u Berlin doputovati dotadašnji državni sekretar u Ministarstvu inostranih poslova u Tirani Vehbi Frašeri, zamenik ministra inostranih poslova, radi preuzimanja albanskog zlata.¹⁷

Nojbaher je i ovog puta preporučivao da ministar inostranih poslova prihvati deponovanje albanskog zlata u Švajcarskoj.¹⁸

Međutim, ministar inostranih poslova je 20. februara dao uputstva o daljem vođenju ove stvari direktoru ekonomskog odeljenja Ministarstva inostranih poslova Vilu (Wiehl). Prema ovim uputstvima traženje Vehbija Frašerija za prenos zlata u Švajcarsku trebalo je odbiti, a ne dozvoliti ni da usledi prebacivanje zlata u Tiranu. On je insistirao da Albance treba pridobiti da se zadovolje potvrdom Rajhsbanke o depozitu zlata i da se saglase da ono ostane u Nemačkoj, koja bi im ga vratila kasnije. Vil je na osnovu pomenutih uputstava pripremio jednu belešku o stanju i mogućnostima rešenja pitanja albanskog zlata. On u njoj naglašava da se »ne može pretpostaviti da će nam Albanci prepustiti zlato uz obavezu da im ga kasnije vratimo, a da kao obezbeđenje uzmu potvrdu Rajhsbanke«. On je smatrao da u obzir dolaze sledeće tri mogućnosti:

¹⁵ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram specijalnog opunomoćenika za Jugoistok Nojbahera *Ministarstvu inostranih poslova*, Br. 339, Beograd, 16. februara 1944.

¹⁶ Isto.

¹⁷ O Vehbiju Frašeriju, koji je studirao u Beču, Nojbaher je pisao da je uvek bio na nemačkoj liniji i da je 14. septembra 1943. godine spadao u onaj broj političara koji je, uprkos opštem uverenju da predstoji iskrcavanje anglo-američkih trupa na albansku teritoriju, učestvovao u stvaranju *Nacionalnog komiteta* i doprineo da se Nojbaheru uruči izjava o »nezavisnosti« Albanije, uz molbu da se dobije priznanje od strane nemačke vlade. Zato je preporučio da se prema njemu u Berlinu postupa kao prema osvedočenom nemačkom prijatelju. (PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram specijalnog opunomoćenika za Jugoistok Nojbahera *Ministarstvu inostranih poslova* br. 365, Beograd, 18. februara 1944.)

¹⁸ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram specijalnog opunomoćenika za Jugoistok Nojbahera, *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 365, Beograd, 18. februara 1944.

a) Da zlato bude pohranjeno kod Rajhsbanke u jednom depozitu Ministarstva inostranih poslova, pri čemu bi ovo fungiralo kao poverenik albanske vlade i moglo da raspolaže zlatom samo u sporazumu s njom (albanskom vladom).

b) Da zlato bude deponovano u jednom sefu Rajhsbanke, čiji bi ključevi bili istovremeno u posedu albanske vlade i nemačkog Ministarstva inostranih poslova.

c) Da zlato bude uloženo na depozit albanske vlade kod Rajhsbanke, pri čemu bi bilo ugovoreno da će se moći podići samo u sporazumu sa nemačkim Ministarstvom inostranih poslova.

Rajhsbanka je najviše želela rešenje pod a), jer joj je to najviše odgovaralo, ali nije odgovaralo željama Albanaca, pošto je Nemačkoj davalo mogućnost da raspolaže zlatom i bez prethodne saglasnosti albanske vlade, iako bi se na to formalno obavezala. Ostala dva rešenja pod b) i c) davala su albanskoj vladi garanciju da bez njenog učešća u odlučivanju zlato ne može da se koristi.

Rajhsbanka je tražila od ministra inostranih poslova da pre početka pregovora sa Vehbijem Frašerijem donese odluke koje rešenje dolazi u obzir. Ona je, međutim, sugerirala da se za slučaj usvajanja rešenja pod b) ili c) ne precizira koja bi albanska vlada imala pravo raspolaganja u slučaju promene vlade u Albaniji. Očigledno da se time htela stvoriti situacija koja bi bila iskorišćena od strane Nemačke da zlato drži u svojim rukama.¹⁹ Odnosno, ako bi vlast u Albaniji preuzela vlada koja bi bila protivnik Nemačke, ova je mogla da formira neku marionetsku pronemačku vladu, čak i van Albanije, pa da njoj prizna fiktivno pravo na zaplenjene zlatne rezerve, koje bi zadržala u svojim rukama.

Početak marta V. Frašeri je došao u Berlin i vodio sa direktorom Ekonomskog odeljenja Vilom pregovore o pitanju zlata. On je imao instrukcije tiranske vlade kojih se striktno pridržavao. Ove instrukcije išle su pre svega za tim da Albanska narodna banka ima apsolutnu slobodu prilikom raspolaganja zlatom i da nemačka vlada, ako zlato ostane u Berlinu, treba da preuzme punu i neograničenu garanciju za svaki ratni rizik. Iz Frašerijevog držanja Vil je zaključio da na albanskoj strani postoji strahovanje da Nemačka želi da zadrži zlato, a da Albaniju u datom momentu obešteti jednim uknjiženim potraživanjem.²⁰

Na početku pregovora Frašeri je uporno ponavljao zahtev tiranske vlade da se zlato prebaci u Švajcarsku. Vil je to odbio i insistirao na rešenju da zlato ostane u Berlinu i da raspolaganje njime može da se ostvari samo u sporazumu sa nemačkim Ministarstvom inostranih poslova. Na koncu je Frašeri napustio zahtev za prebacivanje zlata u Švajcarsku, ali je uporno insistirao na potpuno slobodnom raspolaganju zlatom od strane albanske

¹⁹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, beleška direktora *Trgovinsko-političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova*, Vila, upućena ministru inostranih poslova, Dir. Ha Pol. br. 218/44, gRs, Berlin, 1. marta 1944.

²⁰ PA, StS, Albanien, Bd. 1, beleška direktora *Trgovinsko-političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova* Vila o pregovorima sa Vehbijem Frašerijem o albanskom zlatu, Dir. Ha. Pol. Br. 87, Berlin, 10. marta 1944.

vlade, kao suverenog vlasnika. Pri tome je on izjavio da albanska vlada, doduše, »za sada« nema nameru da zlato prebacuje u Albaniju, ali da, s druge strane, nikako ne može da potpiše izjavu kojom se izričito odriče svog slobodnog prava da zlato koje joj pripada prebaci u svoju zemlju. Na ovo je Vil ukazao da takvo pravo albanska vlada nije imala ni dok je zlato bilo deponovano u Rimu, na što je Frašeri uzvratilo da je Nemačka priznala Albaniju kao nezavisnu državu i da su se »vlada i narod Albanije nadali da će ih Nemačka tretirati bolje no što je to ranije činila Italija«.

Vil je pokušao da odbaci i obavezu nemačke vlade da, ukoliko zlato ostane u Berlinu, preuzme punu odgovornost za ratni rizik, ukazujući da je takav rizik postojao i u Rimu, ali je Frašeri tvrdio da je i italijanska vlada svojevremeno preuzela takvu obavezu. On se i po ovom pitanju pozivao na instrukcije svoje vlade, od kojih ne može odstupiti.

Posle dva sastanka između Vila i Frašerija postignuta je saglasnost o tekstu poverljivog protokola i nota koje bi bile izmenjene između njih na dan potpisivanja protokola. Nacrt protokola je imao samo dva člana. Prvi član je predviđao da će albansko zlato, koje je iz Rima prebačeno u Berlin, biti od strane nemačke vlade vraćeno Albaniji, ali da je na zahtev albanske vlade privremeno deponovano u depozit nemačke Rajhsbanke u Berlinu. Takođe je predviđeno da ovim zlatom može da raspolaže jedino Centralna direkcija Albanske narodne banke u Tirani, uz pismeni pristanak albanske države. U drugom članu nemačka vlada je potvrdila da prihvata svaki rizik koji bi mogao da nastane i obavezu da u slučaju uništenja zlata nadoknadi Albaniji celokupnu količinu u istoj težini i finoći. Na kraju je uneta klauzula da se nemačka ograničenja u pogledu raspolaganja zlatom, a posebno u pogledu izvoza iz Nemačke, neće odnositi na albansko zlato.²¹

Istovremeno, bila je postignuta saglasnost da Frašeri uputi Vilu pismo u kome se, u stvari, priznaje pravo albanskoj vladi da slobodno odluči o prenošenju zlata u Albaniju, a da bi samo u slučaju njegove upotrebe u Nemačkoj ili prenosa u neku drugu zemlju morala da traži prethodnu saglasnost nemačkog Ministarstva inostranih poslova. Tekst poverljive note Mehdiya Frašerija Vilu glasilo je:

Zamenik ministra spoljnih
poslova albanske države

Berlin, marta 1944.
Poverljivo!

Gospodinu direktoru u Ministarstvu Emilu Vilu,
Ministarstvo spoljnih poslova, Berlin

Gospodine direktore,

U vezi s danas potpisanim poverljivim protokolom imam čast da nemačkoj vladi na ovaj način, u ime albanske vlade, izrazim zahvalnost što je albansko zlato, koje se nalazilo u Rimu, osigurano. Hteo bih da ovom prilikom izrazim želju da prilikom budućeg raspolaganja zlatom ili jednim njegovim delom, nemačka vlada i dalje pruža svoju podršku albanskoj vladi. Biće ostavljeno slobodnoj oceni albanske vlade da kod raspolaganja u pogledu prenosa ovog zlata ili njegovih delova za Albaniju dodeli potrebnu saglasnost Centralnoj

²¹ Isto.

direkciji Albanske narodne banke u Tirani. Za drugo raspolaganje, albanska vlada će pre davanja ove saglasnosti postići sporazum sa Ministarstvom spoljnih poslova u Berlinu.

Koristim priliku, gospodine direktore, da Vam ponovo izrazim svoje visoko poštovanje.

Frašeri

Bilo je predviđeno i da Vil uruči pismo Frašeriju u kome ponavlja tekst dobijene note i potvrđuje saglasnost nemačke vlade.

Posle postignutog sporazuma o redakciji teksta protokola i nota Frašeri je otputovao u Beč radi podvrgavanja lekarskom pregledu, a za to vreme Vil je tekst ovih dokumenata podneo ministru spoljnih poslova. On je pri tome ukazivao na tri mogućnosti:

1. Da predloženi nacrti budu potpisani neizmenjeni. Time bi bile potpuno uklonjene bojazni i sumnje albanske vlade i bila bi joj data mogućnost da postignuti sporazum pred narodom tumači kao svoj uspeh, što je Vil okarakterisao kao političku potrebu. On je isticao da bi to bilo i u nemačkom interesu, jer bi se tako povećao njen uticaj. Što se tiče garancije nemačke vlade za slučaj ratnog rizika, trebalo je pribaviti saglasnost i Ministarstva finansija i Ministarstva za četvorogodišnji plan. Vil je isticao da se to može dobiti bez ikakvih teškoća, s obzirom na pomenute političke razloge, kao i s obzirom na činjenicu da polaganje zlata u podrume Rajhsbanke isključuje gotovo svaku mogućnost uništenja usled ratnog razaranja. U pogledu davanja prava albanskoj vladi za prebacivanje zlata u Albaniju, Vil je ukazivao na činjenicu da bi prema formulaciji teksta albanska vlada, u stvari, imala pravo da prebaci to zlato u svoju zemlju i bez nemačkog pristanka, ali je ukazivao na mogućnost da se to može otežati time što bi se prilikom potpisivanja protokola usmeno izjavilo da je iz Frašerijeve izjave, da albanska vlada za prvo vreme nema nameru da zlato prebaci u Albaniju, nemačka vlada shvatila i poverovala da je albanska vlada odustala od prebacivanja zlata za sve vreme trajanja rata.

2. Da se odbije potpisivanje protokola u redakciji u kojoj je podnet i da se razmenom nota traži saglasnost da za svako raspolaganje zlatom, pa i za prenos u Albaniju, mora biti postignut sporazum sa nemačkim Ministarstvom inostranih poslova. Sem toga, da se pod tačkom 2 protokola, umesto prve rečenice o garanciji nemačke vlade za ratni rizik ubaci sledeća rečenica, koju je Vil u pregovorima predlagao, ali je Frašeri odbio da prihvati.

»Zlato će od strane nemačke vlade biti priznato kao albansko vlasništvo, kao takvo će biti respektovano i u dato vreme predato u istoj težini i istoj finoći.«

3. Kao treću mogućnost Vil je predlagao da se Frašeriju izjavi spremnost da se potpiše protokol sa klauzulom o garantiji, pošto je takva garantija ranije bila data i od strane Italije i praktično nema velikog značaja, ali da se čvrsto ostane pri tome da je i za prenos zlata u Albaniju potrebna saglasnost nemačkog Ministarstva inostranih poslova, uz obrazloženje da je i prenos iz Rima bio moguć samo uz saglasnost italijanske vlade.

Predlažući ova tri rešenja Vil je izražavao sumnju da se Frašeriju može nametnuti druga ili treća varijanta i ukazao na mogućnost da u tom slučaju

on pretpostavi da se vrati u Tiranu i da pitanja ostavi otvorena. U tom slučaju bio bi potpisan samo ugovor o depozitu između Rajhsbanke i Albanske narodne banke, u kome bi pitanje prava raspolaganja zlatom ostalo otvoreno. Ako bi se tako postupilo, Vil je ukazivao da treba očekivati političke teškoće kod albanske vlade.²²

U toku razmatranja tekstova nacрта poverljivog protokola i nota, u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova usvojen je stav da se iz teksta note izostave poslednje dve rečenice od »Biće ostavljeno slobodnoj oceni albanske vlade...« do kraja pasusa. Umesto toga predloženo je da se stavi: »Albanska vlada će pre nego što Centralnoj direkciji Albanske narodne banke u Tirani dâ svoju saglasnost za takvo raspolaganje, postići sporazum sa Ministarstvom inostranih poslova u Berlinu.«²³

Kad se Vehbi Frašeri vratio iz Beča, pregovori su bili nastavljeni. Vil je uporno insistirao na usvajanju stavova koje je usvojilo Ministarstvo inostranih poslova i uspeo da se Frašeri sa njima saglasi.

Kao rezultat ovih naknadnih pregovora, nota je bila sasvim izostavljena, a umesto toga odgovarajući tekst uključen je u Poverljivi protokol kao tačka 2. Pri tome, nemačka strana je nametnula novu redakciju ovog teksta, kako je to navedeno. Tako prihvaćeni tekst nove tačke 2. Protokola predviđao je obavezu albanske vlade da za svaku upotrebu, pa i prenošenje zlata u Albaniju traži prethodnu saglasnost Nemačke.²⁴

Tako je Protokol dobio tri tačke. Prva je ostala nepromenjena, druga je postala treća, takođe nepromenjena, a izmenjeni tekst ranije predviđene Frašerijeve note Vilu umetnut je kao druga tačka.

Ovako redigovan tekst Poverljivog protokola dostavljen je od strane Ministarstva inostranih poslova, u ime Frašerija, generalnom konzulu u Tirani Šlipu da ga uruči albanskoj vladi, pošto Frašeri nije imao mogućnost da stupi sam u direktnu vezu sa svojom vladom. Vil je telegrafisao Šlipu da Frašeri obaveštava svoju vladu da se saglasio sa nacrtom teksta protokola, sem sa drugom rečenicom tačke 2, prema kojoj se za raspolaganje zlatom mora tražiti prethodna saglasnost nemačkog Ministarstva inostranih poslova. Pošto ovo nije odgovaralo instrukcijama koje je dobio, Frašeri nije smeo da potpiše Protokol sa takvom obavezom i zato je molio vladu da se s tim saglasi ukazujući da nemačka strana na tome uporno insistira.

Vil je tražio od Šlipa da energično interveniše kod albanske vlade da ova ovlasti Frašerija za potpisivanje protokola bez ikakvih izmena. On se pri tome pozivao na Frašerijeve izjave u Berlinu, prema kojima albanska vlada, u stvari, i ne namerava da zlato povlači iz Rajhsbanke i da ga prebacuje u Albaniju. Sem toga, on je upućivao da se albanskoj vladi predoči da ni iz Rima nije mogla da prebaci zlato bez saglasnosti italijanske vlade i da nemačkoj vladi pripada zasluga što je zlato prebacila na bezbedno mesto,

²² Isto.

²³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram direktora *Trgovinsko-političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova* Vila poslaniku Altenburgu u Fušlu, preko ministrovog kabineta, bez broja, Berlin, 12. marta 1944.

²⁴ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram direktora *Trgovinsko-političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova* Vila generalnom konzulu u Tirani Šlipu, br. 439, Berlin, 25. marta 1944.

pa da je stoga njen zahtev, da prilikom raspolaganja zlatom i sama ima izvesno pravo, sasvim osnovan. Kao motiv nemačke vlade za ovakav zahtev, on je naveo želju da se osigura da neće doći do takvih postupaka koji bi oštetili nemačke interese.

Da bi se osigurao pristanak albanske vlade, Vil je upućivao Šlipa da joj predoči da, prema tački 3. Poverljivog protokola, nemačka vlada preuzima garantiju kakva dotle nije nikome davana, odnosno da za albansko zlato bezuslovno preuzima odgovornost od svakog rizika. Kao još jedno sredstvo da se lakše dobije pristanak albanske vlade, Vil je poručivao da je nemačka vlada spremna da dâ svoj pristanak za obostrano otvaranje poslanstva u Tirani i u Berlinu, na čemu je albanska vlada dotle uzaludno insistirala. Sem toga, on je stavio u izgled da bi moglo doći u obzir i otvaranje albanskog konzulata u Beču i hrvatskog konzulata u Tirani.²⁵

Generalni konzul Šlip nije imao težak zadatak. Na njegovo insistiranje tiranska vlada je dala svoj pristanak za potpisivanje protokola. O tome je Šlip 4. aprila obavestio Ministarstvo inostranih poslova i narednog dana protokol je bio potpisan od strane Vila i Frašerija.²⁶ Konačna verzija Poverljivog protokola je glasila:

»Između albanske vlade i nemačke vlade postoji saglasnost o sledećem:

1. Zlato koje je od strane odbora Upravnog saveta Albanske narodne banke u Rimu predato nemačkim vlastima, a koje se trenutno nalazi u jednom depozitu Ministarstva inostranih poslova kod nemačke Rajhsbanke u Berlinu, biće od strane nemačke vlade predato albanskoj vladi. Zapisnik o popisu stanja zlata koji je na današnji dan sačinjen od strane predstavnika nemačke Rajhsbanke i Albanske narodne banke, priključen je kao prilog. Na zahtev albanske vlade inventarisana količina zlata prema ovom zapisniku, položena je u zatvoreni depozit kod nemačke Rajhsbanke, koji glasi na ime Centralne direkcije Albanske narodne banke u Tirani.

Ovim zlatom može da raspolaze samo Centralna direkcija Albanske narodne banke u Tirani uz pismeni pristanak nacionalne vlade albanske države. Tehnički dogovori o držanju depozita biće sačinjeni između nemačke Rajhsbanke i Centralne direkcije Albanske narodne banke u Tirani.

2. Ovim zlatom moći će da raspolaze Centralna direkcija Albanske narodne banke u Tirani uz pismenu saglasnost nacionalne vlade albanske države. Nacionalna vlada albanske države će se, pre nego što dâ svoj pristanak Centralnoj direkciji Albanske narodne banke za takvo raspolaganje, sporazumeti sa Ministarstvom inostranih poslova u Berlinu.

3. Nemačka vlada prihvata punu garanciju za svaki rizik koji bi mogao da nastane iz neprijateljske delatnosti, uz pristanak da se u slučaju uništenja zlata Nemački Rajh obavezuje da ovo zlato nadoknadi u istoj težini i istoj

²⁵ Isto.

²⁶ PA, StS, Albanien, Bd. 1, beleška savetnika fon Šnurea o potpisivanju poverljivog protokola o albanskom zlatu, koji je sa jednim primerkom teksta Protokola dostavljen ministru inostranih poslova Ribentropu. Br. 65, Berlin, 6. aprila 1944.

finoći. Opšta nemačka ograničenja u pogledu raspolaganja zlatom, a posebno u pogledu izvoza, neće se odnositi na ovo zlato ni sada ni ubuduće.«

U nemačkim dokumentima iz kasnijeg perioda ne pominje se više pitanje albanskih zlatnih rezervi, što znači da su one do kraja rata ostale u nemačkim rukama.

Finansiranje nemačkih trupa u Albaniji

Kako su zalihe novca prilikom ulaska nemačkih trupa u Albaniju bile male i nedovoljne za podmirenje potreba albanske privrede i nemačkih trupa, a isto tako raspoložive količine namirnica i drugih potrošnih dobara nedovoljne za snabdevanje stanovništva i nemačkih trupa, Nojbaher je instruirao generalnog konzula Šlipa da interveniše kod Izvršnog odbora (privremene albanske vlade) »da svaki oblik privatnog kredita bude bezobzirno sužen, pošto postoji opasnost da, pri opštoj nesigurnosti situacije i postojeće oskudice u robi, krediti budu uzimani za spekulativne kupovine robe. I sve ostale kredite treba ograničiti na krajnje životne neophodnosti. Naročito na području privatnih i javnih građevinskih radova.²⁷

Ovaj zahtev je, očigledno, bio uslovljen željom da se održi niska kupovna moć i manja potrošnja, kako bi bilo više robe za nemačke trupe, koje su dobrim delom bile upućene na snabdevanje na lokalnom tržištu. Sem toga, ovaj dokumenat rečito govori o direktnom dirigovanju finansijske i privredne politike od strane nemačkih organa.

Pozajmice novca koje je nemačka vojska činila od Albanske narodne banke već u septembru 1943. godine izazvale su strah Izvršnog odbora od pojačane inflacije, što bi moglo da uzdrma njegov položaj. Zbog opasnosti od inflacije članovi Odbora su, pored zahteva za vraćanje albanskog zlata, tražili da se reguliše pitanje finansiranja nemačkih trupa u Albaniji. O tom pitanju je Nojbaher izjavio predsedniku Izvršnog odbora Ibrahim beg Bičakuu da će nemačka vlada pozajmice albanskog novca »koje će do daljeg biti uzimane od Albanije regulisati jednim državnim ugovorom« i obećao da će Nemačka učiniti sve što je moguće da zaštiti albansku valutu i privredu.²⁸

Iznosi koje je Nemačka pozajmljivala za potrebe svojih trupa u Albaniji bili su dosta visoki. Tako je, na primer, za poslednju dekadu oktobra meseca pozajmljeno 9,817.600 albanskih franaka.²⁹ Izveštavajući o pozajmici za poslednju dekadu oktobra, Šlip je upozoravao da ove pozajmice ugrožavaju albansku finansije i zahtevaju hitno regulisanje nemačko-albanskog platnog pro-

²⁷ PA, StS, Albanien, Bd. 1. Nojbaherov šifrovani telegram generalnom konzulu Šlipu br. 1461, specijalni voz »Vestfalija«, 19. IX 1943.

²⁸ PA, isto, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 1063, Beograd, 30. IX 1943.

²⁹ Od toga je za vojničke plate izdato 2,855.500 alb. franaka, za nabavku namirnica 3,845.000 franaka (računajući u tu sumu i 800.000—900.000 franaka za namirnica za 118. lovačku diviziju, koja je bila stacionirana na terenu Crne Gore); za izgradnju puteva 546.000 franaka, za radničke nadnice, naknadu za stanovanje i održavanje vozila 524.000 i drugo. (PA, StS, Albanien, Bd. 1. šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 88, Tirana, 18. IX 1944.)

meta. Nojbaheer je na to odgovorio da treba, pored obezbeđenja finansiranja trupa, upotrebiti sva sredstva da se nabavke u zemlji svedu na krajnje mogući minimum, kako bi se sprečila inflacija. U tom cilju on je predviđao što je moguće veću dopremu artikala za snabdevanje trupa sa strane.³⁰

Posle prvih pozajmica u septembru i oktobru tiranski Izvršni odbor je saopštio Šlipu da ubuduće neće moći da stavlja na raspolaganje nemačkim trupama nikakve zajmove i moli vladu Rajha da do 10. novembra bude regulisano pitanje platnog prometa, jer u suprotnom preti opasnost od inflacije i iscrpljivanja novčanog fonda Narodne banke.

Sem toga, ukazivano je da su znatne kupovine, koje vrše nemačke trupe, dovele do »nepodnošljivog povećanja cena« i pomanjkanja robe i da zato kupovine treba da budu obustavljene dok se ne regulišu odnosi sa Vrhovnom komandom. Zato je traženo da nemačka vlada neodložno pošalje komisiju radi zaključenja sporazuma o kliringu i kompenzaciji, kao i o liferovanju robe neophodne lokalnom tržištu (šećer, pogonski materijal i drugo), kao nadoknadu za zajam koji je dotle odobren nemačkim trupama. Isto tako tražena su prevozna sredstva za robu koja bi se uvozila u Albaniju.³¹

Međutim, ovo pitanje do 10. novembra 1943. godine nije regulisano. Za drugu dekadu zatraženo je od nove vlade Redžepa Mitrovice da odobri novu pozajmicu od 22,8 miliona franaka. Ovakvo povećanje zajma bilo je uslovljeno zahtevom za 10 miliona franaka kao jednokratne finansijske investicije za vojne zadatke — izgradnja fortifikacija na obali. Primajući ovaj zahtev za zajam, Vehbi Frašeri je izrazio zabrinutost zbog toga što nije regulisano očekivano zaključenje sporazuma o ekonomskim i finansijskim odnosima. Šlip je ukazivao da odugovlačenje ovih pitanja ne predstavlja samo preveliko opterećenje za Albaniju i otežavanje njegovog delovanja, već da na unutrašnjopolitičkom planu pogoršava položaj vlade, koja je stvorena uz velike teškoće, pa je zato insistirao da se uputi nemačka državna delegacija.³²

Vehbi Frašeri je obećao Šlipu da će se založiti kod vlade da odobri zahtev za zajam za drugu dekadu meseca novembra, ali nije obećao da će zastupati nemački zahtev u punom opsegu. On je izjavio da će nastojati da bude odobren zajam do visine koja je u datim prilikama moguća. Nedolazak nemačke državne delegacije nameravao je da obrazloži vremenskim prilikama. Međutim, vlada je odbila zahtev za novu pozajmicu.³³ Šlip je posle toga tražio od albanske vlade da odobri makar delimičnu sumu pre dolaska nemačke vladine komisije. Međutim, nije bio siguran da će i ovaj zahtev biti usvojen, pa je od nemačkog Ministarstva inostranih poslova tražio hitno obaveštenje kad stiže nemačka komisija i kakva uveravanja može da pruži albanskoj vladi o hitno potrebnim isporukama šećera, medikamenata, metalnih proizvoda i drugo.³⁴

³⁰ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaheerov šifrovani telegram Generalnom konzulatu u Tirani, br. 1606, specijalni voz »Vestfalija«, 21. X 1943.

³¹ PA, isto, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova* br. 136, Tirana, 4. XI 1943.

³² Isto, br. 140, Tirana, 8. XI 1943.

³³ Isto, br. 150, Tirana, 10. XI 1943.

³⁴ Isto, br. 168, Tirana, 14. XI 1943.

Traženo obaveštenje nije stiglo na vreme, ali je Šlipu ipak pošlo za rukom da izdejstvuje još jednu pozajmicu od 10 miliona franaka, kao akontaciju do dolaska nemačke vladine komisije.

Nemačka delegacija pod vodstvom Hudečeka (Hudeczek) stigla je u Tiranu nekoliko dana pred kraj novembra i odmah su otpočeli pregovori sa albanskom komisijom. Glavno pitanje ovih pregovora bilo je regulisanje finansiranja nemačkih trupa. Dobijenih 10 miliona franaka bilo je nedovoljno, tako da ni vojničke plate nisu mogle biti uredno isplaćene, a kod vojnih liferanata ostali su neisplaćeni računi. Radnici koji su radili na izgradnji fortifikacijskih objekata napuštali su posao, jer im nisu bile isplaćene nadnice. Do kraja meseca novembra dugovi nemačkih trupa u Albaniji iznosili su 16 miliona franaka, a za decembar je bilo potrebno još 36 miliona.³⁵

Pošto nije bilo moguće organizovati štampanje novih novčanica, rezerve donetih novčanica pronađenih u Rimu bile su blizu iscrpljenja. S druge strane, puštanje u opticaj novih novčanica značilo je povećanje količine novca u mesecu novembru od 200 na 290 miliona franaka. Uz istovremeno iscrpljivanje robnih fondova nabavkama za nemačku vojsku, povećana količina novca u opticaju dovela je do porasta indeksa cena u odnosu na septembar za 250%. Pošto zbog usvojene politike poštovanja prividne nezavisnosti nove albanske države — što je činjeno ne samo radi Albanije, već kao znak generalne politike Nemačke na Jugoistoku³⁶ — nije dolazila u obzir upotreba nemačkih kreditnih kasa bonova, postavljalo se kao hitno da se do novca dođe prodajom robe ili zlata na lokalnom tržištu.

Kao hitno privremeno rešenje nemačka vladina komisija tražila je od albanske vlade da odmah isplati 20 miliona franaka i da obezbedi daljih 20 miliona za mesec decembar. Pri tome je Šlip bio svestan da bi iz preostalih rezervi novčanica u albanskoj Narodnoj banci bilo moguće da se isplati još samo 15 miliona, ali da bi to značilo potpuno iscrpljenje rezervi. Zato se kao neophodno postavljao zahtev za što hitnije dopremanje robe i zlata za prodaju na području »Velike Albanije«. Nojbaher je već doneo u ovom smislu odluku i izdejstvovao odobrenje da se na albansko tržište plasira zlatan novac u iznosu od 2 miliona rajhsmaraka. Pošto je zlato u to vreme jako poskupelo, po važećem kursu količina zlata u vrednosti od 2 miliona rajhsmaraka vredela je u Albaniji 64 miliona papirnih albanskih franaka. Šlip je ukazivao na hitnu potrebu da se jedan deo ovog zlata prebaci u Albaniju, jer bez toga uopšte nije moglo da bude obezbeđeno finansiranje trupa za drugu dekadu decembra 1943. godine. On je takođe insistirao da sve potrebne mere za finansiranje trupa u januaru 1944. moraju biti izvršene do sredine decembra 1943. godine.³⁷

Pored finansiranja trupa, između nemačke i albanske vladine komisije bila su razmatrana pitanja zaključenja sporazuma o kliringu, platnom pro-

³⁵ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram vođe nemačke vladine delegacije Hudečeka *Ministarstvu inostranih poslova* br. 191, Tirana, 28. XI 1943.

³⁶ Sličnu taktiku Nemci su pokušali da sprovedu i prema Makedoniji. (Vidi Terzioski Rastko, Saradnja VMRO — Mihajlovista sa nemačkim okupatorom u Makedoniji 1941—1944. godine, referat na naučnom skupu »Jugoslavija i Treći Rajh«, održanom u Beogradu 4—6. X 1973 (u rukopisu). Vidi str. 202.

³⁷ Kao nap. 35.

metu i robnim isporukama »Velikoj Albaniji«. Albanska delegacija je naročito insistirala na što skorijim isporukama robe. Ona je predala listu dotadanjeg uvoza koji je mogao da bude obavljen samo sa teritorije koju su Nemci držali pod svojom okupacijom. Nemačka delegacija je ukazivala u svom izveštaju Ministarstvu inostranih poslova da je u ovom pitanju za Nemačku od najvećeg interesa roba koja ima zlatnu vrednost, odnosno, čija je cena ravna sa cenom zlata, i može da posluži za dobijanje albanskog papirnog novca. Plasman ove robe imao bi isti efekat kao plasman zlata. Na prvom mestu tu je pominjan šećer. Vođa nemačke delegacije Hudeček ukazivao je da generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji Franc Nojhauzen ima na raspolaganju još neiskorišćene količine šećera, koji je namenjen za crnu berzu,³⁸ pa da ne bi bilo teško da se taj šećer prebaci u Albaniju. Kao veoma važno i za političko raspoloženje u zemlji Hudeček je ukazivao na hitnu potrebu isporuka automobilskih guma, jer bez njih prestaje svaki saobraćaj u Albaniji, koja nije imala železničke pruge. Isto tako je urgirao i potrebu isporuka postrojenja za destilaciju nafte radi zadovoljenja potreba za pogonskim gorivom.³⁹

Nojhaber je 1. decembra urgirao kod Ministarstva inostranih poslova da se u Beču najhitnije pripremi 2 miliona maraka u zlatu, za koje će on poslati avion, jer je to obećao albanskoj vladi još preko Vehbija Frašerija u Berlinu i samo tim obećanjem obezbedio da albanska vlada odobri poslednji zajam nemačkim trupama u Albaniji, čime su iscrpljene i poslednje rezerve novčanica iz trezora Albanske narodne banke, a tehničke pripreme za štampanje novih novčanica nisu još bile izvršene.⁴⁰

U isto vreme šef Vrhovne komande Vermahta obavestio je Ministarstvo inostranih poslova da je, prema podacima kojima on raspolaže, stanje u Albaniji takvo da snabdevanje nemačkih trupa dovozom sa strane nije moguće, kako zbog loših uslova na drumovima tako i zbog opasnosti od stalnih napada partizana. Zato je insistirao da se ubrzaju pregovori u Tirani, a ako to nije moguće, da se što pre štampaju nove albanske novčanice, kako ne bi zbog nestašice novca kasnili fortifikacijski radovi i bile ugrožene pozicije nemačkih trupa u budućim operacijama.⁴¹

Zaključno sa prvom dekadom decembra 1943. godine albanska vlada je odobrila nemačkoj vojsci ukupne pozajmice u iznosu od 50 miliona albanskih franaka. Zato je albanska delegacija izjavila da dalje finansiranje putem kredita nije moguće, jer za to više nema raspoloživih sredstava. Nabavka banknota bila je uslovljena samo prodajom zlata ili robe. Sa albanske strane naglasak je stavljen na prodaju robe radi suzbijanja porasta cena, što je imalo »katastrofalne političke posledice«, kako je to u albanskoj izjavi formulisano.

³⁸ Kao što se iz ovoga vidi, postojala je organizovana pljačka putem astronomskih cena na crnoj berzi, dok su nadnice plaćane radnicima, koji su terani na rad u preduzeća i rudnike koji su proizvodili za potrebe nemačke vojske, bile minimalne.

³⁹ Kao nap. 35.

⁴⁰ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram Nojhabera *Ministarstvu inostranih poslova* br. 6941, Bukurešt, 1. XII 1943.

⁴¹ PA, isto, šifrovani telegram šefa OKW *Ministarstvu inostranih poslova* br. 3F, 34/000207/43, Berlin, 3. XII 1943.

Hudeček je insistirao kod Ministarstva inostranih poslova da se što pre pošalje jedan kontingent zlata, zato što dovoz robe pre januara meseca nije bilo moguće organizovati, a tada on nije mogao biti u dovoljnim količinama. Takođe je ukazivao da ne dolazi u obzir izdavanje nemačkih bankovnih kreditnih bonova, jer bi to imalo krajnje teške posledice za nemačku političku koncepciju u Albaniji.⁴²

Za decembar mesec su potrebe nemačkih trupa u Albaniji bile procenjene na 30 miliona papirnih albanskih franaka. Od novembra je preostao dug od 10 miliona, što je ukupno iznosilo 40 miliona. Pošto je iz Berlina stiglo obećanje da je spremna pošiljka zlata u vrednosti od 600.000 zlatnih maraka, albanska vlada je isplatila nemačkim trupama 11. decembra novih 15 miliona albanskih franaka. Zato je Hudeček insistirao da se ovo zlato odmah pošalje. U decembru je stiglo u Albaniju zlato u ukupnoj vrednosti od 780.000 zlatnih franaka. Ono je prodavano, u sporazumu sa Albanskom narodnom bankom, po ceni od 21 papirni za jedan zlatni franak.⁴³ U isto vreme na slobodnom tržištu jedan zlatni franak vredeo je u Tirani 28 do 30, u Valoni 24, a u Korči 22 papirna franka. Zato je Hudeček predviđao i prodaju zlata privatnim licima, kako bi bio postignut bolji kurs.⁴⁴

Prema Hudečekom izvještaju vidi se da je postojala namera da se zlato plasira kao hitna potreba, dok se ne omogući plasman robe, a da se kasnije prodajom robe ovo zlato opet kupi i povuče iz Albanije.⁴⁵

U nastavku pregovora sa albanskom delegacijom, ministrom finansija i članovima Regentskog saveta Hudeček je insistirao na štampanju novčanica.⁴⁶ Albanci su to odbijali. Oni su isticali da ne nameravaju da povećaju količine novca u opticaju, bez obzira na nestašicu novca i neisplaćene službene plate. Kao izgovor za ovo korišćena je i pravna situacija, jer je emisiona banka još uvek imala na čelu predsednika Italijana i bila smatrana italijanskom finansijskom organizacijom.⁴⁷ Međutim, Hudeček je smatrao da je stvarni razlog katastrofalan finansijski poremećaj u susednim zemljama, a naročito

⁴² Prema jednom izvještaju armijskog privrednog vođe 2. oklopne armije, ovi bonovi su ipak bili pušteni u promet, a onda ih je seljak prodavao po vrlo niskoj ceni, što govori da je verovao da oni nikad neće imati punu nominalnu vrednost.

⁴³ Jedna zlatna rajhsmarka vredela je 32 albanska papirna franka.

⁴⁴ PA, StS. Albanien, Bd. 1, Hudečekov šifrovani telegram *Ministarstvu spoljnih poslova*, bez broja, Tirana, 11. XII 1943.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Klišeja za štampanje albanskih novčanica bila su septembra 1943. godine poslata iz Italije u Berlin. U italijanskoj državnoj štampariji u Akvili, gde su dotle štampane albanske banknote, pronađeno je i zaplenjeno belog papira za 2.116.000 novčanica različite veličine od 5 do 100 franaka. (PA, StS. Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram nemačkog diplomatskog predstavnika u Rimu *Ministarstvu inostranih poslova* br. 780, Rim, 15. XII 1943.)

⁴⁷ Od svoga osnivanja 1925. godine *Albanska narodna banka* imala je sedište u Rimu. Predsednik upravnog odbora bio je uvek Italijan. Ovo je bio rezultat dominacije italijanskog kapitala u banci. Vidi Ž. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925. do 1939.*, 152.

u Grčkoj, gde je došlo do strahovite inflacije.⁴⁸ Sem toga, Hudeček je ukazivao da je na odbijanje albanske vlade da odobri dalje štampanje novčanica, igrala veliku ulogu želja da se na taj način stvori mogućnost za odbijanje nemačkih zahteva za daljim kreditiranjem Vermahta, bez obzira na obećanja o merama za apsorbovanje novčanica isporukama i prodajom robe i zlata.⁴⁹

Pregovori nemačke i albanske vladine komisije završeni su potpisivanjem Privremenog sporazuma o regulisanju ekonomskih odnosa i Sporazuma o regulisanju platnog prometa između Velikog Nemačkog Rajha i Nezavisne Države Albanije 29. I 1944. godine.⁵⁰ Za sprovođenje i unapređenje robne razmene osnovan je Nemačko-albanski biro za robni kliring — DAB (Deutsch-Albanische Waren-Ausgleich Büro GmbH), sa sedištem u Berlinu i filijalom u Tirani.⁵¹

Prve pošiljke zlata, kao što je napred rečeno, plasirane su u decembru 1943. godine. U januaru 1944. plasirana je dalja količina u vrednosti od 610.000 albanskih zlatnih franaka.⁵² Daljih 1,028.000 zlatnih franaka u januaru mesecu prodato je po povećanom kursu od 24,7 papirnih franaka za 1 zlatni franak, što iznosi ukupno 25,599.160 papirnih franaka. Od toga je za finansiranje Vermahta upotrebljeno 12 miliona u januaru i 13 miliona u prvoj i drugoj dekadi februara. Za finansiranje u februaru deo sredstava dobijen je od prodaje šećera, koji je prodat veletrgovcima po ceni od 21 papirni franak za kilogram.⁵³

Sem pomenutih suma, početkom januara deponovano je kod albanske Narodne banke 362.000 zlatnih franaka za dobijanje lombardnog zajma. Od vlade je zatraženo da ovaj zajam pretvori u čist finansijski zajam i da oslobodi deponovano zlato.⁵⁴ Prema kasnijim dokumentima se vidi da je ovaj zahtev odbijen i lombardni zajam je ostao do njegove likvidacije u narednim mesecima.⁵⁵

Manja suma obezbeđena je od prodaje benzina, dizel-goriva i petroleja, koji je proizvođen u destilacionim postrojenjima na naftonosnom polju u Devoliju. Od ovih sredstava obezbeđeno je u februaru 1944. godine 500.000 papirnih franaka.⁵⁶

⁴⁸ Nojbaher je još 1942. godine dobio misiju da interventnim plasiranjem zlata u Grčkoj spreči privredni i finansijski slom usled ogromne inflacije koja je tamo vladala. On je ovu akciju uspešno sproveo i doveo do stabilizacije drahme.

⁴⁹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 229, Tirana, 16. XII 1943, dostavlja Hudečekov izveštaj.

⁵⁰ NAW, T 77, R 1299, sn. br. 30 i 123, Izveštaj o stanju u Albaniji privrednog vođe 2. oklopne armije, od 19. I i 17. IV 1944. godine.

⁵¹ Isto.

⁵² PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram generalnog konzula Šlipa *Ministarstvu inostranih poslova* br. 94, Tirana, 14. II 1944, dostavlja izveštaj člana vladine delegacije Riharda.

⁵³ Do sredine meseca februara 1944. godine bila je ugovorena prodaja 200 tona šećera (kao nap. 52).

⁵⁴ PA, kao nap. 52.

⁵⁵ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram Gštetenbauera *Ministarstvu inostranih poslova* (preko Generalnog konzulata) br. 165, Tirana, 18. III 1944.

⁵⁶ Kao nap. 52.

Početak marta 1944. godine u Tiranu je došao Nojbaher i uspeo »teškom mukom« da postigne saglasnost albanske vlade za štampanje novih banknota.⁵⁷ Zaključeno je da štampanje počne odmah u Beogradu. Međutim, Nojbaher je očekivao da se zbog tehničkih teškoća to neće moći odmah učiniti. Ovo se pokazalo kao tačno, jer klišeja koja su nabavljena iz Italije nisu bila kompletna, pa do leta 1944. godine nove novčanice nisu puštene u opticaj. Pošto dobijanje novčanica nije moglo da se postigne ni uvozom robe iz Nemačke i Srbije, zbog transportnih teškoća, Nojbaher je iz Grčke prebacio u Albaniju 30.000 zlatnih napoleona.⁵⁸

Međutim, svim ovim merama nije bilo definitivno obezbeđeno finansiranje nemačkih trupa. Za mesec februar ostao je neisplaćen dug u iznosu od 2,5 miliona papirnih franaka. Za mart su potrebe trupa planirane na 25 miliona, plus 1,5 milion za izgradnju utvrđenja na obali, što je zajedno sa prenetim dugom iz februara iznosilo ukupno 29 miliona. Do polovine marta od prodaje zlata na malo dobijen je 1,5 milion. Novim sporazumom sa albanskom vladom postignuto je da se ulaganjem 625.000 zlatnih franaka dobije od Albanske narodne banke 7,5 miliona papirnih franaka i 7,5 miliona u štampanim bankovnim čekovima, ukupno 15 miliona, što znači da je kurs zlata bio utvrđen na 24 papirna za jedan zlatni franak.

Nakon ovoga još uvek je ostala nepokrivena potreba od 12,5 miliona franaka. Pored toga, javlja se zahtev za finansiranje rudarstva, izgradnju železničke pruge Peć—Đakovica sa 2 miliona franaka, a isto tako i 3,5 miliona za vraćanje lombardnog zajma albanskoj Narodnoj banci. Tako je ukupna potreba iznosila u stvari 17—18 miliona papirnih franaka. Nojbaherov opunomoćenik za privredna pitanja u Albaniji Gštetenbauer (Gstöttenbauer) predlagao je da se dopremom preostale količine zlata iz Grčke dobije 7,5 miliona, prodajom robe (delom preko DAB) 6 miliona, a da se preostalih 3,5—4 miliona obezbedi robnim isporukama koje je trebalo naknadno da ugovori DAB. Zatim je on insistirao da se roba po ugovorima koje je imao DAB lifieruje do pretovarnih stanica na teritoriji »Velike Albanije« kao hitna vojna potreba.⁵⁹

Otkup namirnica za nemačke trupe stvorio je veliku nestašicu i skok cena, iako opticaj novca nije povećavan. Gštetenbauer je obavestavao Ministarstvo inostranih poslova da su teškoće snabdevanja civilnog stanovništva dostigle vrhunac. »Tirana i drugi gradovi srednje Albanije su bez hleba. Ku-

⁵⁷ I ovoga puta je vlada svoje odbijanje motivisala zastrašujućim primerom inflacije u Grčkoj. To je Nojbaher prihvatao, ali je ukazivao da je sem toga vlada odbijala štampanje novčanica i zbog neprihvatanja njenog zahteva za prebacivanje albanskog zlata iz Berlina u Švajcarsku. (PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherova beleška za direktora Političkog odeljenja u *Ministarstvu inostranih poslova* Ritera, Berlin, 12. III 1944.)

⁵⁸ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherova beleška za direktora *Političkog odeljenja u Ministarstvu inostranih poslova* Ritera, Berlin, 12. III 1944.

Armijski privredni vođa 2. oklopne armije Kisov (Kissow) piše da je predviđeno da se zlato koje je plasirano u Albaniju radi obezbeđenja nabavki za trupe, kasnije ponovo povuče plasiranjem robe, koja bi, verovatno, bila plaćena zlatom. (NAW, T 77, R 1299, sn. br. 123, izveštaj o stanju u Albaniji od 17. IV 1944.)

⁵⁹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Gštetenbauerov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 165, Tirana, 18. III 1944.

kuruz i ostale zalihe namirnica utrošene su na celoj teritoriji stare Albanije. U južnoj Albaniji glad je dobila velike razmere«, izveštavao je Gštetenbauer. On je takođe javljao da »gladne izbeglice prelaze u gradove srednje Albanije, gde neće moći biti zbrinute«. Zbog toga je sa nemačkim generalom u Beogradu, zaduženim za transport, uređeno da svake nedelje otpremi 100 tona žita iz Prištine u Bitolj, odakle bi bilo kamionima transportovano u Albaniju. Međutim, za ove svrhe bilo je na raspolaganju samo 10 civilnih kamiona sa kapacitetom prevoza od 90 tona nedeljno. Pošto je nestašica kamiona, a naročito guma i rezervnih delova, bila velika i kod trupa, ni pomoć vojnih kamiona nije dolazila u obzir. To je učinilo da se tiranska vlada nađe pred nepremostivim teškoćama. Gštetenbauer je izveštavao da vlada ne vidi više mogućnosti da zagospodari situacijom, pa namerava da se povuče.⁶⁰

Za ovakvo stanje armijski privredni vođa Kisov optuživao je albanske veleposednike. On je izveštavao da je porast cena poljoprivrednih proizvoda već toliko velik da narod teškom mukom pokriva najnužnije potrebe, a postrojenja za preradu obustavljaju rad. On podvlači da velikoposednici, u čijem su vlasništvu bile i plantaže maslina i druga obradiva zemlja, koriste priliku za bogaćenje, pa iako su naglašeno nacionalno, odnosno antikomunistički nastrojeni, svojom politikom dizanja cena teraju mase na stranu komunistu.⁶¹ Da bi se popravila situacija, Gštetenbauer je podvlačio hitnu potrebu nabavke sto novih kamiona za transport robe u Albaniju, jer inače preći privredni slom. Narednog dana Nojbaher mu je javio da je izdejstvovao odobrenje sa najvišeg mesta za dodeljivanje kamiona.⁶²

I generalni konzul Šlip je izveštavao Ministarstvo inostranih poslova da mu je jedan veoma blizak član vlade izjavio da je nerešavanje pitanja transporta i snabdevanja stvorilo u narodu utisak, »da Nemačka albanskoj vladi ne ukazuje poverenje i da nema obzira prema stanju snabdevanja« i da to, pored ostalog, dovodi vladu u krizu.⁶³

I Nojbaher je više puta intervenisao u Berlinu za dodeljivanje kamiona za prevoz namirnica u Albaniju i dobio je za to odobrenje. Ista akcija išla je preko Vrhovne komande da ona izdvoji iz svog sastava izvestan broj kamiona. OKW je obećala 30—40 kamiona u te svrhe u mesecu maju. Međutim, i to obećanje nije ispunjeno. Nojbaher se žalio Ministarstvu inostranih poslova da je prošlo četiri meseca otkako je podvlačio neophodnost upućivanja kamiona i ukazivao na mogućnost nastupanja katastrofalnih posledica, ne samo za civilno stanovništvo već i za finansiranje i snabdevanje nemačkih trupa u Albaniji.⁶⁴

⁶⁰ PA, Isto, Gštetenbauerov šifrovani telegram za Nojbahera, koji se u to vreme nalazio u *Ministarstvu inostranih poslova*, br. 242, Tirana, 20. IV 1944.

⁶¹ NAW, T 77, R 1299, sn. br. 30, Izveštaj o stanju u Albaniji od 19. I 1944.

⁶² PA, StS, Albanien, Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram generalnom konzulatu u Tirani, bez broja, Salzburg, 21. IV 1944.

⁶³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Šlipov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* i Nojbaheru, br. 230, Tirana, 17. IV 1944.

⁶⁴ PA, Handakten Ritter, Albanien i dr., Bd. 1, Nojbaherov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 1245, Beograd, 3. VI 1944.

Na ponovnu Nojbaherovu intervenciju Ministarstvo inostranih poslova je postiglo sa OKW saglasnost da se albanskoj vladi proda 120 novih kamiona. Sprovođenje ove odluke preneto je na glavnog komandanta za Jugoistok, koji je naredbom OKW od 27. maja 1944. dobio u nadležnost snabdevanje civilnog stanovništva na Jugoistoku Evrope.⁶⁵

Komandant Jugoistoka je zatražio da ovi kamioni ne budu prodati albanskoj vladi, već da ostanu u velikom voznom parku komande Jugoistoka, a da transport robe za civilno stanovništvo u Albaniji bude naplaćivan od albanske vlade. Ovo je obrazloženo time što albanska Saobraćajna direkcija nije u stanju da organizuje održavanje vozila, snabdevanje rezervnim delovima, zaštitu od napada partizana i engleskih aviona i dr. i da će se naplatom vozarine moći da finansiraju rudnici hroma i izgradnja železničke pruge Peć—Đakovica. OKW je uvažio ove razloge komandanta Jugoistoka i stavio van snage svoje naređenje o prodaji kamiona albanskoj vladi. Istovremeno zatražio je od Ministarstva inostranih poslova da objasni albanskoj vladi da ostajanje kamiona u voznom parku vrhovnog komandanta Jugoistoka leži u njenom interesu i da zbog toga prodaja ne dolazi u obzir.⁶⁶

Međutim, krajem meseca ova odluka je ipak izmenjena. Posle detaljnog ispitivanja ovog pitanja od strane Nojbaherovog opunomoćenika Gštetenbauera i šefa Glavnog štaba armijske grupe »F«, zaključeno je da bi bilo svrsishodno prodati albanskoj vladi 60 kamiona. Sa ovim predlogom složili su se komandant Jugoistoka i Vrhovna komanda i time je ovo pitanje konačno rešeno.⁶⁷

Prenos snabdevanja civilnog stanovništva jugoistočne Evrope u nadležnost komandanta Jugoistoka unekoliko je popravio situaciju u Albaniji. Kisov je izveštavao sredinom juna 1944. da je glad suzbijena dovozom namirnica sa Kosova, uz angažovanje svih nemačkih vojnih organa u Albaniji.⁶⁸

Dobra žetva u Albaniji i na Kosovu 1944. godine popravila je stanje snabdevanja namirnicama i zaustavila porast cena poljoprivrednih proizvoda, ali su cene drugih potrošnih dobara i dalje rasle.⁶⁹

Štampanje albanskih novčanica nije se ostvarilo u toku proleća 1944. godine. Zbog toga je za maj, jun i jul Nojbaher tražio nove pošiljke zlata. Ovo je bilo potrebno zato što prihodi od prodate robe u Albaniji i albanski krediti u francima nisu bili dovoljni da pokriju troškove nemačkih trupa.

⁶⁵ PA, Handakten Ritter, Albanien, i dr., telegram Vrhovne komande Vermahta Ministarstvu inostranih poslova, bez broja, od 4. VII 1944. i NAW, T 77, R 1299, sn. br. 115, Ratni dnevnik armijskog privrednog vođe 2. oklopne armije Kisova, beleška za 16. VI 1944.

⁶⁶ PA, Handakten Ritter, Albanien i dr., telegram Vrhovne komande Vermahta Ministarstvu inostranih poslova, bez broja, od 4. VII 1944.

⁶⁷ PA, Handakten, Ritter, Albanien i dr., Dopis Vrhovne komande Vermahta Ministarstvu inostranih poslova i Uredu za četvorogodišnji plan, br. 4916/44 G III Ang, od 29. VIII 1944.

⁶⁸ NAW, T 77, R 1299, sn. br. 196, Izveštaj o stanju u Albaniji armijskog privrednog vođe 2. oklopne armije Kisova, br. 1100/44 geh, od 15. VI 1944.

⁶⁹ NAW, T 77, R 1299, sn. br. 253, Izveštaj o stanju u Albaniji armijskog privrednog vođe 2. oklopne armije Kisova br. 1416/44 geh, od 21. VII 1944.

Ukupne potrebe u zlatu od maja do 1. avgusta Nojbaheer je ocenio na 1,2 do 1,5 miliona zlatnih franaka (28,8 do 36 miliona papirnih franaka).⁷⁰

Sredinom maja Nojbaheer je javio da nove albanske novčanice treba da budu puštene u promet 1. avgusta 1944. Međutim, i to nije bilo održano, pa ni do sredine avgusta novčanice nisu puštene u opticaj. Zbog toga je i za avgust bilo problema oko odobrenja kredita od strane albanske vlade u iznosu od 7 miliona papirnih franaka. Pošto je početkom septembra počelo povlačenje Nemaca iz Albanije, onda je sigurno da nisu uspeli da se posluže novoštampanim novčanicama.⁷¹

Da bi se umanjile teškoće u snabdevanju nemačkih trupa namirnicama u narednoj godini, 31. januara 1944. armijski privredni vođa 2. oklopne armije dao je uputstvo svim komandama u Albaniji da osnuju sopstvena poljoprivredna dobra.⁷² Šestog februara izdato je »posebno uputstvo za snabdevanje trupa« u kome je ponovo bilo govora o organizovanju poljoprivrednih imanja. Nameravano je da se, pored manjih površina na kojima bi se gajilo povrće za nemačke jedinice, osnuju i veća poljoprivredna imanja, sa ukupno 2000—3000 ha. U tu svrhu je traženo stručno osoblje, oprema i gorivo (50 tona dizel-goriva, 1 tona benzina, 1 tona ulja za podmazivanje).⁷³

O pitanju osnivanja poljoprivrednih imanja armijski privredni vođa imao je 11. februara 1944. razgovor sa vojnoupravnim savetnicima Milerom (Müller) i drom Dobrovenom (Dobrowen) iz Odeljenja za poljoprivredu Vojne uprave za Jugoistok. Ova dvojica su od strane Vojne uprave stavljena na raspolaganje 2. oklopnoj armiji i 12. februara su otputovala u Albaniju radi upoznavanja sa prilikama i izrade plana za organizovanje poljoprivrednih imanja.⁷⁴

Da bi se sproveda organizacija i proizvodnja na poljoprivrednim imanjima, od komande Jugoistoka je zatraženo da uputi u Albaniju četiri poljoprivredna stručnjaka. Vojno-privredni štab za Jugoistok nije hteo da donese odluku o ovom pitanju bez prethodne saglasnosti specijalnog opunomoćenika za Jugoistok Nojbaheera. Kisov je 19. februara urgirao da ovi stručnjaci budu odmah upućeni u Albaniju bez čekanja Nojbaheerove saglasnosti, pošto nastupa vreme poljoprivrednih radova, a albansko Ministarstvo poljoprivrede već je stavilo nemačkoj vojsci na raspolaganje tražene poljoprivredne površine.⁷⁵

Krajem februara Miler i dr Dobroven su završili svoje istraživanje u Albaniji i saopštili rezultate Kisovu. Nekoliko dana nakon toga Vojna

⁷⁰ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani Nojbaheerov telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 743, Fušl, 22. IV i br. 1495, Atina, 17. V 1944.

⁷¹ PA, StS, Albanien, Bd. 1, šifrovani telegram savetnika Hamerlea generalnom konzulatu u Tirani br. 221, Beograd, 11. VIII 1944.

⁷² NAW, T 77, R 1299, sn. br. 10 i 34, Ratni dnevnik armijskog privrednog vođe 2. oklopne armije Kisova.

Već u jesen 1943. godine, na primer, nemačke jedinice koje su bile smeštene na naftonosnom polju u Devoliju, zasejale su 29 hektara zemlje, a za proleće su predviđale zasejavanje daljih 30—35 hektara. (NAW, T 77, R 1299, sn. br. 34, Izveštaj o stanju u Albaniji armijskog privrednog vođe Kisova od 19. I 1944.)

⁷³ NAW, T 77, R 1299, sn. br. 10, ratni dnevnik armijskog privrednog vođe Kisova.

⁷⁴ Isto, sn. br. 11.

⁷⁵ Isto, sn. br. 12.

uprava za Jugoistok obavestila je Kisova da je u Albaniju upućeno šest poljoprivrednih stručnjaka za organizatore radova na vojnim poljoprivrednim dobrima.⁷⁶

Pripremni radovi za setvu su ipak zakasnili. Iako je 21. armijskom korpusu još 14. februara upućen zahtev za dobijanje semena, ono je od strane Vojno-privrednog štaba otpremljeno tek 25. marta, a u Tiranu stiglo 1. aprila 1944. godine.⁷⁷ To je uticalo da setva zakasni, pa su rezultati bili slabi. Prilikom obilaska poljoprivrednog dobra Kanča, 11. jula 1944. godine, Kisov je konstatovao da su usevi slabi.⁷⁸ Plan setve poljoprivrednih imanja Kanča, Idris i Eija za jesen predviđao je ukupno zasejavanje 355 hektara.⁷⁹ Međutim, razvitak situacije je pokazao da su ova predviđanja bila nerealna, jer je nemačka vojska morala da se povuče sa južnog dela Balkana i iz Albanije, tako da organizovanje poljoprivrednih imanja nije moglo bitno da utiče na snabdevanje nemačkih trupa u Albaniji.

V

KRAJ »VELIKE ALBANIJE«

Završna kriza u leto i jesen 1944. i povlačenje nemačkih civilnih organa i albanskih kolaboracionista

Prilikom formiranja nove vlade »nezavisne Velike Albanije« posle junske krize 1944. godine, o čemu je već bilo govora, predsednik Fikri Dino je izneo »iznenađujuće velika traženja oružja«. Nojbaher saopštava da je Fikri Dino tražio kompletno naoružanje za jednu tenkovsku diviziju i opremu za planinske jedinice. On je to okarakterisao kao neophodan uslov bez koga vlada ne može da preuzme odgovornost za očuvanje reda i mira u zemlji.⁸⁰

Nojbaher je smatrao da ovaj veliki zahtev za oružje od Nemaca potiče na inicijativu Abasa Kupija, sa kojim je Fikri Dino bio u najužim vezama.

⁷⁶ Isto, sn. br. 14. Poljoprivredni oficir pri XXI brdskom armijskom korpusu izvestio je 11. III 1944. godine da su u Albaniju stigla samo četiri stručnjaka i da su dvojica od njih neupotrebljiva (NAW, T 77, R 1299, sn. br. 15). Od njih je jedan poginuo 23. III 1944. godine od napada niskoletućih engleskih aviona u oblasti Fierija (NAW, T 77, R 1299, sn. br. 16).

⁷⁷ NAW, T 77, R 1299, sn. br. 16 i 98, ratni dnevnik armijskog privrednog vođe Kisova.

⁷⁸ Razlog za ovo, sem zakasnele žetve, Kisov je video u nesvrshodnoj organizaciji dobara po nemačkom uzoru, a ne prema prilikama i utvrđenim metodama u Albaniji. Sem toga, tehnička oprema koja je tražena, nije mogla biti dobijena. Zato je doneta odluka da se sve što je moguće izradi u albanskim radionicama. (NAW, T 77, R 1299, snimak br. 112, Ratni dnevnik armijskog privrednog vođe Kisova.)

⁷⁹ NAW, kao u npr. 78.

⁸⁰ U svojim memoarima Nojbaher kaže da je Dino tražio oružje za dve divizije sa tenkovima (H. Neubacher, n. d., 118).

Pošto je Abas Kupi imao kod sebe engleske vojne predstavnike, Nojbaher je smatrao da ovaj zahtev u stvari dolazi od engleske obaveštajne službe u Albaniji, »koja je nameravala da ovako naoružane zlogističke snage upotrebi za obračun sa komunistima u Albaniji« kad se nemačke trupe povuku.⁸¹ Prema Nojbaheru, Engleska je koristila komuniste u Albaniji za borbu protiv nemačkih trupa dok je front bio daleko, ali onda kada je trebalo da se nemačke trupe povuku i da ih zamene angloameričke, želela je da iskoristi nacionalističke grupe u Albaniji za razbijanje revolucionarnih snaga pod vođstvom KP Albanije i onemogućavanje uspostavljanja njihove vlasti, što bi trebalo da odluči o budućoj političkoj orijentaciji zemlje prema Zapadu, čime bi bio onemogućen sovjetski uticaj na ovom delu Balkana.⁸²

Jedan pokušaj engleske obaveštajne službe pojačao je ovo Nojbaherovo mišljenje. Naime, šef Intelidžens servisa u Albaniji major Nil (Neel) uputio je 29. avgusta 1944. godine komandantu nemačke divizije u Skadru pismo na nemačkom jeziku u kome je tražio da nemačke trupe ostanu u Albaniji do dolaska savezničkih vojnih snaga, da ne predaju oružje Albancima i da sačekaju da ih Englezi odvedu u ratno zarobljeništvo. Ovo pismo je glasilo:

»Usled sloma nemačkih pozicija na Balkanu koji se može očekivati sledećih dana, vi morate očekivati da sa vašim trupama budete odsečeni od veza za odstupanje. U ovom slučaju bićete opkoljeni od strane Albanaca i stavljeni pred poslednju borbu. Šta vama i vašim trupama onda predstoji, ako se predate Albancima, moći ćete svakako dobro da ocenite.

2. Zato želim da vam kao engleski major, po nalogu mojih viših instanci, stavim do znanja, da vi kao pretpostavljeni imate pred očima dobro vama podređenih trupa i u (nastaloj) opasnosti prihvatite (sledeće) naše ponude:

- a) neisporučivanje oružja Albancima,
- b) potčinjavanje svih trupa zajedničkoj komandi vašoj i mojoj,
- c) Vi i vaše trupe uživaćete sva povlašćena prava nemačkih ratnih zarobljenika u Engleskoj i bićete pod zaštitom engleske vlade,
- d) do dolaska engleskih trupa i vašeg smeštaja ili vašeg transportovanja iz Albanije, (vaše) trupe zadržavaju sve oružje i ratnu opremu.

Nadam se da moje ponude nećete krivo shvatiti.

Meni lično stalo je samo do toga da vas i vaše trupe zaštitim od albanske ubilačke želje.

U slučaju da želite vezu sa mnom, naći ćete među Albancima, koji sada drže sa vama, dovoljno ljudi koji znaju moje mesto boravka i preneće mi vaš odgovor. Ako Vi meni i mojoj pratnji garantujete bezbedan prolaz, ja sam spreman da se sa vama sastanem u bilo kojem mestu. Na vašu časnu reč kao nemačkog oficira.«

⁸¹ Nojbaher je, naime, izjavio pred jugoslovenskim islednim organima: »Ja sam verovao da je ovo traženje oružja proizašlo od strane engleske tajne službe, koja se već tada spremala na jedan sukob sa komunistima u Albaniji, jer je naš čas istekao. Napredovanje anglo-američkih invazionih legija u Francuskoj bilo je već u punom toku.«

⁸² Neubacher, n. d., 118.

Ovo pismo bilo je primljeno, kako se to objašnjava u propratnom aktu generalnog konzula u Tirani, da bi se saznale intencije engleske vojne misije u Albaniji.⁸³

Komandantu nemačke divizije u Skadru stiglo je 5. septembra još jedno pismo. Ovoga puta potpisnik je bio kapetan Hajberdajn (Hibberdinne), član vojne misije u Albaniji. U njemu se, s pozivom na pismo majora Nila, izražavala spremnost da se sastane sa nemačkim komandantom divizije i da mu se još jednom podnesu uslovi za predaju. Uz to se ukazivalo na brzo nadiranje Crvene armije prema jugoslovenskoj granici i na opasnost od presecanja odstunih puteva nemačkim trupama. O uslovima za predaju u ovom pismu nije se u pojedinostima govorilo. I sadržaj ovog pisma dostavljen je Ministarstvu inostranih poslova, ali po odluci ministra inostranih poslova Ribentropa na nj.h nije odgovoreno.⁸⁴

U izjavi datoj 11. januara 1949. godine pred pravosudnim organima u Jugoslaviji Nojbaheer je ovu englesku ponudu nazvao engleskim naduvenim bezobrazlukom. Međutim, ova izjava data posle rata ne slaže se sa njegovim ocenama iz perioda odstunjanja nemačkih trupa sa Balkanskog poluostrva. Na jednom predavanju u Beču 3. decembra 1944. godine on je naglašavao da je iz dotadašnjih zbivanja postalo sasvim jasno »da je Jugoistok sudbinski prostor Evrope« i da tu moraju da se sukobe suprotni interesi velikih sila, koji se baš na ovom području najreljefnije izražavaju. On je kao primer naveo sovjetsko-engleski sukob u Grčkoj, podvlačeći da Sovjetski Savez ne poštuje sporazum postignut na savezničkim konferencijama, prema kome je čitava Grčka predviđena kao zapadna interesna sfera, i Englezi se plaše »da jedan interregnum grčkih komunista može da bude iskorišćen za proglašenje sovjetske republike, pa su zbog toga bili zainteresovani za neposredno smenjivanje straže, bez međuvremena, tj. hteli su da iskoriste nemački Vermaht kao antikomunističku žandarmeriju«. On dalje navodi da su sa engleske strane na razne načine nemačkim vojnim komandama iznošeni predlozi koji su trebali da obezbede takav tok događaja, a i da je postupak prema nemačkim oružanim snagama bio odgovarajući. Tako, na primer, on piše: »Pre svega. Englezi ni na koji način nisu ometali u trajanju od 10 dana naše pokrete odstunjanja iz južne Grčke i sa ostrva; naši vazdušni transporti nisu bili napadani, bili su, dapače, mogući transporti morem unatoč 100%-tnoj kontroli Engleza u Egeju.« Međutim, kako je Nojbaheer vrlo jasno izneo, Nemačkoj nije bilo u interesu da Englezima uštedi teškoće koje su ih očekivale na grčkom prostoru. »Mi smo se, naprotiv, pobrinuli, da oni moraju ovde da preuzmu jednu opaku baštinu, koja u sebi nosi zametak sukoba sa Sovjetskom Unijom.«⁸⁵

⁸³ PA, Handakten Ritter, Albanien, i dr., telegram iz Tirane br. S 155 od 8. IX 1944. Upućen preko Beograda pod br. 854. Ministar inostranih poslova fon Ribentrop je odlučio da se na ovo pismo majora Nila ne reaguje.

(PA, Handakten Ritter, Albanien i dr., telegram Reinebecka, Kabinet ministra, br. 961/44, R, specijalni voz »Vestfalija«, 11. IX 1944.)

⁸⁴ PA, Handakten Ritter, Albanien i dr., šifrovani Šlipov telegram AA-u i specijalnom opunomoćeniku za Jugoistok br. 428, Tirana, 14. IX 1944.

⁸⁵ Dr Hermann Neubacher, Nemačka i Jugoistok u osvrtu i izgledima, Iz referata održanog na konferenciji kulturnih radnika u Beču 3. XII 1944, materijal u arhivu SUP-a.

Prema ovom Nojbaherovom izlaganju može se zaključiti da je cilj Nemačke bio da iza sebe, na napuštenim teritorijama, ostavi uslove za građanski rat, koji bi stalno zaoštavao odnose između zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza i doprineo razbijanju njihove koalicije. Sem toga, angažovanje nacionalističkih snaga trebalo je da obezbedi bezbednije povlačenje nemačkih trupa.

Sličan pokušaj Nemci su napravili i u Makedoniji. Kad je krajem avgusta meseca postalo sasvim izvesno da se ni bugarske ni nemačke trupe više ne mogu zadržati u Makedoniji, oni su pokušali da dovođenjem Vanče Mihajlova proglase »nezavisnu« Makedoniju pod svojim protektoratom. Ovo je učinjeno u nadi da će Vanča Mihajlov sa svojom VMRO, kao osvedočeni nacionalista i profašista, uspeti da suzbije aktivnost Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i time olakšati položaj Nemaca i njihova nastojanja za obezbeđenje puteva za odstupanje. Pored toga, oni su se nadali da proglašenje jedne anti-komunističke makedonske države, nasuprot konstituisanju makedonske državnosti u sastavu jugoslovenske federacije koju je proklamovao AVNOJ, može da dovede do stvaranja suprotnosti i trvenja između Engleske i Sovjetskog Saveza. Vanča Mihajlov je pokušao da se poveže sa reakcionarnim balističkim snagama u zapadnoj Makedoniji i na Kosovu, ali sve to nije dalo rezultata, jer nije naišao ni na kakvu podršku u makedonskom narodu.⁸⁶

Ulazak sovjetskih trupa u Rumuniju i narodni ustanak u Bukureštu, koji je doveo na vlast vladu Narodnog fronta, osetno su uticali na situaciju u Albaniji. U albanskim vladajućim krugovima ocenjeno je da će ovi događaji imati za posledicu napuštanje južnog dela Balkanskog poluostrva od strane Nemaca, pa prema tome i njihovo evakuisanje iz Albanije. Članovi vlade i druge ličnosti koje su sarađivale sa Nalcima, ili su uopšte bili protiv komunista, plašili su se da će Nemci napustiti Albaniju pre dolaska anglo-američkih trupa, što bi značilo potpuni trijumf Narodnooslobodilačke borbe i preuzimanje vlasti od strane Komunističke partije Albanije. Zato je vlada tražila od nemačke vojne komande u Albaniji oružje i municiju da bi u slučaju povlačenja nemačkih trupa mogla da brani od Narodnooslobodilačke vojske Albanije bar Tiranu. Sada je i Abas Kupi otvoreno tražio municiju od Nemaca i zauzvrat im nudio garantije za održavanje neometanog saobraćaja na drumu Tirana—Skadar, kojim su se povlačile nemačke trupe.

I u nemačkoj komandi pojačao se pesimizam. Šef štaba 21. alpskog korpusa (general Fen) smatrao je već u avgustu 1944. godine da se mora računati sa evakuacijom Albanije i promenom fronta na Istoku.⁸⁷

U kritičnim momentima krajem avgusta 1944. godine nemački organi u Albaniji i dalje su imali interesa za saradnju sa nacionalističkim oružanim grupama, kako bi ih angažovali za zaštitu svojih odstupnih puteva, a i za vršenje diverzija u pozadini neprijatelja, posle povlačenja sa ove teritorije. Zbog toga nemački organi nastoje da pokažu kako u svim okolnostima stoje uz svoje saradnike i vode računa o njihovom položaju i bezbednosti. Krajem

⁸⁶ D. Zografski, n. n., 17.

⁸⁷ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Šelenbergov telegram iz Glavne uprave Državne bezbednosti Ministarstvu inostranih poslova, Berlin, 26. VII 1944.

avgusta Nojbaher je obavestio nemačko poslanstvo u Tirani da je spreman da svakom od »direktnih nacionalnih, borbenih vođa«, odnosno vođa nacionalističkih oružanih grupa, odmah uruči po sto zlatnih napoleona »radi učvršćenja njihovog rukovodećeg položaja«. Zadatak da se ovo zlato stavi na raspolaganje SS brigadnom vođi Fictumu dobio je dr Gštetenbauer, Nojbaherov poverenik za ekonomska pitanja u Albaniji. On je takođe dobio zadatak da nacionalističke borbene grupe snabde šećerom i brašnom.⁸⁸

Početak septembra 1944. godine počelo je sa poslednjim pripremanjima za napuštanje »Velike Albanije« od strane nemačkih trupa i drugih civilnih organa. Planirano je bilo da najpre budu napuštene oblasti u zapadnoj Makedoniji između Tetova i Kičeva i rejon zapadno od Ohridskog jezera. Celokupnu komandu u Albaniji preuzeo je tada Himlerov specijalni opunomoćenik Fictum. Šef štaba nemačkog opunomoćenog generala u Albaniji i aparat teritorijalnog zapovednika uključeni su u Fictumov štab. General Gulman (Gulmann) preuzeo je obezbeđenje puta od Tetova prema Srbiji radi povlačenja nemačkog armijskog korpusa.⁸⁹ Od 7. septembra i zvaničan naziv štaba nemačkog opunomoćenog generala u Albaniji izmenjen je Fictumovom naredbom u »Nemački vojni komandant u Albaniji« (Der deutsche Feldkommandant in Albanien).⁹⁰

Preostala nemačka vojna i druga nadležstva bila su nemoćna pred napredovanjem snaga Narodnooslobodilačke vojske, koja je oslobađala grad za gradom. Zato su sva vojna nadležstva bila grupisana u jednom kvartu Tirane, gde su se pripremala za kružnu odbranu. U ovom bloku bilo je smešteno i nemačko poslanstvo.⁹¹ U sklopu ovih mera predostrožnosti čitav nemački ženski personal u Tirani i članovi Ureda za privredu i finansije (Dienststelle für Wirtschaft und Finanzen) kao i zastupnici nemačkih firmi u Albaniji, bili su 5. septembra specijalnim transportom upućeni preko Srbije u Nemačku.⁹²

⁸⁸ PA, Isto, Nojbaherov šifrovani telegram Poslanstvu u Tirani br. 235, Beograd, 29. VIII 1944.

⁸⁹ PA, Isto, Šelenbergov šifrovani telegram iz Glavne uprave državne bezbednosti Ministarstvu inostranih poslova, bez broja, 2. IX 1944.

⁹⁰ PA, Nahakten Ritter, Albanien... šifr. telegram poslanika Šlipa Ministarstvu inostranih poslova br. S 147, Tirana, 7. IX 1944.

⁹¹ PA, Isto, šifrovani telegram poslanika Šlipa Ministarstvu inostranih poslova br. 130, Tirana 31. VIII 1944.

⁹² Nemački general u Albaniji naredio je da se vreme i pravac upućivanja ove kolone drži u najvećoj tajnosti, ali to nije uspelo. Partizani su dobili tačna obaveštenja o tome, pa je jedan odred kosovskih partizana napao kolonu u jednom klancu, 20 km ispred Prizrena, naneo joj teške gubitke i zarobio tri žene. Kasnija ispitivanja vojnog suda, izjava komandanta XXI armijskog korpusa generala Leysera i komandanta armijske grupe »F« feldmaršala von Weichsa pokazala su da je kolona imala dovoljno obezbeđenje, koje je raspolagalo sa nekoliko mitraljeza i oko 240 pušaka, ali je komandant kolone, natporučnik Parisius, napustio poprište borbe i sakrio se, pa je nastao metež. Zbog toga je on izveden pred sud. (PA, Handakten Ritter, Albanien..., izveštaj OKW Ministarstvu inostranih poslova o rezultatima ispitivanja uzroka poraza ove kolone, br. 0012678/44 g Kdos., 26. X 1944.)

Posle ovog sukoba Nemci su preko svog poverenika uspostavili kontakt sa partizanskim odredom (pod komandom Fadilja Hodže) i tražili puštanje zarobljenih žena uz otkup. Ovaj zahtev nije bio prihvaćen. Partizani su tražili u zamenu

Sve preduzete mere uticale su na povećanje priliva boraca u redove Narodnooslobodilačke vojske Albanije, koja je svakog dana proširivala područje pod svojom kontrolom. To je izazvalo paniku u krugovima albanskih kolaboracionista i feudalnih porodica, pa čak i onih koje su bile prozapadno nastrojene. Oni su tražili od nemačkih organa da im omoguće bekstvo iz Albanije i prebacivanje u Nemačku, što im je uglavnom i omogućeno.

Glavna uprava državne bezbednosti Nemačke smatrala je da su mere preduzete za napuštanje Albanije preuranjene i da postoji nada da se u saradnji sa zogistima (Abasom Kupijem) formira jedna nova vlada, na čelu sa Džaferom Devom ili Ibrahim beg Bičakuom koji su bili potpuno vezani za Nemce i obećavali da će do kraja energično istupati protiv Narodnooslobodilačke vojske i Komunističke partije Albanije.⁹³ Nojbaher je, međutim, smatrao da ne treba zadržavati albanske kolaboracioniste i dalje u Albaniji i da je neophodno izaći u susret njihovim željama za prebacivanje u Nemačku.⁹⁴ Tako ideja za formiranje nove vlade nije bila prihvaćena, niti je pak imala ikakve uslove da se zaista realizuje.

U isto vreme zapadni saveznici vršili su pritisak na Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske da zadrži svoje snage u južnoj Albaniji i ne nadire ka severu, gde su se nalazile snage Abasa Kupija. Intencija ovog zahteva bila je da se Abas Kupi održi na ovom terenu i da se kasnije, posle odlaska Nemaca, pojavi kao vođa pokreta otpora na severu koji bi tražio adekvatno učešće u novim organima vlasti.⁹⁵ Pošto je ovaj zahtev od strane Glavnog štaba odbijen, održan je, na podsticaj članova engleske vojne misije, sastanak predstavnika nacionalističkih reakcionarnih organizacija »Legalitet«, Balli Kombetar i grupe nezavisnih sa severa Albanije. Postignut je sporazum o udruživanju svih ovih snaga.⁹⁶

U nemačkim izveštajima govori se o pokušaju za stvaranje »kontra-vlade«, odnosno, vlade koja se suprotstavlja privremenoj vladi Narodnooslobodilačkog fronta Albanije. Međutim, u redovima ovih snaga došlo je do razmišljanja u pogledu ciljeva i akcionog programa, pa do sredine septembra 1944. godine nije došlo do akcija ni protiv Narodnooslobodilačke vojske, ni protiv nemačkih trupa. Ni u pogledu zastupljenosti pojedinih ličnosti iz ovih organizacija u »kontra-vladi« nije mogla da se postigne saglasnost.

puštanje uhapšenih komunista na Kosovu i oslobodjenje zarobljenog engleskog generala Dejvisa). (PA, Handakten, Ritter, beleška od 26. X 1944. o izjavi poslanika Šlipa u Kicbihelu.) Pošto su se svi nemački organi uskoro povukli, uključujući i predstavnike poslanstva u Tirani, pregovori nisu dali nikakve rezultate. Džafer Deva i Šlip su ukazivali da je ova akcija partizana bila organizovana verovatno kao osveta za streljanja koja su Nemci izvršili na Kosovu poslednjih dana okupacije, kojom prilikom je bilo streljano i obešeno više žena, što je na Kosovu izazvalo veliko ogorčenje. (PA, Handakten Ritter, Albanien..., Šlipov telegram br. S 144 od 5. IX 1944. i Nojbaherov telegram br. 2151 od 22. X 1944.)

⁹³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Šelenbergov telegram savetniku u *Ministarstvu inostranih poslova* Vegeneru, bez broja, od 4. IX 1944.

⁹⁴ PA, Isto, Nojbaherov šifrovani telegram poslanstvu u Tirani br. 243, Beograd, 5. IX 1944.

⁹⁵ N. D. Smirnova, *Obrazovanie...*, 132—133.

⁹⁶ Isto, 135, i *La Lutte du peuple albanais*, 138.

Generalni konzul Šlip je izveštavao da je postojala namera u nacionalističkim krugovima da se za stupanje u ovu »kontra-vladu« pridobije jedan ili dva rukovodioca Komunističke partije Albanije, sa ciljem da se time unese rasep u redovima Partije i rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, ali to nije uspjelo.⁹⁷

Pod pritiskom snaga Narodnooslobodilačke vojske Albanije Abas Kupi se povukao na sever i sa neznatnim snagama zadržao se u brdima južno od Donjeg Mata. Severno od njega nalazila se grupa miriditskog prvaka Djona Mark Djonija, koji je pokušavao da se priključi Abasu Kupiju. Prema nemačkim izveštajima Englezi su od Abasa Kupija i Djona Mark Djonija tražili da napadnu na nemačke trupe,⁹⁸ očigledno sa ciljem da se oni u poslednjem momentu legitimišu kao borci protiv nemačke okupacije.

Početkom oktobra nemačka obaveštajna služba dobila je obaveštenje da je vodstvo Narodnooslobodilačkog fronta, odnosno KP Albanije, ponudilo Mehdiu Frašeriju da uđe u vladu Narodnog fronta.⁹⁹ Da bi se sprečila svaka ovakva eventualnost, Nemci su Frašerija i Ibrahim beg Zalarija prebacili avionom u Austriju. Time je otpala svaka mogućnost formiranja nove pronemačke vlade. Posle odlaska Frašerija i Zalarija nemačko poslanstvo je smatralo da je njegova uloga završena, pa je od 15. oktobra prekinulo radom. Tada su Šlip i major Šajger napustili Tiranu.¹⁰⁰ Ostao je samo dr Gštetenbauer sa dva radio-telegrafista. Njegovo nadležstvo nosilo je naziv Službeni ured specijalnog opunomoćenika za Jugoistok u Albaniji (Dienststelle des Sonderbevollmächtigten Südost Albanien).¹⁰¹

Gštetenbauer je imao zadatak da u Albaniji organizuje pokret otpora, koji bi delovao posle povlačenja nemačkih vojnih snaga iz Severne Albanije i sa Kosova. U tu svrhu Šlip je 8. oktobra tražio da se Gštetenbaueru stavi na raspolaganje 500.000 zlatnih franaka.¹⁰² On je početkom novembra izvestio da su pretpostavke za organizovanje ovakvog otpora povoljne. Kao uslov za realizovanje ove zamisli, on je isticao potrebu snabdevanja oružjem, municijom, opremom, namirnicama i radio-stanicama. Oprema je bila prikupljena u dovoljnoj količini. Nedostajalo je oružje, ali je Gštetenbauer izražavao uverenje da će moći da se potrebna količina dobije od armijske grupe »E«, koja se povlačila iz Grčke. I snabdevanje municijom bilo je povoljno rešeno, a za kasnije je predviđeno snabdevanje vazдушnim putem. Kao glavno poprište operacija predviđena je severna Albanija. Ova oblast ni u doba mira nije mogla da se prehrani iz sopstvenih izvora, a na Kosovo, kao izvor za snabde-

⁹⁷ PA, Handakten Ritter, Albanien..., Šlipov telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 175, Tirana 19. IX 1944.

Vidi i N. D. Smirnova, *Образование...*, 135.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ U Šlipovom telegramu *Ministarstvu inostranih poslova* br. 213 od 8. X 1944. se o tome piše: »Mehdi Frasherhi hat von Kommunisten Angebot über Bildung Volksfrontregierung erhalten.« (PA, Handakten Ritter, Albanien, i dr.)

¹⁰⁰ PA, Handakten Ritter, Albanien i dr., Šlipov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 213, Tirana, 8. X 1944.

¹⁰¹ PA, isto, Gštetenbauerov šifrovani telegram *Ministarstvu inostranih poslova* br. 233, Tirana, 16. X 1944.

¹⁰² Kao nap. 132.

vanje posle ulaska Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije ili savezničkih vojnih snaga, nije moglo da se računa. Zato je Gštetenbauer predvideo da je najvažnije dobiti što veće količine namirnica i smestiti ih u punktove u severnoalbanskim planinama i u području Skadra, odakle bi se tovarnom stokom mogao organizovati njihov prenos u tajne šumske logore. Da bi se izvršile ove pripreme, bilo je potrebno 10—15 kamiona.¹⁰³ Prema Nojbaherovom pisanju ovo je bila ideja koju je izneo Džafer Deva, koji je izjavio da neće da se povuče, već da želi da ostane da vodi gerilski rat.¹⁰⁴ Gštetenbauer je izrazio žaljenje što ovakvu akciju nije uzela u obzir nemačka kontraobaveštajna služba, jer je smatrao da bi ona mogla da ima veliku korist za Nemačku.¹⁰⁵ Za izvođenje ove akcije bio je, na svoju inicijativu, zadužen Džafer Deva. Njegovo dalje snabdevanje posle povlačenja Nemaca moglo je da bude organizovano samo pod pretpostavkom postojanja redovne radio-veze. Zbog toga je Gštetenbauer preduzeo mere da se obezbedi specijalno kvalifikovano ljudstvo. Predviđao je nabavku prenosnih radio-otprennika, ali njih u Albaniji nije bilo. Raspolagao je samo jednom specijalnom otpremnom radio-stanicom koja je bila vlasništvo Ministarstva unutrašnjih poslova i dvema vojnim radio-stanicama. Ove dve stanice i jedan agregat predao je Džaferu Devi, da bi se ostvarila prva mogućnost za vezu. Predviđao je da ostale stanice kasnije budu dostavljene vazdušnim putem.¹⁰⁶ Ova namera nije uspeła. Nojbaher saopštava da je Džafer Deva ostao u Albaniji, ali da Nemci nisu uspeli da mu obezbede potrebnu tehničku opremu, pa se on među poslednjim nemačkim saradnicima probio preko Bosne i Hrvatske do Austrije i 1. decembra 1944. godine stigao u Beč.¹⁰⁷

Svi albanski emigranti, saradnici nemačkih okupatora, bili su najpre okupljeni u Beču, a odatle su prebačeni u Kicbihel u Tirolu. Za njih se i u Beču i u Kicbihelu starao Nojbaher, koji je takođe morao da beži iz Beograda. Pre dolaska anglo-američkih trupa u Tirol albanski emigranti su prebačeni u Švajcarsku.¹⁰⁸

Povlačenje nemačkih trupa

Povlačenje osoblja raznih nemačkih predstavništava, vojnih, policijskih, obaveštajnih i diplomatskih organa, kao i domaćih kvislinga izvršeno je pre povlačenja operativnih jedinica XXI brdskog armijskog korpusa. Povlačenje

¹⁰³ PA, StS, Albanien, Bd. 1, Gštetenbauerov šifrovani telegram Nojbaheru br. 14, Albanija, 3. XI 1944.

¹⁰⁴ H. Neubacher, n. d., 119.

¹⁰⁵ Kao nap. 103.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ H. Neubacher, n. d., 119—120.

Nojbaher i viši komandant za jugoistok von Vajks pokušali su da privole Hitlera da odobri i naoružanje 50.000 četnika Draže Mihailovića koji bi se borili protiv »naleta komunizma« i posle povlačenja Nemaca iz Srbije, ali to Hitler nije odobrio. (Vidi Marjanović Jovan, Neubacherov plan i akcije za stvaranje velikosrpske federacije, 15.)

¹⁰⁸ H. Neubacher, n. d., 119—120.

ovog korpusa vršeno je u sklopu povlačenja nemačke armijske grupe »E« iz Grčke. Prodor 37. i 57. sovjetske armije kroz severnu Bugarsku krajem septembra i njihov ulazak na teritoriju istočne Srbije 1. oktobra, a istovremeni prodor jakih snaga NOVJ sa zapada u Srbiju, pokazivao je da armijska grupa »E« mora hitno da se povlači iz Grčke, jer je postojala opasnost da putevi za odstupanje budu presečeni. Krajem septembra 1944. godine jedinice armijske grupe »E« već su bile u prikupljanju u severnoj Grčkoj. Hitler je odugovlačio da zvanično odobri njihovo povlačenje i to je učinio tek 3. oktobra. Ovo naređenje je važno i za nemačke jedinice u Albaniji, jer je front trebalo da se organizuje na liniji Đerdap—Niš—severna Albanija.¹⁰⁹

Najpogodniji pravac za odstupanje bio je pravcem Skoplje—Niš—Beograd i Skoplje—Priština—Kraljevo—Beograd. Međutim, jedinice Crvene armije su 9. oktobra prešle Moravu kod Svilajнца i osvojile železnički čvor u Lapovu, čime je odstupanje preko Beograda onemogućeno. Nemci su pokušali da povrate Lapovo i izvršili napad iz pravca Kragujevca jedinicama 297. i 117. lovačke divizije i jednom protivoklopnom grupom koja je upućena sa severa iz Beograda, ali bez uspeha. I sa zapada je upućena jedna protivoklopna grupacija, ali su je zaustavile snage NOVJ. Posle ovog nemačkog neuspeha zapretila je opasnost da jedinice Crvene armije i NOVJ prođu do Prištine i Skoplja i da potpuno odseku armijsku grupu »E«. Međutim, sovjetske i jugoslovenske snage su svoje napredovanje usmerile ka severu, gde je otpočela beogradska operacija. To je omogućilo povlačenje armijske grupe »E« pravcem Skoplje—Priština—Kraljevo—Čačak—Užice—Višegrad—Sarajevo. Štab armijske grupe »E« bio je 14. X 1944. godine prebačen u Stari Trg i odatle rukovodio operacijama za obezbeđenje povlačenja svojih trupa ovim pravcem.¹¹⁰

Radi odbrane preostalog pravca za odstupanje armijske grupe »E« od napada sa severa, organizovan je nemački front na liniji Niš—Kragujevac. Prema istoku su raspoređene dve grupacije koje su imale zadatak da zatvore pravce od Niša preko Kuršumlije ka Podujevu i od Bujenovca preko Gnjilana ka Prištini. Sa ovim snagama sarađivale su kvislinške jedinice »Vulnetara« (oko 6000 ljudi). Isto tako jedna grupacija je obezbeđivala levi bok nemačkih snaga u povlačenju, prema zapadu.¹¹¹ Istovremeno, izvršeno je povlačenje jedinica XXI armijskog korpusa iz južne Albanije. Valona je napuštena 12. oktobra i organizovan je front na liniji Drač—Eljbasan.¹¹²

Cilj ovakvog rasporeda snaga bio je da se odbrani pravac povlačenja od nadiranja jedinica NOVJ i NOVA koje su vodile ofanzivne akcije na području Makedonije, Kosova i Albanije. Sa istoka su ušle u akciju i bugarske jedinice, koje su posle sporazuma u Krajevi dobile saglasnost za učestvovanje u operacijama protiv nemačkih trupa na jednom delu jugoslovenske terito-

¹⁰⁹ Hnilicka Karl, Das Ende auf dem Balkan 1944/45, Die Militärische Räumung Jugoslawiens durch die deutsche Wehrmacht, Göttingen—Zürich—Frankfurt, 1970, 66—67.

¹¹⁰ Isto, 72—73.

¹¹¹ Ali Hadri, Narodnooslobodilački pokret na Kosovu, 377.

¹¹² Hnilicka Karl, n. d., 98—99.

rije.¹¹³ Nemci su uspjeli da do sredine novembra očuvaju kontrolu nad putem od Skoplja preko Prištine, Raške, Kraljeva, Čačka i Užica ka Višegradu i Sarajevu, a sredinom novembra počelo je napuštanje ovog područja uz stalne borbe sa snagama NOVJ. Počelo je evakuacijom Skoplja 14. novembra, da bi u noći između 28. i 29. novembra bilo napušteno i Kraljevo. Međutim, pravac preko Kraljeva, Čačka i Užica nije imao dovoljnu propusnu moć da se u određenom kratkom roku sve jedinice armijske grupe »E« povuku. Zato je general-pukovnik fon Ler (Löhr) odlučio da se koristi i stari turski put Kosovska Mitrovica—Novi Pazar—Prijepolje—Višegrad.¹¹⁴

Tek kad su sve jedinice armijske grupe »E« napustile Makedoniju, vrhovni komandant Jugoistoka feldmaršal fon Vajks naredio je da XXI brdski armijski korpus napusti Albaniju. Njemu je određen pravac povlačenja preko Skadra, Podgorice, Nikšića, Trebinja i Mostara do Sarajeva. Međutim, ovaj pravac nije bio pod nemačkom kontrolom. Jake snage NOVJ držale su u svojim rukama put Trebinje—Mostar i Nemci nisu uspjeli da ih potisnu uprkos pojačanim napadima 5. SS brdskog korpusa. I pravac Metković—Mostar bio je u rukama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Nemci su sredinom oktobra preduzeli ofanzivu u delti Neretve i uspjeli da osvoje Metković, ali su snage NOVJ 27. oktobra ponovo oslobodile Metković i prodrle na sever ka Mostaru. Tek nešto južnije od Mostara Nemci su uz velike napore uspjeli da zaustave napredovanje jedinica NOVJ, jer je Mostar imao važan strateški položaj za ceo 2. oklopni armijski korpus.¹¹⁵

Dvadeset prvi brdski armijski korpus pokušao je da se probije severno od Kotora, ali i pored velikih gubitaka koje je imala 181. pešadijska divizija, ovaj pokušaj je pretrpeo neuspeh. Povlačenje delova korpusa iz Albanije bilo je otežano akcijama jedinica Narodnooslobodilačke vojske Albanije. Nemačke trupe koje su se povlačile bile su stalno napadane. Jedinice NOVA su od kraja oktobra počele operacije za oslobođenje Tirane. Do 11. novembra oslobođen je stari deo grada. Nemačke jedinice su se utvrdile u centru grada i bile pod vatrom minobacača sa okolnih brda, a posle žestokih borbi od 11. do 17. novembra snage NOVA su oslobodile grad.¹¹⁶ 30. novembra oslobođen je Skadar. Dvadesetog novembra okupljena je jedna jaka borbena grupa kod Podgorice i s njom je pokušao prodor ka Nikšiću, ali opet bez uspeha. Time je XXI brdski armijski korpus dospeo u vrlo težak položaj. Komandant armijske grupe generalpukovnik fon Ler je 22. novembra lično došao na mesto najžešćih borbi i konstatovao da ni preostale snage korpusa, koje su trebale da pristignu iz Albanije, ne mogu da utiču na izmenu situacije, jer su snage NOVJ imale odlične pozicije i stalno dobijale pojačanja. Zato je

¹¹³ Kako piše Himelhen, »mit den Bulgaren wurden die deutsche Kräfte fertig« iako su oni napali elitnim jedinicama. Kao razlog za neuspeh bugarskih napada južno od Niša on navodi loše komandovanje, usled čega je njihova glavna udarna snaga (jedna tenkovska brigada) ostala nepokretna na jednom putu. (Gerhard Hümelchen, *Balkan Räumung 1944, Wehrwissenschaftliche Rundschau*, Frankfurt/M., 1959, 576.)

¹¹⁴ Hnilicka Karl, n. d., 98—99.

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ Ali Hadri, *Narodnooslobodilačka borba u Albaniji i prve godine posleratnog razvitka, Iz istorije albanskog naroda, Beograd, 1969, 228—229.*

odobrio predlog komandujućeg generala fon Lejzera (Ernst von Leyser) da korpus pokuša proboj na pravcu Podgorica—Kolašin—Bijelo Polje—Prije polje, gde bi se priključio jedinicama koje se povlače iz Grčke preko Makedonije. Pošto XXI korpus nije imao dovoljno snaga da se sam probije ovim pravcem, koji su kontrolisale snage NOVJ, sa severa je upućena iz Prijepolja 22. pešađijska divizija pod komandom generallajtnanta Fribea (Helmut Friebe). Ova divizija je 5. decembra doprla do Bijelog Polja, a 18. decembra se spojila kod Kolašina sa jedinicama XXI korpusa. To je omogućilo da se 21.000 vojnika XXI korpusa priključi glavnini snaga armijske grupe »E« koja se povlači ka Sarajevu.¹¹⁷ Ovo probijanje je vršeno u stalnim borbama sa jedinicama NOVJ i jednom divizijom Narodnooslobodilačke vojske Albanije koja je učestvovala u borbama protiv nemačkih trupa i na teritoriji Jugoslavije od Podgorice do Višegrada.¹¹⁸

ZAKLJUČAK

Iako je još u toku prvog svetskog rata pokazivala interes za Albaniju, a pre svega za Valonu, kao najpogodniju pomorsku bazu za kontrolu na Mediteranu, posle završetka rata Nemačka je za izvesno vreme isključena iz konkurentne borbe velikih sila oko Albanije. I posle Hitlerovog dolaska na vlast nije pokazivan poseban interes za Albaniju. Od sklapanja osovine Rim—Berlin Nemačka je u svim zvaničnim izjavama priznavala Italiji da Albanija pripada njenoj uticajnoj sferi, zajedno sa širim područjem istočnog dela Balkanskog poluostrva. Međutim, italijanska fašistička vlada nije imala poverenja u stvarne ciljeve svog osovinskog partnera. Ovo je naročito došlo do izražaja posle priključenja Austrije, kada su pojačane veze nekih albanskih uticajnih ličnosti sa nemačkim poslanstvom u Tirani.

U vreme fašističke pripreme za okupaciju Albanije Nemačka je otvoreno podržala ovu Musolinijevu agresiju i tako doprinela likvidaciji albanske nezavisnosti.

Okupacija i uklapanje Albanije u italijansko državno područje u formi personalne unije nije bio krajnji cilj, već početak italijanske ekspanzije na Balkanu. Musolini je iz Albanije želeo da prodre na Kosovo, u Vardarsku dolinu i u Grčku. Kad se nemački pritisak na Poljsku sve više bližio ratnom raspletu, Hitler je pokušao da pridobije Musolinija da stupi u rat, da napadne Jugoslaviju i priključi Hrvatsku i Dalmaciju, ali se Musolini tada nije osećao dovoljno spremnim. On je čekao povoljan momenat kada bi mogao sa malo žrtava da obezbedi velike koristi. Tako je ušao u rat, onda kad je ocenio da je Francuska pred slomom i da on treba da se uključi u deobu plena.

Krajem oktobra 1940. Musolini je napao Grčku u želji da realizuje svoje težnje za ovladavanjem nad ovim delom Balkana, koji je odranije Nemačka stalno priznavala kao italijansku sferu. Međutim, njegov pohod je pretrpeo

¹¹⁷ Hnilicka Karl, n. d., 99.

¹¹⁸ Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, Beograd 1957.

krah. To je nanelo štete planovima Nemačke koja je pripremala napad na Sovjetski Savez i nije joj išlo u prilog otvaranje fronta na Balkanu, jer je to ugrožavalo njeno snabdevanje važnim strateškim sirovinama i otvaralo brešu na njenom južnom frontu prema Sovjetskom Savezu. Zbog toga je od strane najodgovornijih nemačkih ličnosti uzeta u razmatranje mogućnost upućivanja ekspedicionog korpusa u Albaniju (operacija »Ciklame«) koji bi napao na grčki front iz Albanije istovremeno sa napadom preko Bugarske prema planu »Marita«. Italijani su samo u krajnjoj nuždi tražili nemačku pomoć, jer su se bojali da bi dolaskom nemačkih trupa u Albaniju porastao i nemački interes za ovu zemlju. Zato, čim su ocenili da je kritična faza rata prošla i da će moći da održe front u Albaniji do početka izvođenja nemačkog plana »Marita«, izjavili su da nemačka pomoć njihovom frontu u Albaniji nije potrebna.

Posle napada na Jugoslaviju pokazalo se da nemačka obećanja o prvenstvu italijanskih interesa u Jugoslaviji više ne važe. Nemačka je nastojala da obezbedi za sebe najznačajnije rudnike u Srbiji, na Kosovu, u Makedoniji i u Grčkoj. Demarkaciona linija je povučena tako da su »Trepča« i rudnici azbesta ostali Srbiji, a rudnici hroma u oblasti Šar-planine Bugarskoj. Ove rudnike nemačke trupe su posele još pre određivanja demarkacione linije koja je delila nemačku, bugarsku i italijansku okupacionu zonu.

Italija nije bila zadovoljna ovakvom podelom na Kosovu i u severozapadnoj Makedoniji, pa je u toku čitavog perioda od 1941. do 1943. pokušavala da izdejstvuje revidiranje demarkacione linije i priključenje Kosovskomitrovačke oblasti i rudnika Trepče »Velikoj Albaniji«. To je izazvalo duge pregovore i nesuglasice oko pomeranja demarkacione linije, ali bez uspeha za Italiju.

U leto 1943, posle pada Musolinija, Nemačka je očekivala ispadanje Italije iz rata i preduzela je mere za vojničko zaposedanje teritorije koja je dotle bila pod okupacijom italijanskih trupa. U sklopu tih mera u toku avgusta 1943. godine pristupilo se izvođenju konkretnih priprema za okupaciju Kosova, zapadne Makedonije, dela Grčke i Albanije. Pored vojnih priprema vršene su i političke, pre svega oko izbora ličnosti koje bi došle u obzir za dovođenje na vlast u Albaniji. Pri tome su birani ljudi koji su se afirmisali kao protivnici Italije, a istovremeno bili bezrezervno antikomunistički nastrojeni.

Pošto je nemačka vojna moć bila oslabljena u toj meri da nije mogla da izdvoji dovoljno snaga za obezbeđenje albanske obale od eventualnog iskrcaavanja savezničkih trupa i za istovremeno obezbeđenje pozadine i puteva za snabdevanje, usvojena je politika zadovoljavanja nacionalističkih velikoalbanških snaga. Polazeći od toga, odlučeno je da se obnovi albanska »nezavisna« država, i da se za vreme trajanja rata ne menjaju granice »Velike Albanije«.

Da bi bila data neka forma prisustvu nemačkih trupa na teritoriji »Velike Albanije«, nađena je formula prema kojoj je ovo prisustvo okarakterisano kao privremeni boravak prijateljskih trupa koji je izazvan potrebom odbrane albanske obale od protivničke invazije, ali da se one ne mešaju u unutrašnje poslove albanske vlade. Zbog toga u Albaniji nije postavljen nemački vojni komandant, već »nemački opunomoćeni general«, kao što je to bilo i u NDH.

On je trebalo da zastupa interese nemačkih trupa kod odgovarajućih resora albanske vlade. Političke kontakte zadržao je u svojoj nadležnosti specijalni opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok Herman Nojbaher.

Ovakva odluka doneta je ne samo s obzirom na Albaniju i nemačku želju da angažuje nacionalističke velikoalbanske krugove za borbu protiv Narodnooslobodilačkog rata i obezbeđenje nemačke pozadine, već i kao primer nemačke politike »novog poretka« na Jugoistoku, kako bi se isto tako iskristili za nemačke ciljeve i nacionalistički krugovi drugih balkanskih zemalja. Međutim, u praksi se pokazalo da razni nemački vojni i politički organi drže punu kontrolu nad tiranskom satelitskom vladom. To je vrlo jasno došlo do izražaja u proleće 1944. kada je predsednik Regentskog saveta Mehdi Frašeri pokušao da formira vladu bez prethodne saglasnosti nemačkih predstavnika o ličnostima koje treba da uđu u vladu.

Radi što većeg okupljanja reakcionarnih nacionalističkih snaga za borbu protiv Narodnooslobodilačkog pokreta Albanije i Jugoslavije na Kosovo i u Albaniju su upućeni predstavnici Glavne uprave SS, armije, obaveštajne službe i dr., koji su imali za cilj da vrbuju i organizuju žandarmeriju, miliciju, vojne jedinice tiranske vlade i dobrovoljačku SS diviziju »Skenderbeg«. Posebno je organizovan jedan ured za kontaktiranje sa naoružanim nacionalističkim bandama i obezbeđenje njihove saradnje u borbi protiv partizana.

Vladina »vojska« i žandarmerija pokazale su se kao neupotrebljive. Nemci su morali da priznaju da, bez obzira na opštu želju za sticanje nezavisnosti, albanski narod nije želeo da saraduje sa njima, jer je očekivao njihov skori poraz. Ni SS divizija »Skenderbeg« nije dala očekivane rezultate. Već na početku ona je pretrpela teške gubitke u sukobu sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske. Posebna pažnja je posvećivana nacionalističkoj organizaciji »Balli Kombetare«. Iako je ona održavala kontakte sa Engleskom i Amerikom preko Vojne misije koja se nalazila u njenom Glavnom štabu, Nemci su našli zajednički jezik za saradnju s njom na bazi antikomunizma. Međutim, pod udarcima snaga NOV Jugoslavije i NOV Albanije na Kosovu i u zapadnoj Makedoniji, »Balli Kombetare« je još pre nemačkog povlačenja prestao da predstavlja vojni i politički faktor.

Prilikom napuštanja Albanije učinjen je pokušaj sa nemačke strane da se njihov najodaniji agent, ministar unutrašnjih poslova u tiranskoj kvislinškoj vladi Džafer Deva sa svojim ljudima ostavi u brdima severne Albanije i pripremi se za borbu protiv narodne vlasti posle povlačenja nemačkih trupa. Cilj ovog pokušaja je bio, slično postupku u Grčkoj i Makedoniji, da se na napuštenoj teritoriji ostave uslovi koji bi izazvali sukob između zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza. Međutim, ovi pokušaji nisu dali željene rezultate. Albanski kolaboracionisti nisu imali oslonca u narodu, pa su pred nastupajućim snagama NOVJ i NOVA morali da beže iz zemlje zajedno sa nemačkim trupama, što je predstavljalo i neslavan kraj marionetske »Velike Albanije«.

Zusammenfassung

DAS DRITTE REICH UND »GROSS-ALBANIEN« NACH DER KAPITULATION ITALIENS 1943—1944

Aufgrund relevanter Literatur, vor allem aber aufgrund von deutschem Archivmaterial bearbeitet der Verfasser ein bisher in der jugoslawischen Historiographie noch nicht untersuchtes Element der deutschen Politik in Südosteuropa gegen Ende des Zweiten Weltkriegs. Das faschistische Italien schaute dauernd auf Albanien als den schwächsten Punkt, über den ihm der Durchbruch auf den Balkan gelingen konnte. Das Dritte Reich duldete das und erlaubte Albanien, das in Form einer Personalunion Italien angeschlossen war, im Aprilkrieg 1941 einige Teile von Mazedonien und den grössten Teil des Kosovo-Gebiets zu annektieren. So begann das faschistische Italien durch die Bejahung des grossalbanischen Nationalismus seinen Traum vom Eindringen in das Vardar-Tal zu verwirklichen. Doch bei der Bestimmung der Demarkationslinie im Kosovo-Gebiet und in Mazedonien liess sich Deutschland von den Erfordernissen seiner Kriegswirtschaft leiten, die Erze wie Chrom, Blei und Zink einführen musste. Daher wurde die Demarkationslinie so geführt, dass das Bergwerk »Trepča« sowie die Chromgruben in Mazedonien und an den Nordhängen des Ljuboten in deutschen Händen blieben, obwohl auch Italien auf diese Territorien Anspruch erhob.

Nach Mussolinis Absetzung ahnte man in Deutschland, dass Italien als Partner der Achse nicht mehr lange den Krieg mitmachen würde, und es wurden Vorkehrungen getroffen zur Okkupierung jener Territorien, die bis dahin unter der Kontrolle des italienischen Herres gestanden hatten. Die albanische Küste war unter solchen Umständen strategisch besonders wichtig, denn man erwartete die reale Möglichkeit, dass sich die anglo-amerikanischen Truppen hier ausschiffen würden. Um die Lage seiner Truppen zu erleichtern, welche die albanische Küste zu verteidigen hatten, beschloss Deutschland, sich durch die Anerkennung der Unabhängigkeit Albaniens als dessen »Befreier« von italienischer Herrschaft darzustellen. Dabei ging Deutschland von der Beurteilung aus, dass das albanische Volk ein stark ausgeprägtes Selbstständigkeitsgefühl hatte und dass es sich jenem Land anschliessen werde, das ihm seine Unabhängigkeit wiedergeben würde. Um sich jedoch auch die aktive Unterstützung der grossalbanischen nationalistischen Kreise im Kampf gegen die Volksbefreiungsbewegung zu sichern, entschloss sich Deutschland, bis Kriegsende die im J. 1941 bestimmten Demarkationslinien nicht zu ändern, bzw. das Bestehen »Gross-Albaniens« anzuerkennen, in dessen Gefüge sich auch Teile des jugoslawischen Territoriums befanden. Daher wurde auch nach dem Einmarsch der deutschen Truppen in das Gebiet »Gross-Albaniens« kein militärisches Okkupationssystem eingeführt, sondern ein Deutscher bevollmächtigter General in Albanien eingesetzt, der im Namen des deutschen Heeres mit der neugebildeten Quislingregierung den Kontakt aufnahm. »Gross-Albanien« wurde von deutscher Seite eine »relative Neutralität« anerkannt, bzw. Deutschland erklärte sich damit einverstanden, dass sich Albanien nicht in den Kampf gegen die regulären Militärformationen der deutschen Gegner

einschaltete, doch wurde seine »Souverenität« ebenfalls als relativ bezeichnet, wobei der Sonderbevollmächtigte des Auswärtigen Amtes für den Südosten zu verstehen gab, dass Deutschland keine Regierung dulden werde, deren Politik nicht mit den deutschen Interessen übereinstimmen würde.

Die deutschen militärischen, politischen und Nachrichtenorgane kontrollierten die gesamte Tätigkeit der Quislingregierung »Gross-Albaniens« und hatten sich mit den reaktionären Kräften im Kampfe gegen die auf dem Territorium von »Gross-Albanien« wirkenden Volksbefreiungsbewegungen Jugoslaweins und Albaniens verbunden. Da waren vor allen anderen die reaktionären Balli Kombetare (die Nationalfront), die von Abas Kupa angeführten Zogu-Anhänger in der Organisation »Legalitet«, ferner die im Milizregiment Gjafer Devas und in den »Vulnetari«-Einheiten der Zweiten Prizren-Liga eingereichten nationalsozialistisch reaktionären Kräfte der Bewohner von Kosovo. Sie formierten auch die SS-Division »Skender-Beg« und die Einheiten der »regulären« Regierungstruppen und der Gendarmerie, doch all dies konnte der Volksbefreiungsbewegung nicht entgegenwirken, den jenen Kräften, auf die sich die Deutschen stützten, fehlte die Unterstützung der Volksmassen.

Ein besonderes Problem war die Versorgung der deutschen Truppen, denn die Anschaffungen für ihre Bedürfnisse verursachten grossen Mangel an Lebensmitteln und Hungersnot, vor allem in Albanien, das seine Einwohner auch in Friedenszeiten nicht ernähren konnte. Dieser Frage wie auch dem Finanzierungsproblem der deutschen Truppen, der Emission albanischer Banknoten und der Beschlagnahmung der albanischen Goldreserven widmet der Verfasser ein besonderes Kapitel.

Am Ende wird die Krise des Quislingregimes dargestellt, die zur Zeit des Rückzugs der deutschen Truppen aus dem südlichen Teil der Balkanhalbinsel im Herbst des Jahres 1944 entstanden war. Damals zeigte es sich, dass sich weder die Quislingregierung noch die reaktionären nationalistischen Organisationen und ihre bewaffneten Formationen keinen einzigen Tag ohne die Unterstützung der deutschen Kräfte behaupten konnten; daher mussten ihre Führer noch vor dem Erscheinen der Befreiungskräfte gemeinsam mit den deutschen Truppen die Flucht ergreifen, was zugleich auch das Ende des quislingischen »Gross-Albaniens« war.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

9

ZAGREB

1976

Radovi 9

Izdavač

Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
OOUR Institut za hrvatsku povijest
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Za izdavača

Prof. dr Igor Karaman

Prijevod

Dr Blanka Jakić (njemački)
Smiljka Malinar (talijanski)

Lektor i korektor

Branko Erdeljac

Lektor

Čedo Čuković (str. 215—317)

